

**palóc-
föld** 1972
| 4

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

VI. ÉVFOLYAM
TARTALOM

Taar Ferenc: Láng és tövis	3
Hann Ferenc: A város	35
Kussinszky Endre: Emlékek	41
Paku Imre: Salgótarján	54

A VÁROS ÉS ALKOTÓI

dr. Tóth István, Csík Pál, dr. Szijjártó Antal,	
dr. Szrogh György, Finta József, dr. Granasztói Pál előadásai	65

TANULMÁNY

Sulyok László: Dózsa forradalmisága	84
-------------------------------------	----

KÖRKÉP

Bandúr Károly: A művelődés szolgálatában	92
A városjubileum kulturális programjáról (Csongrády Béla)	95
Képek a városról (Schneider Miklós)	98

FOTÓK Válogatás a „Kiváló Együttes” címmel kitüntetett
Nógrád Megyei Fotóklub tagjainak műveiből

palóc- föld

Irodalmi, művészeti és művelődési folyóirat. A Nógrád Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának lapja.

Megjelenik negyedévenként.

A szerkesztő bizottság elnöke: dr. Boros Sándor.

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor.

A szerkesztő bizottság tagjai: Havas Péter, Lakos György, Palócz Imre, Versényi György.

A szerkesztőség tagjai: Csongrády Béla, Czinke Ferenc, Kerekes László, Schneider Miklós.

Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Vida Edit.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a postahivatalokban.

Egyes szám ára: 5,- Ft.

INDEX: 25.925

TAAR FERENC

Láng és tövis

(Szabálytalan riport, két részben)

Mottó:

„Itt másképpen születtek, és másképpen haltak meg az emberek.”

I. RÉSZ

Nyitott, üres színpad fogadja a nézőket. Mindössze félkörben elhelyezett széksorok láthatók a színen. Itt ülnek és várakoznak majd a színészek és a statiszták, amíg rájuk kerül a sor a színpadi cselekmény során. A háttér: egyetlen nagyméretű vetítövászón, amelyre a megfelelő képeket vetítik majd. Hagyományos értelemben vett díszlet és jelmez nincsen. A szükséghez mérten néhány jellemző és legszükségesebb bútordarab áll rendelkezésre csupán. A színészek – akik általában több szerepet is eljátszanak – egy-egy sapkával, kendővel, jellemző ruhadarabbal, esetleg némi kellékkel, parókával a nyílt színen váltanak át külsőleg is az egyik szerepből a másikba, helyesebben egyik figurából a másikba. A néző számára is kulcs ez annak megértéséhez, hogy amit lát, az nem a valóság reprodukálása, hanem játék, színpadi megjelenítés. Az előadás a színházi gongütéssel és a nézőtéri fények fokozatos kioltásával kezdődik. Fénnyel megvilágítva az író jelenik meg a színen. Könnyű nyári ruhában van. Lassan előre jön. Megvárja, amíg a nézőtér elcsendesedik.

ÍRÓ: (a vásznon Salgótarján panoráma képe jelenik meg, alatta a szöveg: „Salgótarján 50 éve város”. Az író közvetlenül a közönséghez fordul)

Jó estét kívánok. Engedjék meg, hogy szeretettel köszöntsem önöket, mint e darab írója. És köszöntöm önöket színészeink nevében is, akik ma este a színpadon személyesítik meg azokat, akikkel az anyaggyűjtés során találkoztam, és akik valószínűleg itt ülnek most a nézőtéren. És azokat is, akik nem lehetnek itt, mert meghaltak már. Az élő személyek nevét megváltoztattam részint tapintatból, részint alkotó szükségből, mivel több személyt vontam össze egy-egy alakba. Ennek megfelelően színészeink mindegyike több szerepet is játszik majd. Amit önök itt látni fognak, nem a valóság kopírozása, hanem színpadi megjelenítése csupán, ha úgy tetszik: játék! (hangsúlyal) De: nem akármilyen játék. Mert itt ma este történelmet idézünk. Méghozzá szemtanúk előtt. Nem hazudhatunk egymásnak. Önmagunkról – sőt, talán: mindannyiunkról – szól ez a szokatlan játék. Miért szokatlan? . . . Az idegen keveset tud Salgótarjánról. Magam is így voltam vele. Kevesen ismerik új arcát és belső karakterét. Ezt próbáltam én megkeresni. Nem állítom, hogy meg is találtam. De mélyebben megismertem a várost. És bizonyos voltam abban, hogy jubileumát ünnepelni igazán méltóan csak a valóság lelkesítő – bár néha ellentmondásos – tényeinek őszinte megmutatásával lehetséges.

(Váratlanul, az emelkedett pillanatban megjelenik a színen egy kisiú, madzagon autót húz maga után. Ez a kedves, derűs színfolt arra kell, hogy feloldja a némileg merev ünnepélyességet, és már most beavassa a nézőt a játék stílusába. Az író

Salgótarján várossá alakulásának 50. évfordulója tiszteletére írta a szerző

odalép a gyerekekhez, miközben a közönségtől elnézést kér) ...Már bocsánatot kerek ...ő még nem színész... nem tudja a végszót! (megsímogatja a gyerek fejét) Józsika! Te majd később jössz. Jó? Majd én szólok! (kitessékeli a gyereket. Az egész a váratlanság, a véletlen benyomását kell, hogy keltse. S ezek után folytatja az író) Nem valamilyen szabályos színdarabot látnak majd önök. Nem is ez volt a célom. Inkább őszinte vallomás arról: hogyan ismertem meg sokféle embert, sorsot, amelyen áztuhogott a történelem. Hogyan élt, halt, küzdött, munkálkodott e város népe, amely méltó arra, hogy tisztelegjünk előtte ...

(megjelenik Hanák, elegáns, sötét ruhában. Az író nagy örömmel üdvözlí, meleg kézfogással)

Jó estét, Hanák elvtárs! Hogy van?

HANÁK: Én jól, de ... **maga?** Na, hogy sikerült megírni?

ÍRÓ: Hát... majd meglátja. Mi újság? Hogy van a fia?

HANÁK: Jobban.

ÍRÓ: Hálistennek! Mondtam én, hogy majd rendbejön. Mi van Imre bácsival, meg Gáspár bácsival?

HANÁK: Ők is itt vannak valahol.

ÍRÓ: Hogy elszaladt az a néhány hónap! Emlékszik, amikor először találkoztunk?

HANÁK: Hát hogyan emlékeznek! Még a napot is tudom: június 17! Dögmeleg volt. Maga aznap érkezett ...

(Most megelevenedik az emlék. Elsötétül a szín. Gépzene hallatszik, valamilyen divatos, kellemes slágert játszik. Közben az utca zaja. Miközben a színpad változik, még halljuk az író utolsó mondatait)

ÍRÓ: ... Igen ... akkor érkeztem, ... ismerkedtem, nézelődtem ... A házak formáit ... az élet mindennapos medrét ... az emberek arcát figyeltem ... jóformán senkit sem ismerek ... Egy kocsmá előtt emberek söröztek ... valamit kérdeztem tőlük ... de ez csak ürügy volt ... ismerkedni akartam ...

(a zene néhány pillanatra felerősödik, majd a beszéd alá halkul. Az író a szín baloldalán állókhoz lép. Ott Hanák, Kutas és Szabó állnak, cigarettáznak, kezükben söröskriglivel. Kora este van.)

Bocsánatot kérek ... Merre találok azt a házat, ahol kimondták a várossá alakulást? (hozzátetszi magyarázólag) ... szeretném lefényképezni ...

1. FÉRFI: (zömök, erős testalkatú, ötven körüli. Mutatja az irányt) Menjen fölfelé egyenest, a sorompónál forduljon jobbra. Tábla is van rajta.

ÍRÓ: Köszönöm.

(pillanatnyi szünet. A három férfi most „megméri” az idegent: ki lehet, mit akarhat?)

1. FÉRFI: Maga debreceni ugye?

ÍRÓ: (meglepődve) Honnan tudja?

1. FÉRFI: A beszédjéről.

ÍRÓ: (örül, hogy beszédbe elegyedhet) Érdekes ... mi is így vagyunk magukkal ...

2. FÉRFI: (Testes, jóízű, természetes, barátságos ember) ... Mondja csak ki nyugodtan, hogy a **palócokkal** Nem sértődünk mi meg.

1. FÉRFI: Valamikor ott katonáskodtam ... Megvan még a Kisállomás? A Hullaház? De jó kis kocsmá volt!

ÍRÓ: Már régen nincs meg.

1. FÉRFI: De sokszor berúgtam ott! ... Jó nők is voltak.

3. FÉRFI: (Keszeg kis öreg ember, nagy siltes sapkában, amelyet a legforróbb nyárban is a fején tart) Mi járatban mi felénk? ... Hivatalos?

ÍRÓ: Mondjuk: félhivatalos! ... Ismerkedem a várossal ... Szép! A sok új ház! ... Ez a központ gyönyörű!

1. FÉRFI: Nézze meg pár év múlva! Főiskolánk, vásárcsarnok, lakások! Készen vannak a tervek.

ÍRÓ: Maga ilyen jól ismeri?

2. FÉRFI: Pali? ... Benne van a tanácsban.

3. FÉRFI: (hirtelen) Most jut eszembe: Nem ismeri véletlenül Tóth Mihályt Debrecenben?

2. FÉRFI: Tényleg!

ÍRÓ: Egyet ismerek. Egy veteránt.

2. FÉRFI: Eppen az az! Tóth Miska!

ÍRÓ: Maguk honnan ismerik?

3. FÉRFI: Még negyvenötéből. Őt küldték ki Debrecenből, hogy segítsen itt megalakítani a pártot... Hogy van?

IRÓ: Jól. Nemrég találkoztam vele.

2. FÉRFI: Mondja meg, hogy üdvözli Kutas Imre. Biztosan emlékszik.

3. FÉRFI: Meg Szabó Gáspár... ő is vasas volt.

2. FÉRFI: (Ugratva, Szabóra mutat, a keszeg termetére célozva) Mert ez is egy vasas! Úgy nézzen rá!

IRÓ: Hanem, ha megengedik... Adorján Béla vagyok...

1. FÉRFI: Hanák Pál (sorban kezét fognak)

SZABÓ: Mi a foglalkozása, ha szabad kérdeznem? Fényképész?

IRÓ: Nem. Ez csak olyan hobby.

KUTAS: Látja, még szerencséje is van. Itt van a város keresztmetszete, csak egy ZIM-es hiányzik. (Hanákra) Ez bányász, (Szabóra) Ez vasas... én meg üveges.

IRÓ: Nem is gondolják, mennyire örülök... Már azon törtem a fejem, kit kellene megkérni...? Aki ismerős itt...

SZABÓ: (Váratlanul kivágja, mint egy adut) Ujságíró! Igaz? Kitaláltam!

KUTAS: (komoly képpel) Nem!... Mert ő a ...tirimókus! Nem látod? (nagy nevetés)

SZABÓ: (sértődött) Játsszál mással, jó?

KUTAS: Jó... Fizess még egy kört!... Az elvtársnak is.

IRÓ: (elhárítja) Köszönöm, nem iszom.

KUTAS: Ezt még megisszuk, aztán nyomás, haza! Egészségetekre! (isznak) Szívesen segítünk, ha gondolja!

SZABÓ: (morcosan kikapadja kezükből a poharat és kimegy)

KUTAS: (kifújja a füstöt) Debrecenben is ilyen meleg van?

IRÓ: Még melegebb!

HANÁK: Ez így van! A Nyúlason gyakorlatoztunk. Szakadt rólunk a víz!

KUTAS: Szeretik még a jó hurkát, kolbászt?

IRÓ: Ismeri?

HANÁK: Ott lakott az anyósa.

KUTAS: Micsoda abált szalonnákat küldött!

IRÓ: Az állomástól a Nagytemplomig hat helyen is mérik!

(megjelenik Szabó a korsókkal, kiosztja)

KUTAS: Ezt még megisszuk, aztán nyomás, haza! Egészségetekre! (isznak) Szívesen segítünk, ha gondolja!

SZABÓ: (még mindig találgatva az idegen kiletét) Biztosan a rádiótól van. Igaz?

KUTAS: Hát persze! Na végre, csakhogy kitaláltad! Ő a Moha bácsi, a törpe (nevetnek)

IRÓ: Tanár vagyok... néprajzzal is foglalkozom...

HANÁK: Tanár? Hát ezt itt ne nagyon emlegesse!

IRÓ: Nem szeretik a tanárokat?

HANÁK: Csak úgy mondom...

KUTAS: Szállás van?

IRÓ: Igen, az a fehér, új épület! (kezével mutatja)

KUTAS: Megyünk, fiúk?... (kezetyűjt) Hát, érezze jól magát, Tarjában... ha valami kell, csak szóljon.

SZABÓ: Ha akarja, megmutatom azt a házat, arra lakom, Amerikában...

IRÓ: Hol?

SZABÓ: Amerikában... Így hívják azt a részt... Nem jön?

IRÓ: (Hanákhoz) Maradjon még egy percig... szeretnék valamit kérdezni magától... (elkezel Szabóval is, a két férfi kimegy) ...Mondja már... mért ne emlegessem, hogy tanár vagyok?

HANÁK: Ó, csak úgy mondtam... ne vegye komolyan... Tréfa...

IRÓ: Komolyan kérdezem.

HANÁK: Nem fontos.

IRÓ: Nekem nagyon is... Idehallgasson! Magának elárulom... szindarabot írok. Ahhoz gyűjtök anyagot... sok emberrel szeretnék beszélgetni... Ezért fontos nekem!

HANÁK: (érdeklődve) Szindarabot ír? Kinek?

IRÓ: Tarjánnak. A jubileumra... Valami előítélet?

HANÁK: (pillanatnyi habozás után) ...Olyasmi... Van itt egy bányászból lett doktor... egyébként besorolták az értelmiségi kategóriába, és nem vették fel a gyereket az egyetemre, nehogy rontsa a szociális összetételt!?! ... Szóval ezt az embert küldték egy üzembe, párnapra. Nem fogadták. „Ha doktor, már nem lehet jó!” – mondták. Másik előadót kértek... Persze, nem általános...

IRÓ: Mit tanácsol hol kezdjem el?

HANÁK: A veteránoknál.

IRÓ: Sajnos nem ismerek senkit.

HANÁK: Majd segítek.

IRÓ: Nagyon köszönöm.

HANÁK: Találkozzunk, mondjuk holnap tízkor. Jó?

IRÓ: Dehát maga, ráér tízkor?

HANÁK: Időmilliomos vagyok.

IRÓ: Szabadságon?

HANÁK: Nyugdíjban.

IRÓ: Ne tréfáljon! Velem egyidős lehet. Rökkantsági?

HANÁK: Majd elmagyarázom... Tehát holnap, tízkor. Majd érte megyek. Vizontlátásra. (kezet ráznak)

IRÓ: (emlékezve, már ismét a jelenben) Hát így kezdődött.

HANÁK: Elszaladt ez a félév!

IRÓ: Bevallom magának utólag: tele voltam szorongással. Ismeri azt az állapotot, amikor az ember nekifog egy ismeretlen valaminek és minden idegszálával próbálja kikapogatni. És az volt a legnehezebb, hogy nem az események krónikáját akartam újra végigpergetni, hanem, az **embert** kerestem: hogyan épült **benne** ez a város, ötven év alatt. A **lelkében!** ...Tudja, milyen csodálatos az ilyen várakozással teli állapot? És most itt vagyok, újra!

HANÁK: Hát akkor lássuk, mi lett belőle! (kezét nyújtja)

IRÓ: Ne menjen el!... Másnap tíz óra! Maga jön értem. A kezében egy újság... Emlékszik?

HANÁK: Igen.

IRÓ: (átad neki egy újságot) Tessék! Itt kezdődik a színdarab.

HANÁK: Nem értem. (zavarban van)

IRÓ: (bátorítva) No, emlékszik, mivel jött?

HANÁK: (belemegy a játékba) Igen: ... azt kérdeztem magától: akar látni egy szép embert?

IRÓ: Igen. Tessék! Ahogyan volt!

HANÁK: (most már benne a játékban) De előbb maga egy gyerekkel beszélgetett.

IRÓ: Igaza van! (kiszól) Józsi! (bejön a kisfiú, maga után húzva a játékot. Leguggol melléje) Téged hogy hívnak?

GYEREK: Józsi.

IRÓ: Nagyszerű. Hány éves vagy?

GYEREK: Öt. De már elmúltam.

IRÓ: Szereted a fagyit? (pénzt nyom a gyerek zsebébe, és „barackot” a fejére. A gyerek vidáman kiszalad.)

HANÁK: Hát maga?

IRÓ: Új barátom.

HANÁK: (mutatva az újságot) Akar látni egy szép embert? Itt a képem az újságban. (a vásznon is megjelenik. Hanák egy csoport közepén áll, komikus arckifejezéssel.) Egy küldöttséggel jártam a várost... (elteszí az újságot) A gyárakat nézze meg okvetlenül! Anélkül Tarjánról nem lehet írni!... Itt van például a nagyhírű acélgyár az üvegyár, a tűzhelygyár, meg a többi!... Bányát itt már nem láthat...

IRÓ: Most hová visz?

HANÁK: (az órájára pillant) Megvárjuk Bakó elvtársat... Tizenkilences századparancsnok volt az öreg... beszerveztem magának.

IRÓ: Igazán nagyon köszönöm.

HANÁK: Hagy aludt?

IRÓ: Jól. Csak a légkalapács kezdte el hajnalban.

HANÁK: Mi már észre sem vesszük.

ÍRÓ: (miután rágyújtottak) Árulja már el, hogyan lett nyugdíjas?

HANÁK: (egyszerűen) Megszűnt a bánya.

ÍRÓ: (látva a másik elkomorodott arcát, együttérzéssel) Értem.

HANÁK: (csendesen) Dehogyan érti! (sóhajt, lepercegetti a gyűrűsujjával a hamut. Vallomás-szerűen:) A bányász mindennap úgy szállt le, hogy nem tudta, este feljön-e? ... Egy évszázad óta. Három generáció kelt, feküdt ahogy a bánya kívánta... Az ember megéri az eszével... Így kellett lennie... Gyenge szén, ráfizetéses!... De gondolja csak el, egy napon a csapat feljön, mint máskor, leteszi a szerszámot és... vége! Nincs tovább!... Az öregebbje sirt... (őszintén) Tudja, az a nagyobb baj, hogy valahogy otthon is megbomlott az élet... Még most is felriadok hajnalban: nem kések el?... Nem lelem a helyem azóta. Térfergek... Társadalmi munkám van, özön... mégis úgy érzem, felesleges vagyok... Hogy is tudná ezt megérteni?.. Na, de hagyjuk ezt. Ne írjon erről.

ÍRÓ: Miért? Nagyon is emberi!

HANÁK: Nem érdemes felpiszkálni... Hadd menjen az élet a maga útján!... Sokat elhelyeztek, a fiatalabbja elment más bányába, sok meg nyugdíjba, szóval a kenyér megmaradt. Ez a lényeg. Hogy belül mi van? Nem érdekes. Senki nem kéri azt számon magától!

(bejön a színre Bakó Béla. Középmagas, vékony, idősebb, de még élénkmozgású ember)

ÍRÓ: (magában) Ő a legendás parancsnok?

BAKÓ: (kézfogás közben) Sose voltam valami katonás. Az egyenruhában is csak tanító maradtam!... Nézzünk körül a környéken, ahol a harcok voltak!

(a most következő jelenet alatt a színhelyek változását a vetített képek jelzik, és némi helyváltoztatás a színpadon. Az új benyomások frissen, pergően következnek. Bakó mutatja)

Ez itt a Karancs.

ÍRÓ: (kiszól) Kérem a képet! (a vásznon a Karancs képe)

BAKÓ: A tarjániak szent hegye!

HANÁK: Ennek a „szent hegynek” az oldalába valamikor üreget vájtak a bányászok.

Az volt a lakás!... Az állat meddővé válik a föld alatt. Az ember kibírja.

BAKÓ: (széles mozdulatokkal) A csehek itt álltak már a hegytetőn. Beláttak a városba.

HANÁK: Kézitusában foglalták vissza a gyertyánosi bányászok! Pedig nem is voltak katonák.

Még a parancsnokuk sem! A főmérnököt választották meg századparancsnoknak.

ÍRÓ: Hogy-hogy választották?

BAKÓ: Döntő volt a bizalom!... Másfajta sereg volt az!

HANÁK: Sokan meghaltak! Pedig a palócot nem is tartották igazi magyarnak.

ÍRÓ: (gondolatai) Pedig ők voltak a magyarság legerősebb törzse... Magam sem tudtam idáig... Nem porladtak szét a századok alatt. Magukba olvasztottak minden idegent és jó magyarokat gyúrtak belőlük. A „Jó palócok”! Nem voltak igazi magyarok? ... Így megalázni egy népet!

HANÁK: Somoškőújfalú. (a kép megjelenik a vásznon)

BAKÓ: Na, itt állt a mi vonalunk!... Egyik éjjel rémhírrrel jöttek, hogy a románok már bevonultak... persze mindenki féltette a családját, otthagyták az állást... Tarján alatt egy gépkocsiból valaki beszélt hozzájuk, hogy nem igaz a hír... erre visszamentek... Én is később tudtam meg, hogy Rákosi volt.

ÍRÓ: Nem ismerte? De hiszen ő állt itt a csapatok élére! Vagy nem?

BAKÓ: (finoman elmosolyodik) A novellákban...

HANÁK: (kép a vásznon) Salgóbányán vagyunk. Ez itt az emlékmű.

BAKÓ: Sokan meghaltak itt is.

ÍRÓ: (benne most víziószerűen megjelenik az örök gyászoló anya képe, orgonaszó hallatszik mint egy kései requiem néhány akkordja. Nézi a megtört asszonyt, aki talpig feketében fejkendőben jön be a színre, kezében égő gyertyával. A gyertyát a földre állítja. Imádkozik meghajtott fejjel. Az író közelebb lép hozzá.)

ANYA: (szenvedő arccal felnéz rá) Itt csak három pihen. A többi Isonzónál, meg Losonc alatt. De mindegy az, hol gyújt nekik gyertyát az ember... (felveszi a gyertyát és kimegy. Az író néz utána, gondolatait halljuk most.)

ÍRÓ: Bányász és munkásasszonyok! Szültek, dolgoztak és szenvedtek, férjeket és fiakat temettek, és azután újra szültek, mert vitték tovább az életet... Nekik is emlékmű járna!... (Hanák megszólalása rezzenti vissza a gondolataiból.)

HANÁK: Már itt is megszűnt a bánya. De az iskola, meg az ovoda is. Mert: nincs gyerek!
Nem akar inni egy kávét? Mert presszó, az van!
(gépzene. A presszóban vannak. Kezükben kavészcseze. Sovány, rőzzant kis öregember jön elő. Hanák elé áll.)

ÖREGEMBER: Mi lesz, Pali? Még mindig semmi?

HANÁK: (bosszúsan) Mondtam már magának, Guszti bácsi...

ÖREGEMBER: (az írónak magyarázva) ... Nekem mért nem jár semmi a mellemre, mi? (zsebéből fényképet rángat elő)

HANÁK: Jó, hagyjuk ezt most.

ÖREGEMBER: Ne hagyjuk! Itt van, tessék, a fénykép róla! (mutatja. A vásznon is megjelenik. Csoportkép. Fegyveres, bajúsos munkások.) Ott vagyok, jobbra a második... Igazság ez kérem? (elteszi a képet.) Nem akarok én miniszter lenni! Még negyedik titkár sem! De ha már osztogatják másnak, akkor Illés Gusztáv miért nem érdemli meg?

HANÁK: Majd máskor, Guszti bácsi.

ÖREGEMBER: Mindig máskor! Mikor?... (legyint, elmegy)

HANÁK: (magyarázva) Nyilas lett az öreg. Megbolondították.

IRÓ: (döbbenet) Nyilasok?... Tarjánban?

HANÁK: Voltak olyanok is... Járt már Baglyason?

IRÓ: Nem, még nem.

BAKÓ: Itt volt az illegális párt legerősebb „fészke”!

HANÁK: Hallott már Furák Terézről?... Nagyon bátor lány volt! Itt van eltemetve.

IRÓ: Mondjon róla még valamit.

HANÁK: Összekötő volt tizenhat éves fejjel!... Aztán... Most jut eszembe... nagyon szép szerelem volt közte, meg Hován Jóska között... Látja, ez biztosan érdeklí majd magát! Nézzen utána.

IRÓ: Dehát hogy néztek utána? Kinél, merre?

HANÁK: Úgy tudom, még él a nénye... Böske néni... keresse meg. Azt mondják, akik ismerték, nagyon szép kislány volt... Tüdőbaj vitte el azt is!

IRÓ: Mennyi gyász!

HANÁK: Bizony... itt másképpen születtek és másképpen haltak meg az emberek. (miközben Hanák még beszél, az író képzeletében megjelenik Furák Teréz. Hátul a színpadon, fénykörben) Minden negyedik halottat tüdőbaj vitt el! Száz halott közül 35 gyerek volt! Elképzelheti!... Itt a lakosság egyharmada meg sem született, elvetéltek az anyák a baromi munkában... a másik harmada meg nem természetes módon halt meg... Kolera, éhség, bányaalás, börtön!

IRÓ: (a megholt lányra gondol, látja is képzeletében. Gondolatát halljuk) Milyen törékeny!... Így halt meg? Ilyen fiatalon?... Szerelemmel a szívében? (a látomás eltűnik. A színészeket természetes mozdulattal a helyükre ülteti. Tűnődve megáll középen) Hogy épül bele tizenkilenc a nemzeti öntudatba? Mert hogy beletartozik, az nem vitás!... De, megdobbán a szív tőle a mai nemzedékben?... Ez itt a lényeg!... Ha negyvennyolc iskolai ünneppé hervad, tizenkilenc hatása is meggyöngyül!... Mert a kettő szerves egész... Így érzik vajon az utánunk jövők is? (váratlanul megjelenik Kutas Imre. Kezében szatyor. Zsebkendőjével törülközik, és valósággal lerogy egy székre. Most már az író otthonában.)

KUTAS: Alig találtam ide!... Hogy bírja ezt a meleget? Nincs valamije?... Persze, maga „nazarénus”, nem iszik!... Hoztam egy kis paradicsomot. Biztosan szereti! (kirakja a papírtasakot, elhárítja a köszönést) Ugyan!... Baráti szivesség...

IRÓ: (gondolatai) ... Melegszívű munkások! Mit akarhat az öreg?

KUTAS: (csak azt konstataálja, hogy az író elgondolkodó) Mi van magával?

IRÓ: Elkezdtem, de valahogy szűk körben topogok...

KUTAS: Nahát, ezen könnyű segíteni! Menjen el a borozóba este, a hegyoldalba!

IRÓ: Este?... Nyolckor rázmárájk az egész épületet. A kulcs a portásnál, az meg nem adhatja ki az istenfának sem, nehogy egy írónak!

KUTAS: (jót derül rajta) Hát akkor menjen ki az utcára, a parkba, mindenütt vannak emberek!... (kacsintva) Fogjon egy kis nőt! (látva az író legyintését) ... Miért? En még ilyen koromban minden macskát megsimogattam! (legyint, elmúlt, régen volt!)

IRÓ: Aztán van, amit nem értek... hogyan bomolhatott meg az egység tizenkilenc után?

KUTAS: Nagyon egyszerű... Akinek jobban megy, az mindig lenézi a másikat... Az acélgyáriakat mindig jobban megfizették. A bányász meg mindig legalul volt. Keresetben is. A gyári lenézte a bányászt. Házasságról szó sem lehetett köztük... Ki volt az spekulálva, nehogy mégegyszer összefogás legyen, mint 19-ben volt!... Az egyiknek saját kis háza volt, a másik barakkban lakott... Láta már a József telepet? Na, azt okvetlenül nézze meg! Fogalma lehet a múltról... Szóval: az egyik jóllakott, a másik meg éhezett... Hát hogy lehettek volna egy nyelven? Ez így volt kicsinálva! Negyvenöt után a bányászok lettek az istenek, mert kellett a szén, a gyáriak meg sehol. Most meg már bánya nincs, a gyár meg az égben! Ilyen az élet! Mit kell ezen annyit spekulálni?... Na, megyek is, mert várnak, csak beugrottam... (Kutas kimegy. Utcazaj hallatszik. A vásznon a város egyik utcájának képe.)

IRÓ: (megszólít egy fiatal lányt, aki jobbról jön be a színre, kezében kis táskával) Hányadikos?

LEÁNY: Jövőre érettségizem a Bolyaiban.

IRÓ: Mik a tervei azután?

LEÁNY: Egyetem. Könyvtár-szak.

IRÓ: Miért éppen az?

LEÁNY: Nagyon szeretem a könyveket.

IRÓ: Mondja... mit tud Furák Terézről?

LEÁNY: (pillanatra meghökken) Furák?... Ja, igen. Kollégium van róla elnevezve.

IRÓ: De ki volt, mi volt?

LEÁNY: (bizonytalanul) Mártír?... Vagy összekeverem valakivel?

IRÓ: (köszönő főhajtása után a lány kimegy)... A képcsarnok előtt megszólítottam egy fiatalembert: mi a véleménye a város imponáló fejlődéséről?

FIATAL: (okosan, nem nyeglén, de egy kissé túl magabiztosan) Mit bizonyít ez? Olyan vezetőkre van szükség, akik nem szorzótáblával számolnak, hanem kompjúterrel.

IRÓ: A lehetőség adva van.

FIATAL: Elméletileg. Nézze, én most technikus vagyok és 30 éves. Ahhoz, hogy egálban legyek, legalább főmérnöknek kellene lennem.

IRÓ: Nem egészen értem.

FIATAL: Nyugaton egy kezdő technikus annyit keres, mint nálunk egy mérnök, mondjuk: húsz év után. Nem vagyok hasraesve, ne higgye. Csak elgondolkozom. Hogy mohó vagyok? Többet akarok és gyorsabban? Istenem! Álljak be a sorba és várjak? Ennek maguk mondanak ellent a mechanizmusukkal.

IRÓ: Miért?... A Magáé... nem?

FIATAL: (elmosolyodik) Rájöttek arra, amit mi már régen hajtogatunk.

IRÓ: Ez érdekes! Korábban maguk szerették volna, és most éppen maguk kérdőjelezik meg?

FIATAL: Attól félek, nem értett meg. Véleményem szerint a mechanizmus – új stílus! Ehhez új emberek kellene. Világos?

IRÓ: Aha! Na és?

FIATAL: Túl sokáig kell várni, amíg ránk kerül a sor, amíg valaki elmegy nyugdíjba és megüresedik egy hely. Azokat már nem érdekli a mechanizmus. Csak a nyugdíj. Így is dolgoznak.

IRÓ: Hogy érti ezt?

FIATAL: Nem mernek kezdeményezni. Mert nincs idejük újrazedni. És elveszíthetnek mindent.

IRÓ: Maga szerint mi a megoldás? Tegyük az utcára azokat, akiknek érdeme, hogy ma itt tartunk?

FIATAL: Ez az ország igazán kibír még néhány ezerrel több nyugdíjast!... De ugyanennyi berozsdásodott vezetőt már nem!

IRÓ: Nem gondolja, hogy a dolognak politikai konzekvenciái is vannak?

FIATAL: El kell dönteni, mi a fontosabb! Egyébként én sem „kivülről” beszélek.

IRÓ: Kommunista?

FIATAL: Párttag vagyok. Az apám... kommunista volt. Meghalt Rákosi börtönében.

IRÓ: Értem.

FIATAL: Egyébként amit itt lát, új házak, gyárak, gépek, tévétorony, világszínvonal... ebben nemcsak az öregek verejtéke van benne – a mi hitünk is! Sajnos, a kettő nem mindig ugyanaz... Pedig a cél közös. Hát ez a véleményem, úgy globálisan. (főhajtással köszön és kimegy.)

IRÓ: (hirtelen ötlettel, mint akinek eszébejutott valami, kiszól a színpalack mögé) Béla bácsi! (Bakó Béla bejön a színpadra) Mondd, te hány éves voltál akkor?

BAKÓ: Huszonegy.

IRÓ: És mik voltak a vágyaid?

BAKÓ: Mik voltak? (elgondolkodva) Hogy végre levessem a mundért és taníthassak. Elegem volt a háborúból.

IRÓ: És akkor mi vitt mégis a vöröshadseregbe?

BAKÓ: A szégyenérzet.

IRÓ: Hogy értsem ezt?

BAKÓ: Fogságból jöttem hazafelé. A vonaton összeakadtam egy vezérkari tiszttel, Mire Tarjánba értünk, századparancsnok lettem. Beszervezt. Ő meg ezredparancsnok lett.

IRÓ: A monarchia hivatásos tisztje?

BAKÓ: Elszégyeltem magam: ha ez a tiszt, megundorodott a régi világtól és odaállt a munkáshatalom mellé, akkor éppen én húzódjak felre, a melósgyerek? (lehajtja a fejét) A bukás rettenetes volt!... Négy hónappal utána még Lapujtón összejötte hatszáz bányász 26 puskával, hogy „feltámassza a diktatúrát”!!! (miközben az író átmege a színpad másik oldalára, Bakó Béla kimegy).

ASSZONY: (ugyanaz, akit az előbb láttunk) (Most riportalany) ... Sok volt a száj, kevés a kenyér... Én tudom, mit jelentett az éhezés, ebben a kenyértelen városban... (hozzátesszi) így hívták Tarjánt valamikor... Az én apám kolerában halt meg, ... a nagy járványkor... bányász volt... az anyám kilenc gyereket nevelt.

IRÓ: Milyen volt a lakásuk?

ASSZONY: Mint a legtöbbnek. Deszkából. A tetejére földet szórtunk. Volt rajta egy kicsi ablak, egy ajtó, benne meg egy pricc. A földön aludtunk. De ez még istenes volt! A kolónián egy szobában 3-4 család is nyomorgott.

IRÓ: És mégis sok gyerek volt.

ASSZONY: Ötöt-hatot kellett szülni, hogy egy-kettő megmaradjon! Még kórószáron lovagolt, már menni kellett neki csillésnek, mert kellett a krajcár!... Örök rettegés volt az ember élete: nem omlik rá a kő? Nem üti el a csille? Nem fojtja meg a gáz? Nem is tudom én, hogyan éltünk... csak éltünk. Valahogy... (kimegy) (Mintegy gondolati társításként megjelenik Józsika a kis autóval. Kézenfogva sétálnak, vagyis körbe mennek a színpadon, miközben néhány felvételt készít az író a városról is, a gyerekről is. Ezek a képek villanásszerűen meg is jelennek a vásznon. Ez a „séta” mindössze néhány másodpercig tart, csupán motívum. A gyerek kimegy és már új riport kezdődik, Balázs bácsiékkal)

BALÁZS: (mókásan, groteszk, öreges modorlattal szalutál és jelentkezik) ... Sándor Balázs, harmadik század, első szakasz...

FELESEGE: (törékeny, kis, madárcsontú asszony) Második, apa!

BALÁZS: (mérgesen) Te voltál ott?

FELESEG: A könyvedben második van.

BALÁZS: (indulatosan a levegőbe csap) Hát akkor: második! Fog már?

IRÓ: (magyarázólag a közönséghez) Ezt a magnóra érti Balázs bácsi, vagyis, hogy be van-e kapcsolva?

FELESEG: (súgva) Okosan beszélj! A nyugdíjat ki ne felejtse!

BALÁZS: Haggyál már, ne bizgass!... Szóval, elvtársam, az én apám paraszt volt, uradalomban szolgált, onnan lökték ki, amiért vereskatona voltam.

IRÓ: Őt is megbüntették érte?

BALÁZS: Csakis őt. Engem nem, mert kellett a bányász. De az apámat igen. Mondogatta is szegény, inkább jányt csinált volna, az nem lett volna katona, pláne vereskatona!

FELESEG: (közbeköttyan) Mi hasznod lett belőle?

BALÁZS: Az most nem jön ide.

FELESEG: Te csak legyél okos.

BALÁZS: (legyint rá)

IRÓ: (kommentálja a közönségnek) Balázs bácsi megbillentette a kezét a levegőben, jelezve, hogy asszonybeszédre nincs mit adni. Aztán kihúzta magát, ahogyan az egy hősi múltjáról megnyilatkozó veteránhoz illik. A néni pedig láthatóan megsértődött. Sajnos nem sokáig.

BALÁZS: Tudja, lehettem volna én rajparancsnok is, de mivel nem tudtam írni, olvasni, nem léptettek elő.

FELESÉG: (gyorsan) Megvan neki a nagyezüst, meg a kisezüst vitézségi, de azt sem számitották bele a nyugdíjba.

IRÓ: Mennyi ideig volt bányász?

BALÁZS: Összesen 43 évet szolgáltam.

FELESÉG: Mégis kevesebbet kap.

IRÓ: Mi az oka?

FELESÉG: Megszakadt.

IRÓ: A szolgálati ideje?

FELESÉG: Dehogy! A hashártyája!... Azután már csak olyan mindenés lett... Pedig benne volt a nagy 22-es sztrájkban is! Még egy pofont is kapott!

BALÁZS: (leinti) Azt huszonhatban kaptam, nem huszonkettőben.

IRÓ: (kilép a jelenetből) ...Álljunk meg egy pillanatra! 1922! Ekkor lett város. Tarján! Ekkorra a Tanácsköztársaság minden vívmányát eltörölték, tobzódott a terror, a bosszúállás. Orgiát ült a nyomor. Sztrájk lobbant fel. Ekkor még csatlakozott az acélgár is. A csendőrség, a katonaság mellé odaállt az egyház, hogy közös erővel törjék meg a munkások gerincét.

HANGSZÓRÓBÓL: Idézet egy korabeli újságból: „Nem furcsán hangzik-e sziveteknek és fületeknek: világ proletárjai egyesüljete! Ha tetszik a kiáltvány, jó, egyesüljete! Egyesüljete a kereszt és nem a vörös lobogó alatt!”

BALÁZS: (folytatva) ... Minden munkahelyen templomot építettek. Aki nem adott – mehetett! Baglyason még az orgonát is a bányászokkal vétették meg!

IRÓ: (gondolatai) ... A legtöbb lakásban ott a feszület. Néhol a faliterítón a szentkorona is az angyalokkal.

HANÁK: (belép a színre) Csak azt bizonyítja, hogy nem minden veterán volt marxista.

IRÓ: Igen, igen de az ember valahogy úgy képzelné...

HANÁK: Negyvenötben a munkások határozatba vették: kilépnek az egyházból, ha a hercegprímás nem hagyja abba a politizálást... Volt község, ahol a vörös zászlót beszenteltették a pappal...

IRÓ: Hasonló példákat én is tudok a falvakból.

HANÁK: Akkor miért csodálkozik?

IRÓ: A falusi embert a természeti csapások, a bizonytalanság...

HANÁK: Mit gondol, a munkanélküliség a börtön, az éhezés talán kisebb csapás volt, mint egy jégeső vagy aszály? (folytatódik a jelenet, Hanák kimegy.)

BALÁZS: (élénken) Tudja, milyen áncugban voltam én a fronton tizenkilencben? Egy vadonatúj huszár uniformisban! Már nem jutott más. Nem is bántam, csak ahogy a géppuska mellett hasaltam benne, mindig attól féltem, hogy a csákót lelövik a fejemről, mert hogy úgy kiállt... Losoncon aztán megnézegettek a lányok... mert ugye, deli legény voltam ám! Igaz, anva?

FELESÉG: (kedvesen rálegyint) Eredj már, öreg!

BALÁZS: Feltenném én bizony, még most is a csákót, ha szólítanának! Mert én ugyan írni, meg olvasni nem tudtam, de azt mindig tudtam, hol a helyem!... Negyvennégyben is én vezettem át az oroszokat az alagúton! Na hallja, volt itt annyi, hogy a föld alig bírta megtartani a hátán!

FELESÉG: Apa! Miket beszélsz?

BALÁZS: Majd az elvtárs kiszedi belőle, ami nem jó...

FELESÉG: Elmondják a színpadon is?

IRÓ: A lényegét.

FELESÉG: A nyugdíjat is vegye már bele!

BALÁZS: (folytatva) Szóval, mondtam nekik: „Szerbusztok, tovarisok! Gyertek csak velem!”... Átvezettem ötszáz orosz az alagúton! Ezért kaptam az aranyérmeket... A másik oldalon aztán hátbakták a németeket... Nem győztek azok hálálkodni...

hogy menjek velük! Na, gondoltam, az hiányzik nekem éppen, meg a kalács! Jöttem haza, indult a bánya... Akkortól virradt ránk, bányászokra! Olyan világunk sose volt, sose lesz!

FELESÉG: Az már egyszer biztos! Már bánya sincs! Csak az öregség.

IRÓ: A néni is részt vett?

FELESÉG: Nem. Nem értem rá ilyesmivel foglalkozni, öt gyerek mellett.

IRÓ: Nem is dolgozott valahol, üzemben?

FELESÉG: Nem, én csak itthon voltam.

IRÓ: (gondolatait halljuk) Csak itthon?!... Ez a csak annyit tesz, hogy havi 20-25 pengőből eteni, ruházni keletett a családot, a kertet gondozni, a jószágot ellátni, mosni, főzni, takarítani, gyereket szülni és még asszonyoknak is lenni, soha betegnek nem lenni, különben minden megbomlik és kifordul a medréből... És nem érní rá semmire, amit szeretne, csak amit muszáj... Negyvenéves korára elkopni, megaszalódni, aztán észrevétlenül elmenni, hogy azt se tudják, volt a világon... (váltással) Hanák elvtárs! (Hanák megjelenik) Jöjjön már. Találkoztam valakivel. Olyasmiket mondott... Nem is tudom, megírjam-e? (jegyzetébe lapoz.) Idehallgasson! (olvassa) „... ltt nemcsak hősi mutlat találsz, öregem – mondta az illető – hanem gőgöt is. Proletárgőgöt.”

HANÁK: (felkapja a fejét) Ki mondta ezt magának?

IRÓ: Várjon. (olvassa tovább) „... Ha bíralsz, kivesszöznek. Hogy jön ahhoz egy idegen? Mert ide még a felsőbb határozatok is „sajátosan” jutnak el... A nagy múlt szigetelő fal is... De ezt nehogy felhozzad, mert rádsütik, hogy lejáratod a munkásosztályt.”

HANÁK: Hülyeség! Honnan szedte ezt össze?

IRÓ: (olvassa tovább) „... Ha bíralsz, ugysis visszadobják. Majd mi megoldjuk a magunk erejéből! Mert itt a balosság bocsánatos bűn még most is. Aki ettől eltér, kispolgár, vagyis rohadt értelmiségi és ellenforradalmár... ltt, öregem, nem lehet önkritikát gyakorolni, csak kibukni és elkotródni. Azt ajánlom, ne üsd bele az orrodát a belügyekbe.”... (felnéz) Na, mit szól hozzá?

HANÁK: Ne hagyja magát „beoltani”.

IRÓ: Emlékszik? Ne emlegessem, hogy tanár vagyok!

HANÁK: Én a bizalmatlanságra értettem.

IRÓ: Én is arról beszélék.

HANÁK: Nem. Maga most összekeveri a dolgokat. (magyarázva) ltt a nadrágos emberek soha nem szolgálták, csak mindig kormányozták ezt a népet... Ezt nem lehet csak úgy elfelejteni.

IRÓ: Tehát: van benne valami?

HANÁK: Negyvenötben is mit látott? Visszajöttek nyugatról és megint ők kormányozták. Ők voltak minden fasiszta liga meg egyesület vezetői. Nekik épültek a legszebb lakások, meg teniszpályák... És ötvenhatban is... Nem a bányászok kezdték el! Gőg?... Túlfűtött önérzet... lgen, ilyen van, ne csodálkozzék ezen sem. Önmagába zárkózott, mert túl sok volt az ellensége. Meg a múltjába!... És tudta, hogy csak így maradhat meg. Védekezett... Ezért van, az, hogy még a saját fajtájában sem bízik eléggé... Ide emberöltők kellenek!... Dogmatizmus, kiábrándulás, ellenforradalom nélkül!

IRÓ: (Gondolatai) Egyáltalán, kell nekem foglalkoznom ezzel?... Tökéletesen úgysem értem... De ha elhagyom, halványabb lesz a kép. Na, majd meglátom. Gyerünk tovább!... (kiszól) Kérem az új lakás képét! (a vásznon a legújabb lakóház impozáns képe jelenik meg. Csupa üveg, fény, derű) Ez a Meszes egyik oldala.

FIATALASSZONY: (csinos jelenség. Rendkívül eleven és bőbeszédű, nagyon szivélyes. Láthatóan tetszik neki az érdeklődés) Mikor?... Ja, mikor? Látja, már elfelejtettem... Persze, júliusban lesz két éve... Egy nedves lyukból jöttünk ki ide... Elvégre dolgozik az ember, megérdemli, nem? Én tanítok, az uram tervező... (mutatva)... Ez itt a nappali, az ott a férjemé... mellette az enyém, a lányommal... az a kis fél-szoba a nagymamáé... Természetesen konyha, fürdőszoba, kamra, külön mellékhelyiség... ehhez ragaszkodtam!... Borzasztó, ha az ember egymásra vár!... Kér egy kávét?... Konyakot?... Óh, semmit?... Cigarettát sem? És miről fog szólni az a szindarab?... Ugy értem, mi a sztorija?... Valami dráma, vagy szerelmi történet? Azt imádom!... Olvasta Asturias novelláját a Nagyvilágban... a izé...

Lida Sal tükrét?... Mondja, miért nem tudnak ilyeneket írni a mi írónk?... Valahogy olyan földhözragadtak, nem? Igazán ne értsen félre... Nem becslöm le, hiszen én is, az uram is munkáscsaládból jöttünk, de az embernek azért lehet igénye?!... Hanem, van egy nagy bánatunk!... Képzeld, nyolc hónapja várunk egy vajszínű Volksira! Nincs!... Én nem értem, miért nem hoznak be vajszínű kocsit is?... Csupa zöld meg piros... Igazán nem kér semmit? Ha ilyen szerény, nem sokra viszi a Parnasszuson!... (kezét nyújtja) Jöjjön el máskor is. Szívesen látjuk! Rómizni tud?... (kimegy)

IRÓ: Kérem a telepet! (Megjelenik a József-telep képe) Ez itt a Meszes **másik** oldala... Orrfacsaró bűz, ólnagyságú, deszkából összerótt „lakások”... Ez is Tarján! Húsz év alatt 6000 lakást húztak fel itt! Ezeknek még nem jutott... Tébolyító gond!... Utcasorok fabódékból. Nem munkanélküliség, nem anyagi nyomor! Néhol tévé-antennák és motorkerékpárok!... De maszatos gyerekek is... lompos, elhanyagolt külsejű asszonyok, akik már feladták. Elomlott testtel ülnek, trécselnek vagy néznek maguk elé...

1. ASSZONY: (középkorú, megviselt arcú) Mit keres?

IRÓ: Nézelődöm.

1. ASSZONY: Ezt ugyan nézheti! Ezt nem mutogatják idegenek. Uram, mi itt hatan vagyunk egy háromszor négyméteres szobában... El tudja képzelni? Jöjjön, megmutatom!... Ez itt a szoba, konyha, kamra, fürdőszoba egyben!... Nem létezik tisztán tartani. A falból örökösen hull a hamu... Az ember a sáros utcáról belép a szobába...

IRÓ: Nincs kilátás új lakásra?

1. ASSZONY: Kilátás? (keserűen elneveti magát)

IRÓ: Előbb-utóbb ezt is felszámolják.

1. ASSZONY: De mikor?... A jött ment idegenek bezzeg rögtön kapnak! Mi meg várjunk!... Ez a demokrácia?

2. ÖREGASSZONY: (öregasszony, botra támaszkodik) Valamikor, aki a kolónián lakott, attól rettegett csak, hogy ide ne kerüljön... Mert ennél nincs már lentebb...

IRÓ: Mióta él itt?

2. ASSZONY: Itt születtem... nekem már nem is kellene másik.

IRÓ: Miért, megszokta?

2. ASSZONY: Nem bírnám megfizetni!... Havi hatszázból? (lemondó mozdulatot tesz. Mindketten kimennek)

IRÓ: (tünődve) A Meszes egyik oldalán nyomortanyák, a másik oldalán új paloták. A kettő között a felszabadulás szobra!... Mit csináljak?... Erről is csak beszélni kell! Persze, hiszen a szorító **gond** a lényeg! Egyszerre kell dönteni a telep, és a putrik felszámolása, meg 1000 szakember letelepítése között. És nincs vagy-vagy! Csoda, hogy a vezetők nem bolondulnak bele!... Mennyi álmatlan éjszaka lehet beleépítve ezekbe az új házakba! Kerestem egy munkásból lett fiatal mérnököt. Nem volt otthon. A kutyáját sétáltatta... A Meszes egyik oldalán hull a hamu a falból, a másik oldalán a koci a főgond. Ez is, az is Tarján. De: két világ!...

HANÁK: (frissen jön, kezében füzetek) Hoztam magának néhány érdekességet! Illegális füzetek voltak.

IRÓ: Politikum, politikum!

HANÁK: Nem értem!

IRÓ: Mondja, miért van az, hogy görcsbe rándul a kéz, ha egy színdarabban le kell írni azt, hogy forradalom... meg párt... meg kommunizmus?... Miért lépnek működésbe a bénító reflexek?... Jól tudom, világos! A magyarázat kéznél van. De ma?! Az ember már attól fél, hogy rásütik a stupid vonalasság, vagy a stréberség „bélyegét”!... Pedig ki kell mondani! Ezek szent fogalmak! És ha nem azok, mi vagyunk a hibások! Mert lejáratuk! Hagytuk lejáratni! Szeretném, ha megértené... ez most kínlóds... Az ember becsületes akar lenni. Megírni az igazat. Mer mi az igazság?... Én is jól tudom, hogy tizenkilencben nem csak hősök voltak, hanem gyávák, rongyemberek, ellenségek is, de a tény attól még tény marad: egy maroknyi párt a világ élvonalába emelte ezt a szerencsétlen, sorsüldözött kis népet!... De ha ezt leírja az ember... szinte már látja, ahogy elhúzzák a szájukat.

HANAK: (élesen) Kik?

IRÓ: (csendesesen, mélyen) Igaza van!

HANAK: Nem gondolja, hogy magában is hiba lehet?

IRÓ: Biztos!

HANAK: (emberségesen) Na, ne rágja magát ezen! Csinálja csak úgy, ahogy jónak érzi. Volt már Baglyason?

IRÓ: Még nem, most készülök . . .

HANAK: (átfogja a vállát, megnyugtatóan) Most menjen ki Baglyásra . . . Keresse meg Böske nénit . . . majd mindenről elbeszélgetünk . . .
(Az író oldalt leül. Jegyzeteit lapozgatja. Mintegy felidézi a baglyasi emlékeket. De amit látni fogunk: a képzeletben játszódik. Csak a Böske nénivel folytatott beszélgetés valóságos.)

(Zene indul a hangszóróból. Ez „feltölti” érzelmileg a nézőket. A vásznon Furák Teréz sírjának képe jelenik meg. A kis zománctáblán ez áll: „Furák Teréz 1911–1930.” Kis idő múlva megjelenik Teréz. Fehér ruhában. A haját kis gyöngyös háló fogja össze. Bájos, törékeny jelenség. Sugárzik róla a fiatalság és a szépség.)

TERÉZ: (most nagyon boldog) Jaj, mennyire félttem, hogy eltévesztem a szöveget. Pedig nagyon könnyen tanultam az iskolában... Úgy szerettem volna polgáriba is járni!... (más jut az eszébe) Jóska is nagyon izgult az előadás előtt... Nem mutatta, de én észrevettem rajta! Jaj, de jó is volt akkor! Készülődtünk!... Várakoztunk! (perdül egyet, kislányosan)

HOVÁN: (bejön. Ugyancsak jelmezben, mint Romeo. Odalép lassan a lányhoz. Hosszan nézik egymást. Gyöngéden megsimogatja a lány haját, majd két tenyerébe veszi az arcocskáját) ...Te! A szövegben az van, hogy amikor Lőrinc barát összeadja őket, megcsókolják egymást...!

TERÉZ: Annyi ember előtt?

HOVÁN: Félsz?

TERÉZ: Nem.

HOVÁN: Meg foglak csókolni, kicsi!

TERÉZ: Ahogy akarja.

HOVÁN: (nyomatékkal) Akarod!

TERÉZ: Akarod... (mert a fiú gyönyörködve nézi) ...Csúnya vagyok?... (a fiú rábólint, játékosan) ...Nagyon?

HOVÁN: Nagyon!... Csak a homlokod szép. Tiszta! (most összenevetnek, nézik egymást. Ez már nem játék. A tüzet fogás gyönyörű pillanata. Most a zene is magasra csap. Puhán, sok érzéssel megcsókolják egymást. Aztán Teréz szemérmesen lehajtja a fejét. Lőrinc barát jön. Orgonaszó. Rómeo és Júlia letérdelnek. Lőrinc barát összeadja őket. Ismét megcsókolják egymást. Majd egymás kezét fogva kacagva, túlradó boldogsággal meghajolnak a képzeletbeli közönség előtt és kifutnak)

IRÓ: (élénken, felfűtve) ...Igen! Ezt kerestem! A sok vér és gyász között! Hiszen öröm is volt! Kellott, hogy legyen! Anélkül elpusztult volna az élet. A szomorúság a lélek tele, az öröm pedig a ryara. A kettő éppúgy nem lehet meg egymás nélkül, mint a természetben. Az élet mindig belopja a derűt is az emberi szívekbe. A könny mellé a mosolyt, a sírás mellé a szerelmes csókot, a gyász feketéje mellé a kendők és szoknyák derűs színeit, a komor felegek alá a házak, a szerszámok faragásait és szép formáit, a lelket kielégítőt, amiben az embernek **öröme** telik... E város története szenvedésekkel van teli. De szívárvány is volt néha!... Meg kell mutatni!... Igen, ezt a szívárványt kerestem én is Baglyason! (a szín jobboldalán üldögélő asszonyhoz megy)

Böske néni! Meséljen még róla!

BÖSKE NÉNI: (játszhatja ugyanaz a színésznő is, aki az anyát) Óh, nagyon szemérmes lány volt Terike, még mielőttünk se vetkezett le. Mondta is anyám neki: „Mit csinálsz majd te lány, ha felhajtják a pendelyedet?” Azt mondta, ő sose megy férjhez... mintha csak tudta volna előre, szegény...

IRÓ: Milyen volt? Szőke? Barna? Kicsi? Nagy?

BÖSKE NÉNI: Kicsi, mint egy madár. Olyan selyemszőke. Eleinte hosszú haját viselt, befonva. Egyszer levágatta. „Na, mondta az anyám, – nagy lány lett, szerelmes, tetszeni akar!” Csak azt nem tudtuk, hogy kibe? Aztán az imakönyvében megtaláltam a Hován Jóska fényképét. Mondom anyámnak, mi a helyzet. Jól van, azt mondja,

röndes fiú... Mondom Terinek, mit találtam a könyvében. Nem tagadta. Attól fogva nekem mindent elmondott. A műkedvelők előadták Romeo és Juliát, ott szerepeltek. Ott szerették meg egymást, Jóska gyakran eljárt hozzánk, Bandinak jó barátja volt...

IRÓ: Milyen ember volt Kakuk József?

BOSKE NÉNI: Olyan középmagas, hátra volt fésülve a haja... kemény nézésű ember volt... (fényképe megjelenik a vásznon)

(Jönnek középen Hován és Kakuk József. Cigarettnéznek, megállnak)

KAKUK: Túl fiatal még.

HOVÁN: De komoly.

KAKUK: Nagyon figyelnek bennünket... A pesti összekötőnket is... Valaki más kellene... amíg nem késő!

HOVÁN: Kire gondoltál?

KAKUK: Hány éves?

HOVÁN: (nem érti) Kicsoda?... Terike?... Nem, arra még tényleg fiatal!

KAKUK: Éppen ez a legnagyobb fegyvere! Egy gyerek nem gyanús.

HOVÁN: Ha elkapják, kiverik belőle. Semmi tapasztalata.

KAKUK: A bátyját ismerjük. Köztünk van. És azt mondod, ő is komoly lány.

HOVÁN: Féltém.

KAKUK: Megértelek.

HOVÁN: A, nem azért...

KAKUK: Nincs abban semmi, Jóska...

HOVÁN: A bátyjának szóljak róla?

KAKUK: Előbb a kislánnyal beszélj. De ne erőltesd!

(kimennek)

BOSKE NÉNI: (folytatva az emlékezést)... Mindig dalolt. Akár jókedve volt, akár nem, mindig dalolt. Mondta is szegény apánk: „Ez a jány a mi kis pacsírtánk!” Tudja, ő volt az utolsó gyerek, a legkisebb, a család szemefénye...

(besétálnak a színpadra Hován és Teréz. Megállnak középen.)

HOVÁN: (komolyan) Te tudsz arról, hogy Bandi... milyen munkát végez?

TERÉZ: (lesüti a szemét, meghúzza a vállát, nem felel)

HOVÁN: Na, tudod, vagy nem tudod?

TERÉZ: Nekem ezt nem szabad tudni.

HOVÁN: Persze!... (elmosolyodik) Segítenél nekem, ha megkérnélek?

TERÉZ: Mit?

HOVÁN: Beszéljünk magyarul! (pillanatra körülnéz, nem látja, vagy hallja-e őket valaki)

A pincékben röplapok vannak. (Teréz megint lesüti a szemét) Vagy talán ezt sem szabad tudnod? (A lány fejével jelzi, hogy nem) Na jól van! Idefigyelj. Néha fel kellene utaznod Pestre... Jártál már fenn?

TERÉZ: Egyszer régen... Még kicsi voltam...

HOVÁN: Levelet viszel. Megbeszélte helyre. Átadod, a másikat meg elhozod. Ennyi az egész.

TERÉZ: (naív éredklődéssel) Milyen levelet?

HOVÁN: Közönséges levelet. Bárki elolvashatja.

TERÉZ: Akkor miért nem postán?

HOVÁN: Mert titkosírás van rajta... vegyszerrel... érted már?

TERÉZ: És kinek kell majd átadni? Honnan ismerem meg?

HOVÁN: Mindent meg fogsz tudni. Vállalod?

TERÉZ: (őszintén) Félek.

HOVÁN: Na, jól van. Nem mondtam semmit.

TERÉZ: (ijedten, hogy félreértették)... Attól, hogy majd nem tudom jól megcsinálni... hogy elrontom.

HOVÁN: (könnyen megcsókolja) Tudod-e, hogy nagyon veszélyes?

TERÉZ: Te is csinálod, Bandi is... Jóska bácsi is...

HOVÁN: De mi kibírjuk, ha elkapnak!... Veled mi lesz, ha megkínoznak? Szeget vernek a körmöd alá! Gumibóttal ütik a talpadat! Gyertyával égetnek!

TERÉZ: (riadtan befogja a fülét) Ne!

HOVÁN: (melegen, halkán) Féltetek.

TERÉZ: Majd vigyázok... nagyon vigyázok...

- HOVÁN: Most senkinek egy szót se! Gondolkozz még holnap estig. (meg akarja csókolni a lányt, de az elfordítja a fejét, a mellére búvik) ... Nem akard?
- TERÉZ: (hangjában szomorúság bujkál) Most nem.
- HOVÁN: (megcsókolja az arcát, megsimogatja a haját)
Szervusz. Holnap este ugyanitt! (a kezével int és kimegy)
- TERÉZ: (most előrejön. Rövid zenei átkötés után) Fogalmam sem volt, mit vállalalok... csak később kezdtem megérteni. Arra gondoltam, Jóska nem akarhat nekem rosszat. Szeret. Mondta is... Mindig rágondolok... Szeretnék olyan lenni, mint ő, nyugodt, erős... Olyan jó mellette lenni!... Éjjel mostanában nem alszom, mindenféle történeteket gondolok ki magamban, hogy viszem majd a levelet, vallatnak, de én hallgatok. (halkan kuncogva) Böske néném tudja csak... De ő nem mondja el... Jaj, olyan jó így! (túláradó boldogsággal kiszalad, a zene is ezt a hőfokot fejezi most ki)
- BÖSKE NÉNI: (folytatva a vallomását) ... Én meg, tudja, még aznap elmondtam anyámnak is, apámnak is, hiszen Bandit már figyelték a csendőrök .. Mikor Bandi megtudta, nagyon mérges lett. Elszaladt.
- ÍRÓ: És a szülei? Mit szóltak hozzá?
- BÖSKE NÉNI: Anyám sírt. Féltette. De apám csak annyit mondott „Ennek úgy látszik, így kell lennie.”
(Hován és András lépnek a színp. András láthatóan feldúlt. Megkezdett vita folytatását halljuk)
- HOVÁN: Mi ütött beléd?
- ANDRÁS: Mért nem szóltál?
- HOVÁN: Nem lehetett.
- ANDRÁS: (nagyon ingerülten) Kinek van joga hozzá, hogy az én hugomat...?
- HOVÁN: (közbevágva) Mit akarsz? Megnevezzem? Tudod, hogy nem tehetem.
- ANDRÁS: (indulatosan a levegőbe vág, kifújja a mérgét, majd halkabban) Teri beteg.
- HOVÁN: (megdöbben) Beteg?... Mi baja?
- ANDRÁS: Megemelte magát a gyárban. A száján vér jött.
- HOVÁN: Mikor?
- ANDRÁS: Három napja lehet.
- HOVÁN: Értem. (most érti meg a lány viselkedését is)
- ANDRÁS: Neked nem szólt róla?... Fájlalja a hátát. Az orvos szerint meg kellene röntgenezni. Dehát, hol? Kinek van arra pénze?
- HOVÁN: Felvisszük Pestre.
- ANDRÁS: Hogy bírjuk költséggel?
- HOVÁN: Vannak köztünk orvosok is... Megkértem, hogy senkinek ne beszéljen róla...
- ANDRÁS: Most emiatt sír, hogy elmondtá Böskének, kitudódott... fél, hogy most haragszol rá, elfordulsz. Tudod, milyenek! Már teljesen beleéltte magát... Most már ne vond vissza!
- HOVÁN: Tegyük függővé a vizsgálatról... Vigasztald meg. Azt üzenem neki... Különben, majd én...
- (vonatfütty. Visszhangos, zajos pályaudvari csarnok. Aztán az utcazaj. Majd kívül reked a zaj, fehérköpenyes orvos jön, mögötte a két fiú. Nem mernek egymásra nézni)
- ORVOS: (maga elé) Megvizsgáltam.
- HOVÁN: (félve kérdezi, a választ) Mi az eredmény?
- ANDRÁS: (riadtan) Csak nincs valami komoly...?
- ORVOS: (tehetetlenségét kifejező mozdulattal) Nagyon sajnálom magukat... Nem tehetek semmit... meg kell mondanom az igazat,
(nagy csend. Hosszan fújják maguk elé a füstöt)
- HOVÁN: Nagyon súlyos?
- ANDRÁS: Mondja meg, doktor úr... jobb túlesni rajta...
- ORVOS: A röntgen szerint nincs remény... Ha nem lennék ateista, most azt mondanám, bízunk istenben.
- HOVÁN: Más reményünk nem lehet?
- ORVOS: Mind a két tüdeje meg van támadva.
- ANDRÁS: (nehezen tartva magát, remegő hangon) Mennyi ideje van hátra?
- ORVOS: Ha nem fázik meg, jól étkezik... egy év... legfeljebb kettő.

ANDRÁS: (reménykedve) Hátha a szanatóriumban?... Ha kell összeszedjük minden pénzünket, igaz, Jóska? Még a Vörös Segély is!... Előteremtjük!... Összegyűjtjük... A bányászok nem hagyják el egymást!...

ORVOS: (fejét ingatva) ...Írok egy levelet a helybéli orvosnak. A gyógyszereket mielőbb váltsák ki... A kezdő adagot én adom. (a zsebéből titokban egy kis csomagot nyújt át) Előtte titkolni kell, természetesen... egy lelki törés csak meggyorsítaná... (felpillant, arcára mosolyt előlvet) Már jön is... (Terike besiet, frissen, csinosan) Semmi komoly baj, kislány... egy kis mellhártya izgalom, majd elmúlik. Csak nagyon vigyázzon, meg ne fázzon! Dolgozik valahol? Otthon kell maradnia hosszabb időre... Pihennie kell. Sokat... Levegőváltás is jót tenne...

TERÉZ: (élénken, derűsen) Az meglesz!... Gyakran jövök föl...

ORVOS: (megsímogatja a lány arcát) Vizontlátásra. (kezét fog a fiúkkal)

HOVAN: (elkíséri néhány lépésre) Mivel tartozunk?

ORVOS: (összezárt öklét mutatja egy pillanatra, kimegy)

TERÉZ: Ugye, mondtam nektek! Kidobtuk egy ruha árát.

HOVAN: (gyöngéden átkarolja) Most egy időre abba kell hagynod az utazgatást, amíg megerősödsz.

TERÉZ: Ne... igazán nem vagyok gyenge... A gyárban majd leszámolok, ha muszáj, de ez semmi! Igazán kibírom.

HOVAN: Mondom, hogy nem szabad utazgatnod. Megfázhatsz.

TERÉZ: (szinte könyörögve) Vigyázok majd!... Ne vedd el! (a két fiú összenéz egy pillanatra. Teréz észreveszi) Mit titkoltok? Miért néztek össze?

ANDRÁS: Csak... megbeszéltük...

HOVAN: Rendben van. Csinálhatod. Csak nagyon vigyázz!

TERÉZ: (a nyakába ugrik mindkettőnek, örömben) Mi lesz? Nem eszünk semmit? Tudjátok, mit kellene?

ANDRÁS: (erőt véve magán) Nem költünk. Van szalonna, kenyér, paprika, sajt. Azért hoztuk, nem?

TERÉZ: Csak egy virslit! Egy felet! Olyan régen nem ettem már, nem is emlékszem az ízére... Meg egy jegeskávét... Igazán, csak egy kis kanállal!

HOVAN: Arról szó sem lehet!

ANDRÁS: A virslit megkapod! Mi meg Jóskával eszünk kint a kertben. Nesze, itt a pénz, végül magadnak a büfében. (pénzt ad át) Majd kint megvárunk (A két fiú kimegy. Teréz marad csak a színen. Lassan előrejön. Néhány zenei futam jelzi az idő múlását. Teréz középen, egy fénykörben áll. Fázósan kulcsolja át a testét két karjával) Mindig lázom van... Mindig fázom... Néha úgy érzem, a lelkem is didereg. Mitől van ez?... Hiába titkolják előttem, tudom, hogy beteg vagyok... Mária néném tüdőbajban halt meg... neki is mindig láza volt... mindig fázott... (más hangon) Gyakran utazom Pestre. Ez tartja bennem a lelket... De mindig dobog a szívem, amikor leszállok a vonatról, hogy mikor lép hozzám valaki... Tudom, hogy mindenkit figyelnek. Néha melegség jön rám, néha szédülök... Istenem, csak el ne ájuljak, mert akkor bevisznek a kórházba, és megtalálják nálam a röplapot!... A csendőrök állandóan kutatnak utána... Egyszer anyám vitte ki a kötője alatt, amíg kutattak... Jóska tegnap... Olyan jó napom volt!... mondta, hogy felvetek a sejtbe... és azt is mondta, ha meggyógyulok, elvesz feleségül... Elmúltam tizenhét... Megint szerepelünk... utána bál lesz! Azt a fehér ruhámat veszem fel! (kisüt arcán az öröm a gondolatra, de megborzog) Milyen hűvös van! Itt az ősz... vége a nyárnak... (kimegy. Harangszó. Szüzmáriás lobogó alatt, énekelve bevonul a színré a „körmenet”. Feltűnő, hogy mindenkinek a kezében egy szál vörös szegfű. Amikor a menet áthaladt, Hován kiválik és előre jön)

HOVAN: ...Itt voltak az összes bányából az összekötők... Mindent megbeszéltünk a körmenet alatt... Csak így tudunk feltűnés nélkül találkozni... Ezt a napot feljegyzik majd! 1929. november 1.! Másnap 5000 bányász lépett sztrájkba, ahogy megbeszéltük... Megmutattuk hogy élünk, a föld alatt is! (mély sóhajt után, szomorúan) Teri meg fog halni... Ez a teher a legnehezebb... Sok minden értelmét veszítette, már nem voltak terveim. Keveset gondoltam már a kettőnk jövőjére. Mert azok a legszomorúbb dolgok az életben, amelyek elmúlnak, anélkül, hogy lettek volna... Mindig rettegetem, ha egyszer lebukik és megkínózzák, nem bírja ki... Szívesen megfeletem volna vele

az én hátralévő éveimet! De ilyen alkut kivel lehet kötni? És ki tudja, nekem is mennyi van hátra?... (a fúvózenekar játszani kezd. Betáncolnak a fiatalok. Színes, vidám forgatag az egész színpad, tele fényvel, belül, a szívekben is. Repül a szereptánc, konfetti. Túlhabzik a jókedv, a kacagás, a zene és vidámság. Kis idő múlva váratlanul megjelenik Teréz, fehér ruhájában, tétován Jóska-t keresi)

HOVÁN: (döbbenet eléje siet) Te mit keresel itt, Terike? Miért nem fekszel otthon?

TERÉZ: (vidámságot erőltetve magára) Látod, táncolni szeretnék veled!... Gyere! Még sose táncoltunk! Mindig csak ígérted!... Nem is veszed észre? Ez a ruha volt rajtam akkor is! Mikor Lőrinc barát összedott.

HOVÁN: Azonnal viszlek haza! Még csak ez hiányzott!

TERÉZ: (az előbbi kedve, ereje sehol. Könyörög) Ne vigyél még haza!... Nagyon kérek! Csak most az egyszer még!...

HOVÁN: (átkarolja, féltőn) Forró a kezed, az arcod. Lázás vagy!... Hogy tehetted ilyet? Ha most megfázol, tudod!...

TERÉZ: (bizonygatva) Egész nap olyan jól éreztem magam. Tudtam, hogy ma este találkozunk... Gyere! Már jól vagyok! (erőt vesz magán) Menjünk mi is... Most az egyszer!

HOVÁN: (gyorsan leveti és ráteszi a zakóját) Gyere inkább haza! (Magához öleli, szinte melengeti)

TERÉZ: (most már végleg elhagyja az ereje) (Feltör belőle a sírás) Meg fogok halni, Jóska...

HOVÁN: Meggyógyulsz!... Ne mondjál ilyeneket!

TERÉZ: Fogy az erőm, érzem... éjszakánként csupa víz vagyok... be akar a hátam szakadni... Szoríts magadhoz, Jóska!... Ugye, nem felejtess majd el?

HOVÁN: (nehezen bírja visszanyelni megindultságát) Dideregsz... Menjünk máris...

TERÉZ: Csak egy percet még! (nagyon szomorúan) Hiába vettem fel a szép ruhámat... (lemondóan) Mi már sosem táncolunk Jóska, sose...

HOVÁN: (hogy felrázza) Dehogynem! Na, akarsz fordulni egyet, kicsi? Aztán viszlek haza!... Csak egy rövid fordulót!

TERÉZ: (túlradó boldogsággal) Akarok... akarok... De nincs erőm, Jóska... Látod, hiába jöttem... nem bírom... (lehervad. A fiú mellére hull a feje. Hován most gyengédén felveszi a kis testet a karjaiba. Játéknak szánja: igit forog vele. A táncoló fiatalok körülvesszik őket, bevonva a forgatagba. Aztán hirtelen elhállgat a zene. Mindenki megdermed. Hován megtorpan. Teréz keze élettelenül lehall. A fiatalok a vörös szegfűt egyenként ráteszik a kis halottra. Hován, – ölében tartja a lányt – előre jön a színpad széléig)

HOVÁN: ... Börtönben voltam, amikor eltemették... egész nap sírtam... Nem is bírtam volna végig nézni a temetést...

ANDRÁS: (a húga lehanyaglott kezét visszahelyezi az ölébe és rágazítja fátylaít) ... Akkor éjjel szabadultam a börtönből. Nagyon fáradt voltam. Kérlelt, hogy beszéljünk. Jóska-ról is kérdezősködött. Mondtam, majd holnap. Elaludtam. Akkor éjjel meghalt. Az a holnap sose jött el már... (Hován a fiatalok sorfala közt kiviszi a lányt. Valamennyien követik. Zene nincs, csak néma gyász)

BÖSKE NÉNI: (Emlékezve, halkán) Jaj, mennyire sajnálom azt a szegény gyereket! Nagyon szép temetése volt. Legalább kétezer ember kijött. A bányászok még díszlövést is leadtak... Kijönnek hozzám néha az iskolások, akik a sírját gondozzák...

ÍRÓ: Térjünk vissza egy pillanatra az eseményekhez! Ez volt az az idő, amikor robbanásig hevült a kazán. Amikor valósággal lefejezték a pártot...

HANGSZÓRÓBÓL: Főszolgabírói jelentés 1929-ből: „A Gyertyánosbánya melletti erdőben Eppich Ede, Pothornik József Salamon Imre, Hován József és Kakuk József tiltott gyűlést tartottak. Említettek a csendőrség elfogta...” (a vásznon korabeli képek jelennek meg az egyes szövegek között)

HANGSZÓRÓBÓL: Idézet egy jelentésből: „Elviselhetetlen a munkásság nyomora. Vannak családok, ahol már nincs bűtor, a 8-10 tagú családok asztalán hónapok óta nem volt hús. A tüdővész orgiát ül...” (dobpergés)

HANGSZÓRÓBÓL: Jelentés a Belügyminiszternek: „1929. november 4-én a baglyasaljai szénkőzetben 1854 bányász szájkol. November 7. A szájkolók száma 2743. Salgótarjánban a házak oldalára ki van festve: Éljen a proletárdiktatúra! Éljen november 7!” (dobpergés)

HANGSZÓRÓBÓL: Idézte a párt rölapjából: „...Négy hétig állottunk harcban a kiszákmányolókkal. Harcunk befejeződött bérjavítás nélkül. Miért történt ez így. Elárultak minket a sárga szakszervezetiek... Munkások! A küzdelemben, mint tudjátok, a Kommunisták Magyarországi Pártjának salgótarjáni tagjai elől járnak... Készüljétek az újabb harcra! (a színen most átvezetik a megbilincselte Kakukot, Hovánt, és Furák Andrást. A vádlottak középen megállnak, szemközt a nézőtérrel) (Az ítéletet halljuk a hangszóróból)

HANGSZÓRÓ: (visszhangos tereméből) „A Magyar Szentkorona Nevében! A Budapesti Királyi Itélőtábla, mint büntetőbíróóság az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felfogatására irányuló büntett miatt...” (fokozatosan elhalkul, ennyiből is megértjük, hogy miről van szó. Az elítélteket elvezetik.)

ÍRÓ: A többiekkel mi lett?

BOSKE NÉNI: Harminckettőben nagy letartóztatás volt. Összeszedték a párt vezetőit, Bandit is, Jóska-t is, Kakukot is lefogták. Bandi megszökött a csendőrségtől, átment a határon éjjel. Kiment a Szovjetunióba.

ÍRÓ: És Hován?

BOSKE NÉNI: Hogy Bandinak sikerült megszökni, így a többi mindent rákenhetett, kevesebbet kaptak. Hován is kiszabadult, majd kiszökött az is a Szovjetunióba.

ÍRÓ: És Kakuk József? (bejön középre Kakuk József)

HANGSZÓRÓBÓL: „A Magyar Szentkorona Nevében! A Budapesti Királyi Itélőtábla, mint büntetőbíróóság...” (elhalkul a szöveg) (Kakuk kilép)

KAKUK: (középen, megbilincselve) Tisztelt bíróság! Az utolsó szó jogával, csak azért kívánok élni, hogy elmondjam: engem azzal vádoltak meg, hogy kommunista bérenc vagyok. Ha a kommunizmus az, amit az újságok írnak róla, meg ahogy a katonaságnál a tiszt urak elmondták, hogy zűrzavart, anarchiát, rablást, nők megerőszakolását, a család szentségének letiprását, az emberi jogok megsértését jelenti, a nyomort és a csajkót, akkor kétszerte nagyobb ellensége vagyok a kommunizmusnak, mint a tisztelt bíróság, vagy bárki... (emelt hangon) De ha a kommunizmus azt jelenti, hogy **kenyér** az éhezők kezében, **lakás** a feje fölött, **ruha** a testén, ha **jogot** jelent és **munkát** és **szabadságot** a népnek...

HANGSZÓRÓBÓL: Megvonom a szót!

KAKUK: (még jobban megemeli a hangját) ...Ha azt jelenti, hogy a nincstelen ember számba megy...

HANGSZÓRÓ: Vádlott! Megtiltom! Hagyja abba!

KAKUK: Akkor én kommunista vagyok!

HANGSZÓRÓ: Elvezetni!

(a csendőrök közrefogják. Lehántja magáról a kezüket. Előbbre jön. Most csak őt világítja a fény)

KAKUK: (nyugodt, magabiztos) Nem a két és fél év... Azt kibírja az ember... Az a tudat, hogy elárultak bennünket! Hogy árulók vannak köztünk a pártban!? Amit évek alatt titokban kiépítettünk... De nem... még maradtak kint!... Majd én is kiszabadulok! És folytatom!... Az én életem itt már úgysem számít... Pecsétes ember lettem a saját hazámban... Nekem nyugodt életem akkor sem lesz má', ha semmit sem csinálok... Mi lehet a többiekkel!? Kibírják a vállalatát? Még most is eszembe jut, amikor kikövetelt bennünket a csendőrfogdából a tömeg, és el-énekelt az Internacionálét!... Harminckötben letépték a körmeimet és szétrúgták a vesémet. Nem tudtam többé kiegyenesedni... Nem éltem hiába... Megtanítottam sokat, hogyan kell üzőtt vadként élni. Meglapulni. Okosan rejtőzni. De támadni is, amikor csak lehet... Majd jönnek a fiatalok!... Így folyik át egyik nemzedékből a másikba az erő... mint sok kicsi patak vize... amely folyóvá egyesül... Az pedig ugyis kivájjja a maga medrét!... Nem lehet megállítani!

ÍRÓ: ...Majdnem a felszabadulás küszöbén halt meg. Az utolsó kenetet visszautasította. Emiatt az egyház nem adott engedélyt a temetésre. Sírját volt társai, barátai ásták meg. És mivel gyászokocsit sem kapott, testét egy bányacsillén tölték ki a Rau-aknából a temetőig. (most a bányászok hertolnak egy csillét. Rajta koszorú és virág. Társai körülállják, leveszik a sisakjukat)

1. **BÁNYÁSZ:** (kissé előbbre lép, torkát köszörül) Messzi útra mégy most, Kakuk Jóska!... Te már befejezted... Nem érheted meg, hogy mit hoz ránk a jövő... amiért annyit küzdöttél, szenvedtél Jóska! Azt mi nem felejtsük el... Kiástuk a sírodal.

Ki is hoztunk ide téged. Igaz, nem valami díszes gyász kocsin, csak egyszerű csillén, de így való egy bányászhoz!... Hát, isten áldjon meg tégedet, Jóska! Ambár igaz, te nem voltál istenes ember, de már így szokás mondani... Megörzünk a szívünkben, nem felejtünk el... Nyugodjál békében...
(megszólal a fúvószenekar. Gyászindulót játszik. Néhány taktus után az író előrelép)

ÍRÓ: Nem, nem így történt!... Nem volt zenekar. És nem volt búcsúztatás. Koszorú és virág sem volt. A csendőrök szétkergették a gyászolókat, a család tagjai maradtak csak ott... De most, legalább itt, az emlékezésben adjuk meg neki az illő vég-tisztességet, amit akkor nem kaphatott meg...
(Az ügyelő koszorút ad át, amelyet az író elhelyez a csillén. Beáll a gyászolók közé. Visszahúzódik a fény. Körben csak a karbidlámpák kicsi lángja ég. Szól a gyászzene)

– lassú függöny –

II. RÉSZ

A játék megkezdése előtt néhány pillanatra még felhangzik újra a gyászzene, mintegy emlékeztetőül: ezzel ért véget az első rész. A színen Hanák és az író.
Mire a szín közepére érnek, a zene elhallgat)

ÍRÓ: Mit gondolsz, jó lesz így?

HANÁK: (kedvetlen, de nem udvariatlan) Ehhez nem értek.

ÍRÓ: Mégis: Hogy tetszik?

HANÁK: Tetszik.

ÍRÓ: Vajon majd a közönségnek is tetszeni fog?

HANÁK: Lehet. Szeretik a szívhezszóló dolgokat.

ÍRÓ: De nem csak az! A körmenet, a két fiatal tragikus szerelme, Kakuk élete és halála... ez történelem is, nem gondolja?

HANÁK: Két hiba azért van benne!... Ez egyik: a két fiatal túl romantikusan állítja be... Sokkal több volt mibennünk a tudatosság! Tudja maga, mi az a meddőhányó? Ahová a bányából a követ kihordják. Mint gyerkcöcök ott keresgéltek a szenet naphosszat, azután meg eladtuk...

ÍRÓ: Az összefüggést nem értem.

HANÁK: Ott tengődtek a börtönviseltek, az illegálisok, a munkanélküliek. Miről folyt a szó? Politikáról! Az volt a mi „pártiskolánk”!... Foglalkoztak velünk az öregebbek. Szóval, nemcsak szerelem!

ÍRÓ: De bizonyára a meddőhányón is az egyik éhes volt, a másik szomorú, a harmadik szenvedett valamiért, vagy beteg volt, a negyedik örült, mert szeretett egy lányt és arra gondolt!...

HANÁK: Aztán: Hová nem tehetett célzást arra, hogy ő tudja, mit dolgozik Bandil! Egyik sejt nem tudhatott a másiktól!

ÍRÓ: Lehet, de ez színpad.

HANÁK: Maga tudja. (lehajtja a fejét, kifújja a füstöt hosszan)

ÍRÓ: (nézi a másikat) Mi van magával?

HANÁK: Semmi...

ÍRÓ: Kedvetlen. Nem ilyen szokott lenni.

HANÁK: Van magának gyermeke?

ÍRÓ: Kettő is. Nagyok.

HANÁK: Ma vittem be a fiamat a kórházba.

ÍRÓ: Mi baja?

HANÁK: Háborús „örökség”. (mélyről) Tudja, én sose értem rá családi életet élni... Mindig a „sűrűjében” voltam... Közben felnőtt a fiam... anélkül, hogy megismerem volna... Nézem, nézem... és nem ismerem! (szomorúan lehajtja a fejét) A felségem persze engem okol. Na, majd megismeri őt is! Ott maradt szegény, ahol húsz éve volt, amikor elvettem... Üvegfestő volt. Nagyon ügyeskező. Sokra vitte volna, de jöttek a gyerekek...

ÍRÓ: (közelebb lépve) Bocsáss meg... egy pillanatra megállunk itt!... Mint színésznek, mi a véleményed erről az emberről?

SZINESZ: Gondolkodó fajta, az biztos. És van benne sok emberi mélység... csak nem mutatja. Talán egy kicsit megmerevedett... de azt hiszem, látja sajátmagát, és ez nagy dolog! Intelligens! Szeretem, mert... az én generációm! Jól ismerem ezt a fajtát. Erőslelkű ember! Mi, nagyon fiatalon, többszörös terhet vittünk. És mire céba értünk... elmúlt az ifjúságunk!... (széttárja karjait: ez az élet, nincs mit tenni!)

ÍRÓ: Köszönöm... (a színész kimegy) ... Hanak egyik főszereplőm lesz, az biztos. De ehhez még jobban meg kell ismernem!... Érdekes ember!... Akárcsak a plébános. (elmosolyodik a hirtelen fellépő emlékre. Háttul, fénykörben megjelenik a plébános. Ősz haj, gömbölyű termet, jóság és szelidség az arcán. Mintha csak a „Botrány Clochmerleben”-beli pap lépne elének) ... Emlékszem, egy délután felkerestem a híres búcsújáróhelyet...

PLÉBÁNOS: (közelebb lép, nyájasan) Mit parancsol?

ÍRÓ: Elnézést kérek... csak futó látogatás...

PLÉBÁNOS: Honnan?

ÍRÓ: Debrecenből.

PLÉBÁNOS: Ó, a kálmínista Róma!... Mit parancsol? (az író nem érti a kérdést, mire hozzáteszi) Bort? Sört? Talán snapszot?

ÍRÓ: A szobájába invitált. Könyvek, könyvek, föl, a plafonig! És körül a falon rengeteg képeslap, a világ minden tájáról.

PLÉBÁNOS: (körbemutat) Ez itt Európa! Sőt: a nagyvilág! Itt mindent megtalálok, ami az emberiség kultúrkincse! Vannak lemezeim is.

ÍRÓ: Ugye, ezt a helyet a „csoda” tette híressé?

PLÉBÁNOS: Inkább a hit, a csodában!

ÍRÓ: Bizonyára ön is tudja, hogy itt valamikor illegális, kommunista találkozók voltak, búcsúk ürügyén.

PLÉBÁNOS: (nyájasan) Nem vagyok orthodox! Ők is a boldogságot keresték... Szereti Liszt műveit? Megúnhatalatlan! Halgassa csak meg a B-a-c-h-t!... Magam is játszogatok néha... (elmosolyodik, kimegy. Néhány pillanat múlva feldübörögnek az orgona akkordjai. Mintha a föld mélysége szólalt volna meg. Az író elgondolkodva előrejön)

ÍRÓ:... Gyakran gondolok a megholt lányra... Tizenkilenc éves volt... Hasonlít valakire... Emlékeztet... Érdekes játéka a mélylélektannak!... Ha most élne, hatvanhárom éves lenne...

TERÉZ: (fénykörben megjelenik hátul, víziószerűen) Borzasztó lenne!... Így örökké fiatal maradok.

ÍRÓ: (magában) Mil lenne, ha most életrekelne, és körülnézne? Megriadna? Vagy lelkesebbe?... Eljátszogat az ember a gondolattal... és így kelti életre a holtat is... Alighanem ez a feltámadás ateista formája!

TERÉZ: (nagyon kedvesen) Életre keltett. Tessék! Most mit kezd velem?

ÍRÓ: Szükségem van magára... Majd időnként megjelenik... mint egy vissza-visszatérő szép emlék... ami átragyogja a sötét színeket... Ugye, segít nekem?

TERÉZ: (közelebb jön. Halkan) Mi lett Jóskaéval? És hová lett Bandi?

ÍRÓ:... Lehet, hogy azért is gondolok a lányra, mert érdekelt a két fiú további sorsa!... Bandinak sikerült kijutnia a Szovjetunióba és megnősült... Később Jóska is kijutott. Ő is családot alapított.

TERÉZ: (szomorúan) Hamar elfelejtett...

ÍRÓ: (saját gondolatait fűzve tovább) ...Családot alapított Teréz halála után egy évvel! Menekült az emlékektől. És társat keresett!... Biztosan így lehetett... (a zene váratlanul elhallgat. Eltűnik a látomás is, mert már a mában vagyunk, más élet-helyzetben, otthon, az író szobájában, s megjelenik újra Imre bácsi, kosárkával a karján)

KUTAS: Magának hoztam. Saját termés ez is! (mutatja)

ÍRÓ: (bepillant a kosárába) Micsoda barackok! (átveszi a kosarat, közben gondolatait halljuk) Mit akarhat az öreg?... Miért jár ide, vajon? Mert, hogy van valami az biztos!... Valaki figyelmeztetett, vigyázz! Ezek a palócok furfangosak! Azt mondják: „Jé, de szép nagy kenyér! Olyan, mintha sajt lenne! Pedig – túró!” Na, majd kiderül, hogy mit akar!

KUTAS: (kinálás nélkül letelepszik, törülgeti magát a zsebkendőjével) Mérges vagyok.

ÍRÓ: A nagy meleg miatt?

KUTAS: Á, fene... Azt ki lehet bírni, pláne jó hideg sörrel! (körülnéz, aztán legyint)... Azért vagyok mérges, mert én megmondtam, hogy nem igaz, nem lesz nálunk munkaerő felesleg. Nem hallgattak rám. Elengedtek egy csomó embert. Most meg hiány lett. Rosszul mérték fel. De mit számít ez? Önkritika, és el van intézve! Az üzemet pedig megeheti a fene. (más hangon) Nem azért mondom magának, ne is adja tovább: néha bizony el kellene kiáltani a „Sorakozót!”. Nem elég csak a szép szó. Elkutyul könnyen a mi fajtánk. Láttuk ötvenhatban!... (pillanatnyi szünet után, őszintén) Tudja, mire gondolok mostanában? Mi már csak olyan „emlékek” vagyunk! Az iskolában kihirdetik: gyerekek, jönnek a veteránok, a vitéz hősök! Ugye, a gyerek csupa Toldi Miklósról gondol, meg csupa János vitézre. Erre megjelenik egy csomó rozzant öregember, bottal!... Látom a szemükben: ezek a hősök? (elneveti magát, legyint) Lejárt lemez vagyunk mi már! Mondjuk, mondjuk a magunkét, a fiatalok meg csinálják, ahogy ők akarják. Erre cáromkodunk, így, meg úgy, de valamikor mi is így gondolkoztunk: Né: ezek a vén szamarak, mit csinálnak?... Ilyen az élet! Öreg kokasnak már csak a farkatolla ér valamit! (elnevetik magukat, Imre bácsi kimegy. A vásznon az utca képe jelenik meg. Rikoltó sláger ömlik az utcára, wurlitzerből. Motorok húznak el. Légkalapács dübörög szabályos időközökben)

ÍRÓ: ... Hajnalban a betonőrle kezd... folytatja a légkalapács... este a vonat fejezi be... Olyan ez a város, mint egy nagy, lázas szívverés. Mohón, egyszerre akar mindent... Mintha lefojtott, ki nem élt vágyak vulkánja tört volna ki tektonikus erővel! Na, de jó, jó, megbolondulnak az emberek ilyen zajban! Igaz, van új kórház is, meg új gyógyszertárak! (a zene ismétlődik, de a szöveg alá halkul) (Most gyors vágásokkal riport következik. Megszólít egy fiatalembert) Mit tud a várossá alakulásról?

FIATAL: Most ünnepeljük... Külön nem foglalkoztam vele. Van mivel „szórakoznom”!

ÍRÓ: Hol dolgozik?

FIATAL: A tűzhelygyárban. A ZIM-ben.

ÍRÓ: És mivel „szórakozik”?

FIATAL: Újítás. Kell a pénz lakásra, bútorra.

ÍRÓ: Nős?

FIATAL: Sajnos, öt éve.

ÍRÓ: Miért sajnós?

FIATAL: Mert albérletben lakom.

ÍRÓ: Talán gyerek is van?

FIATAL: Albérletben gyerek? Ne tréfáljon! Kikötik, hogy csakis gyerek nélkül! Mintha kiírnák: kutyát behozni tilos! Ez is nagyban elősegíti a népszaporodást! (kimegy. Zene átvezet)

ÍRÓ: (fiatal lányt szólít meg) Hol dolgozik?

LEÁNY: A postán. Pénztárban.

ÍRÓ: Mit tud a széncsatáról?

LEÁNY: Melyikről?

ÍRÓ: Több is volt?

LEÁNY: (élénken) A régi? Hogyne! Teherautóval jártuk a környéket, agitáltunk, mősört adtunk... „Arccal a szénbányák felé!”... Arra gondol? (a leány kimegy. Középkorú férfi a következő riportalany az utcán)

FÉRFI: Mit tudok az ellenállásról? (elgondolkodik, keresgél az emlékezetében)

ÍRÓ: A karancsaljaikról biztosan hallott... leszálltak a bányába, fegyveresen...

FÉRFI: Hallottam róla valamit...

ÍRÓ: Merre volt a felszabadulás idején?

FÉRFI: Treblinkán. Lógerben... zsidó volt az anyám.

ÍRÓ: Most hol dolgozik?

FÉRFI: Az építőknél. De most sehol. Táppénzben vagyok. „Emlék” a lógerből. Gyomorhaj. (kimegy. Háziasszony a következő)

ASSZONY: (kezében bevásárlószatyor. Látszik rajta, hogy sietne) Nincs nekem most arra időm!... Mosás, főzés!... Betegen feküdtem, az uram meg bújkált. Katonaszökevény volt... Karácsony este volt...

ÍRÓ: Mire gondolt, mikor meglátta az első szovjet katonát?

ASSZONY: Örültem is, . . . meg féltém is . . . annyi mindenfélét beszéltek . . . Megyek, mert nem lesz ebéd! (kisiet)

FIATALEMBER: (most egy hosszúhajú, farmeres legény jön sorra. Kissé lezser, de nem ellenszenves) Kik voltak a nógrádi nagyok? (jópofa akar lenni) Nézze, mindig a „fejeselek” a nagyok! Egyébként csodálkozni fog: Mikszáth, Madách, Balassi Bálint, Benczúr Gyula! Na, mit szól hozzá? Nem nézte volna ki belőlem, igaz? (a külsejére utalva) De ez csak nyáron van így, mikor dolgozom.

IRÓ: És egyébként?

FIATALEMBER: Diák vagyok.

IRÓ: Hallott Szalvai Mihályról?

FIATALEMBER: A neve ismerős. (kimegy) (orvos következik. Fehér köpenyben, cigaret-tázza)

IRÓ: Hányan születtek az utóbbi húsz év alatt?

ORVOS: Pontosan nem tudom. Egy biztos: sokkal kevesebben, mint kellett volna.

IRÓ: De hiszen a város 11.000 fővel gyarapodott!

ORVOS: A bejárókkal. Kevesebben születtek, mint amennyi új lakás épült. Persze, évszázadot ugrottunk. Tüdőbaj szinte már nem létezik. (kimegy. Az író gondterhelten áll)

HANÁK: (belép) Változtat ez a lényegen? Az embereket elsősorban a jelen gondjai érdekelték mindig. Ruha, lakás, ennivaló, pénz, kocsi, szerelem, betegség – kinek mi a fontos. Találna itt olyat is, aki nem tudná megmondani, hogy Magyarországon alkotmányos monarchia van, vagy köztársaság. És találhatott volna másokat is, akik tökéletesen megfeleltek volna a maga várakozásának. Akkor most minden rendben lenne, maga pedig nyugodt: azt találta, amit **akart!**

IRÓ: (felkapja a fejét) Igen! Amit akarok! Idehallgasson! Ez elvi kérdés! . . . Engem nem érdekel, hogy Shakespeare talán csak a nevét adta és a drámáit Marlowe írta. Shakespeare: **fogalom!** Hát, így vagyok ezzel is! Az sem érdekel, hogy talán Görgeynek lehetett igaza katonapolitikailag. Kossuth nevéhez a szabadság fűződik, a másikéhoz a dicstelen bukás. Ért engem? Ez az alapállásom itt!

HANÁK: Nem gondolja, hogy éppen akkor tisztelné meg legjobban ezt a várost, ha a teljes igazságot írná meg? Hogyan, milyen keserves kínládáson és harcokon át jutott ideig? És hogyan bírkózik ma is a gondokkal?

IRÓ: Ne haragudjon . . . hogy jövök és ahhoz? Az előkelő idegen, a gibic!?! Aki rögtön mindent meglát, mindent jobban tud, mint az itteniek?! Nem, ez nem az én kenyérem!

HANÁK: Tehát: marad az illúzió?

IRÓ: Fenét! Más dolog látni és megint más, hogy mit emel ki az ember! Írjam meg azt talán, hogy itt nem volt egységes a munkásság, hogy kasztok voltak? . . . Hogy a „fellegvárban” tanyát verhetek a fasiszták, meg az ellenforradalmárok? . . . És, hogy újra megosztottság . . . kispolgári allűrök tapadnak rá, mint a piszok?

HANÁK: Igen! Ezt kell megírni! Mert az igazság!

IRÓ: Idehallgasson! A mi népünk most írja a legújabbkori történelmét. Hősökre van szüksége! Hősi múltra! Mert erősnek és nagyoknak akarja látni önmagát!

HANÁK: Egyet gondolunk!

IRÓ: Dehogy! Szerintem kötelességünk a népnek megmutatni azt, amit **látni kíván** magáról . . . Mert így **szolgáljuk** a nemzeti öntudat javát!

HANÁK: Nem értek egyet magával!

IRÓ: Cáfoljon meg!

HANÁK: Hát, ha már belementünk . . . A nemzeti öntudat annyi, mint nemzeti **önismeret**. Így van?

IRÓ: De, értse meg . . . értem én magát – mi kicsi nép vagyunk! Mi nem engedhetjük meg azt a luxust, hogy holmi kardivatóból lerángassuk a porba a legszentebb eszményeinket . . . ahogy mondani szokás: deheroizáljunk!

HANÁK: Maga összetéveszti a fogalmakat.

IRÓ: Téved! Csak a hangsúlyt teszem át.

HANÁK: A valóságos kép még nem szentségtörés! Honnan vette ezt? Inkább: jobb önismeret! Idehallgasson: fogadjon meg egy bányász tanácsát!

IRÓ: Azt mondja: bányász – és kiderül, hogy filozófus.

HANÁK: Amint látja, a kettő nem zárja ki egymást.

IRÓ: Tehát?

HANÁK: (meggyőzően) Nekünk olyan nemzeti önismeretre van szükségünk, amelyiket . . . hogy is mondjam? . . . nem torzít el többé a kultusz hazugsága! Érti? . . . Amelyik éppen a tényeken . . . az emberi sorsok megfogható valóságán alapszik . . . Erre van nekünk a legnagyobb szükségünk!

ÍRÓ: Tehát, maga szerint, írjam meg őszintén, nyíltan?

HANÁK: Az kevés! **Becsületesen!** Ért engem?

ÍRÓ: Azt hiszem: igen.

HANÁK: Nézze, a moslékban is akad hús, meg krumpli – mégsem étel! Moslék!

ÍRÓ: (fogja a fejét) Eddig legalább volt egy fix . . . egy elképzelésem . . . Most kirúgta alólam!

HANÁK: Magától azt várják, akik a nézőtéren ülnek, hogy **őszintén!** Őket tiszteli meg vele! És őket bántja, ha mellébeszél . . . (kimegy)

ÍRÓ: (gondolataiba mélyedve) . . . 6000 lakás és fele annyi gyerek! . . . Fialat város – előregedő lakosság? Másutt is! Valamilyen polgári hedonizmus magyarba oltott haj-tása fojtogat? . . . Mulatni kéne egyet. Zenét hallgatni . . . nem gondolni semmire! (ki-szól) Kérem a Karancs presszó képét! (megjelenik a kép) Zenét is! (nagyon kelle-mes tánczene a hangszóróból) – Kérem a párokat, tessék, tessék! – (beinvitálja a fiatalokat, akik kissé félszegen és sután jönnek a színre) Táncoljanak, bátrabban! Mintha ott lennének a presszóban! Ahogy máskor szokták! (lassanként megeleve-nedik a színpad. Mozgalmas, hangulatos, vidám kép alakul ki. Az író oldalt leül, kezében hosszú whiskys pohár. Nézi a táncoló fiatalokat. Majd ő is felkéri az egyik lányt. A fénykörbe érve látjuk, hogy Terézre hasonlít a partner. Természetesen ugyanaz a színésznő. Az író hosszan, szinte megbabonázva nézi. A szín elején megállnak)

LEÁNY: Mit néz úgy rajtam?

ÍRÓ: Nagyon hasonlít valakire.

LEÁNY: (kissé megbántva) Azt hittem, velem táncol.

ÍRÓ: Bocsásson meg . . . Szabad a nevét még egyszer?

LEÁNY: Mária.

ÍRÓ: Teréz! . . . Szép név!

LEÁNY: (kiigazítja) Mária.

ÍRÓ: (most a zene fölött a hangszóróból Teréz hangját halljuk. Ezek az író gondolatai) „Táncolni akarok! . . . Még sohasem táncoltunk . . . Mindig csak ígérted . . . Ez a ruha volt rajtam akkor is . . . Emlékszel, Jóska? Hiába vettem fel . . . Mi már sohasem táncolunk.”

LEÁNY: Nem valami beszédes!

ÍRÓ: Hány éves, ha szabad kérdezmem?

LEÁNY: Lekáderez? Tizenkilenc!

ÍRÓ: (szinte felkiált) Tizenkilenc! . . . Az egyik kezdi! A másik bevégzi! Tizenkilenc! (megállnak)

LEÁNY: (kissé rémülten néz rá) Mi van magával?

ÍRÓ: (zavart mosollyal) Talán az ital . . . nem vagyok hozzászokva . . . Elnézést! (meg-hajtja magát, megköszöni a táncot. A lány értetlenül néz rá, majd vállat von és elmegy. Már akad is másik partnere. Ahogyan az író fokozatosan a szín elejére támo lyog és leül, a szín kiürül, a zene is elhallgat. Már otthon van a lakásán. Megjelenik a háta mögött Imre bácsi, a szokásos sokárkával.

KUTAS: Ilyenkor erős pálinkát kell inni!

ÍRÓ: Meg is hálnék!

KUTAS: Látja?! Mert nincs tréningje!

ÍRÓ: Megfogadtam a tanácsát. Táncoltam az éjjel . . .

KUTAS: (cinkos érdeklődéssel) Na és? . . . Volt valami?

ÍRÓ: (inkább önmagának) . . . Amit az ember nem tud elérni, annak emléket állít a képzeletében . . .

KUTAS: (összeráncolt homlokkal, döbbsenten néz rá) Hogy mondja?

ÍRÓ: Semmi! . . . Megkérdeztem a kislánytól, hogy mi a neve és hány éves . . .

KUTAS: És aztán?

ÍRÓ: Szép homloka volt!

KUTAS: A homlokát nézte?

ÍRÓ: A homlokát – vagyis a lelkét!

KUTAS: És maga is megmutatta neki? . . . Szép lehetett!?

- IRÓ: A rajongó ember mind bolond egy kicsit, Imre bácsi . . . tánc közben eszembe jutott valami . . . és abbahagytuk . . .
- KUTAS: Maga tényleg beteg! . . . Máskor is szokott . . . ? Mondta már orvosnak?
- IRÓ: Semmi bajom! (élénken) A szívükbe akarok látni! Mindenkiné! . . . Mondja, milyen ember ez a Hanák?
- KUTAS: Miért? Mi van vele?
- IRÓ: Csak úgy kérdezem.
- KUTAS: Sok ilyen kellene!
- IRÓ: Nem balos egy kicsit?
- KUTAS: Attól függ, honnan számítjuk, hogy – balra?
- IRÓ: És Gáspár bácsi?
- KUTAS: Együtt kezdtük a pártban! . . . Meg egyszer hajszálon függött az életünk! . . . Hát, azóta tartjuk a barátságot! . . . (kis szünet után, más hangon) Biztosan csudálkozik, hogy gyakran felkeresem . . . Már a múltkor is el akartam mondani magának . . . (mélyről, vallomásszerűen) Tudja, volt nekem egy öcsém . . . Aranyos, drága gyerek! Annyi jószág már sok is egy emberbe! . . .
- IRÓ: Mi van vele?
- KUTAS: Mióta eltemettem, senkim sincs . . . (lehajtja a fejét) Maga nagyon hasonlít rá . . . A hangja! . . . Ha behunom a szemem, mintha ő beszélné hozzám . . .
- IRÓ: (odamegy hozzá, átöleli a vállát, előrehozza) Mondd, mint színész: milyen ember ez a Kutas Imre?
- SZÍNÉSZ: (kilépve szerepéből, természetesen) Csak most kezdem érteni a figurát . . . A kedélyes külső . . . szóval, alatta van az igazi, az ember! Az ilyenek kibírnak mindent, de nagyon megszenvedik . . . csak nem mutatják kifelé . . . Tiszták és „szívűek” . . . Én így látom.
- IRÓ: Köszönöm. (A színész kimegy. Harangok kondulnak. Van ebben valami ünnepi emelkedettség. Az íróban emlékek ébrednek.) . . . Holnap Péter-Pál napja! Kezdődik minélunk az aratás! Emlékszem, gyerekkoromban beszaladtunk a búzatengerbe . . . összecsapódtak felettünk a kalászosok . . . Szedtük a markot, fűtöttük a cséplőkazánt, hordtuk a szalmát, mint diákok . . . és köröm közül ebédeltünk a kaza tövében . . . Itt mindig kevés volt a föld. Temetőnek sok, kenyérnek kevés! . . . Negyvenötben alig 1600 holdat mértek széjjel. Inkább jelképes földosztás volt . . . Itt a paraszt már régen a föld alá menekült a földről . . . beállt bányásznak . . . (emlékezve, miközben a harangok zúgnak) . . . Ilyenkor otthon koszorút fonnak a kalászkoból! . . . Hogy is volt itt? A kenyérről jut az eszembe! Kérem a képet! (megjelenik az 1926-os kép) . . . **Az éhségmenet!** . . . Elcsigázott, csont és bőr arcok . . . lehalló vállak . . . harag, gyűlölet és reménytelenség a szemekben! . . . Az éhes ember farkasodítása és halálfélelme! . . . Itt van együtt! . . . 1926. májusában 8000 ember indult útnak gyalog, Pestre . . . Követelni az élethez való emberi jussukat! . . . (A harangzúgás köti át a most következő jelenet víziószerű mozzanatait. Az egyes figurák fénykörben, villanásszerűen jelennek meg és tűnnek el.)
- HANÁK: „ . . . Itt másképpen születtek és másképpen haltak meg az emberek . . . ”
(Fényváltás)
- PLÉBÁNOS: „Ez itt Európa! Sőt: a nagyvilág! . . . Ők is a boldogságot keresték . . . ”
(Fényváltás)
- TERÉZ: „ . . . Így örökké fiatal maradok! . . . ”
(Fényváltás)
- HOVÁN: „ . . . Azok a legszomorúbb dolgok az életben, amelyek elmúlnak, anélkül, hogy lettek volna . . . ”
(Fényváltás)
- ASSZONY: „ . . . Nem létezik tisztán tartani . . . A falból örökösen hull a hamu . . . ”
(Fényváltás)
- KAKUK: „ . . . Nem éltem hiába . . . Így folyik át egyik nemzedékből a másikba az erő . . . ”
- IRÓ: (magában) . . . Amerika!? . . . Gúny? . . . Vagy valóban a vágyak netovábbja volt? . . . Az alacsonyörpöttű boldogság fényes ígérete? . . . Kérem a képet! (Megjelenik a vásznon) Hát, ez „Amerika”! . . . Alacsony házsor, parányi kertekkel a hegyoldalon . . . Az „enyém”! – tudata! . . . A biztonság és egzisztencia illúziója! . . . „Amerika”!
(Fényváltás)

- HANAK: „ . . . Az embereket elsősorban a jelen gondjai érdeklik! Ruha, lakás, enivaló, pénz, kocsi, szerelem, betegség – kinek mi a fontos! . . . ”
(Fényváltás)
- LEÁNY: (a korábban már látott diáklány. Megszólítja az író.) Nem ismer meg? . . . Azt kérdezte tőlem, ki volt Furák Teréz . . . Emlékszik?
- IRÓ: Bocsásson meg . . . persze!
- LEÁNY: Tudja nagyon resteltem . . . Miket gondolhat a tarjániakról! . . . Utána néztem . . . Most már pontosan tudom . . . (kézfogással búcsúznak. Az író a szín jobboldali részére megy, ahol már Gáspár bácsi látható)
. . . Otthon találtam Gáspár bácsit . . . Nem, nem volt beteg, csak . . . nem szereti ha folyton macerálja Kutas . . . Maguk közt még csak elmegy . . .
- SZABÓ: (már a jelenben, mint riortalány) . . . Mert ugye, mi a jófenével szórakozzon egy nyugdíjas? Egymást toszogatja!
- IRÓ: Szeret itt lakni, Amerikában?
- SZABÓ: Megszoktam. Őrült, akinek ilyen volt! Pedig ezek már ócska lyukak.
- IRÓ: Gyári lakások ezek is?
- SZABÓ: Persze. Kolonias. De voltak nagyobbak, emeletesek is. Meg villalakások, még munkásoknak is!
- IRÓ: De csak a belső embereknek, meg a besúgóknak! . . .
- SZABÓ: (bosszúsán) Ez így nem igaz! . . . Ez **szakma** volt! A jó munkás elment máshová, ha nem kapott lakást . . . Nálunk nem úgy volt, hogy csak nekiállunk és vágjuk a szemet! . . . Szereti a köszméte-szörpöt? Nem emberbe való, de magának ez kell! (kimegy)
- IRÓ: (Mintha a szobában nézelődne. Gondolatai) Tiszta lakás. Szőnyeg. A falon olcsó lenyomatok. Televízió. A diványon hímzett párnák. A falon feszület. Szemközt vele berámázott oklevelek, vöröscsillagos kitüntetések . . . Meleg kis fészek! . . . De: mások ízlését tükrözi!
Ahogyan a munkás valamikor a gyári tisztviselők lakását utánozta . . . azok a fő mérnökét . . . az meg a vezérigazgatóét . . . Ez a függőleges csatorna közvetítette a kispolgári ízlést, meg a jólét-eszményt lefelé! Sohasem felfelé! Csak mindig lefelé! . . .
- SZABÓ: (Behozza) Mire kíváncsi?
- IRÓ: Gáspár bácsi, meséljen tizenkilencről.
- SZABÓ: Az nem mese!
- IRÓ: Rosszul fogalmaztam.
- SZABÓ: Rakamaznál voltunk, a kanyarban . . . átmentem a Tiszán dohányért . . . ott már románok voltak pedig . . . Kidugta az orrát a hídon egy páncélvonat . . . a mieink elkezdtek löni veszettül. De semmi! Csak jön, jön! Kisült, hogy gazemberség történt, vaktöltényt küldtek a frontra . . . észre is vették a románok . . . az egyik kis hegyi ágyút megfogták és feltették a vonatra . . . Kovács főhadnagy az ütegparancsnok sírt, mint a gyermek . . . Ilyen szégyen még nem esett!
- IRÓ: Tizenkilenc után lett valami következmény?
- SZABÓ: Fekete lista. Még egy szabótalást is majdnem rámsütöttek. Biztos agyonlövés lett volna!
- IRÓ: Az mi volt?
- SZABÓ: Az egyik elzárta az olajcsapot és besült a nagy turbina. Majdnem engem fogtak le. Ki más tehetné? Ki itt a kommunista, a veres? De szerencsémre megfogták az illetőt. Könyörgött, sírt! Bezzeg 45 után jött, hogy ő milyen „ellenálló” volt! 44-ben meg a leghűségesebben rakta a vagonba a gyárat a németeknek . . . Mi eldugdos-tuk! . . . így tudunk megindulni december végén . . .
- IRÓ: (magában) Mit is mondott erről Hanák? „Tudatos, antifasiszta ellenállásról nem volt szó. A gyár vezetői angolbarátok voltak, ők kezdeményezték az eldugdosást . . . mert angol megszállásra számítottak . . .”
- SZABÓ: És ki volt, aki irányította a megindulást? Mi lett a fizettség? Ötvenben ki-rúgtak a pártból.
- IRÓ: (elképedve) Magát?
- SZABÓ: Rámfogta valaki, hogy nyilas voltam. Ennyi akkor elég volt.
- IRÓ: Dehát . . . milyen alapon?
- SZABÓ: Elmentem vagy kétszer a gyűlésekre. kíváncsiságból . . .
- IRÓ: Most sem párttag?

SZABÓ: Tudja, hogy fájt az nekem, az a kizárás?... Ötvenhatban mégis jelentkeztem a karhatalomba! Visszakaptam a tagságomat is... Engem kizárni, aki a páncélvonatot a két kezemmel kalapáltam?... Ki adja vissza nekem azokat a szomorú éveket?... Mintha eltemettek volna akkor... Aki ilyen gyerekeket nevelt!? Nézze meg! (Rámózott képet mutat) Ez itt óvónő. Ez mérnök. Ez meg atomkutatót kint a Szovjetunióban. Hát szabad ilyet csinálni egy ilyen emberrel, mint én?

IRÓ: Milyen ember ez a Hanák Pál?

SZABÓ: Majdnem megtiporták azt is ötvenhatban! Ha nem tud elbújni, kivégzik... Sok vezető átszökött a határon... Ő itt maradt. Ahogy csak lehetett, fegyvert fogott...

IRÓ: És Imre bácsi?

SZABÓ: A legjobb barátok vagyunk... csak mindig marháskodik.

IRÓ: Mondja Gáspár bácsi, ha újra kezdené, újra végigcsinálná ugyanezt?

SZABÓ: Hát a javát kiválogatnám...

IRÓ: Szereti ezt a várost?

SZABÓ: Ez a hazám.

IRÓ: Így képzelték a jövőt valamikor?

SZABÓ: Ezt mi el se tudtuk képzelni!... De mit ér az egész, ha az ember már elmúlt hetven? Tudja, negyvenig az ember azt nézi, milyen csinos az asszony?... Hatvanig, hog; mit főz?... Azután? (legyint) ... hogy fűtve van-e a vécé?

IRÓ: Imre bácsi a múltkor mondott valamit... egyszer hajszálon függött az életük...

SZABÓ: Nem mondta el?

IRÓ: Sietett... Hogy volt az?

SZABÓ: Pontosan emlékszem... azt nem is lehet elfelejteni!

Agyudörgés. Megelevenedik az esemény, amelyet Gáspár bácsi el kezdett mondani.)

IRÓ: (Jegyzetét lapozva) ...1944. november 22... A front közeledik. Kérem a képeket! (A következő szöveg alatt korabeli háborús képek jelennek meg. Ideillő zene kíséri, amely kifejezi a vészterhes, tragikus idők hangulatát.) ...Kérem a plakátot! (A vásznon a frontra induló katonák búcsúztatásának meghívója.) ...Mennek a katonák értelmetlenül meghalni. Itthon gettókat állítanak fel... (Fénykép nagyítás a plakát-ról)

HANGOSBÓL: „A város polgármestere az 1610/1944. M.E. számú rendelet alapján hozott alispáni határozathoz képest kijelölte azokat az utcákat, házakat, ahol a zsidók lakhatnak...” (a hangosban német katonaindulók, pattogó vezényszavak. Újabb kép: halottak a csatatéren. Másik: megnyomorított katonák. Harmadik: lágérbe zárt emberek a drótsövény mögött. Negyedik: báli forgatag képe)

IRÓ: És bálokat rendeznek a hadiörvák javára... A németek és nyilasok tucatjával öldöszik az embereket. Minden mozdítható értéket nyugatra visznek, vagy felrobbantják... De hiszen mindezt önök is tudják, átélték, emlékeznek rá. Csupán azért idézem fel, hogy megteremtjük a kellő légkört a most következők számára. **1944. november 22.** A bányagazgatóság kiadja az utasítást...

HANGOSBÓL: A bányüzemi termelés átmenetileg szünetelni fog. Minden bányamunkás köteles hadimunkára jelentkezni. Minden csákányt és lapátot a bányából ki kell hordani árokásás céljára. Valamennyi fiatalabb korosztályhoz tartozó bányamunkás köteles azonnal katonai szolgálatra jelentkezni. Mindazokat, akik a parancsnak nem tesznek eleget, a helyszínen agyonlövik...

IRÓ: **November 23.** A bányászok elhatározzák, hogy megtagadják a parancsot. Leszállnak a bányába és ott várják be a szovjet csapatokat... (Meggyőző hangon) ...Kövessük nyomon az eseményeket, ahogyan a szemtanúk elmondták nekem...

ÖREG BÁNYÁSZ: ...Nem ment az olyan egyszerűen, elvtárs! Nem volt egy nézetten mindenki... Sokan azt mondták, a Karancsban kell elbújni, a sűrű erdőkbén, nem pedig a föld alá... A többség mégis úgy döntött, hogy leszáll... Vannak, akik utólag okoskodnak, hogy jobb lett volna mégis az erdőbe menni?... Lehet! Nem tudja senki, hogy lett volna jobb... Mi akkor úgy láttuk jónak, ha leszállunk...

IRÓ: Hogyan szervezték meg a dolgot?

ÖREG: Mindenkinek meghagytuk, hogy szedjen össze ennivalót, amennyit csak tud. Persze dohányt is, amennyi van! Itál is jöhet, meg kártya... A családot pedig csendben értesíteni kell, hogy mi a helyzet... És, hogy mindenki, akinél csak van, hozza el a fegyverét...

IRÓ: Voltak fegyverek?

ÖREG: Mit gondol, hova lett az a sok puska, meg gránát 19 után? Most előkerült mind! Összesen 18 puska, 21 pisztoly, 3 gépfegyver, 2 golyószóró, 30 gránát és rengeteg löszér...

IRÓ: Még gépfegyver is?

ÖREG: Elfelejtettem mondani, hogy szökött katonák is csatlakoztak hozzánk... Előkerült egy csomó paxit, tudja, amivel robbantanak a bányában... Csak most látszott, hogy mennyit elloptunk! Fel lehetett volna repíteni a hegyet!

IRÓ: Kérem helyezkedjenek el a színpad baloldalán... (három színész és a férfi statiszták elhelyezkednek. Fejük felett egyetlen szál izzókörte ég) ...Mit csináltak odalent?

KUTAS: (katonamundérban) ...A fiatalabbak hancúroztak... soknak lejött az anyja, felesége, kedvese. De az öregebbek hallgattak... tudták, mi következik...

SZABÓ: (katonaruhában) (a csoport elé áll) ...A mai nappal háromszázan vagyunk! Az élelem, ha jól beosztjuk egy hétre is elég... Vízünk és karbidunk van... Négy csoportra osztunk... Mindegyiknek kijelölt vezetője lesz. És megkezdjük a fegyveres kiképzést...

EGY HANG: Mi a fenének az?

SZABÓ: Minden eshetőségre... A bányának négy kijárata van. Fegyveres őrköt állítunk. Két óránként váltják egymást... Mindenki tegye középre az élelmet! Közös! (zajongás támad. Hangok: „Mindenki ossza be a sajátját!”... „Nem közösködünk!” „Akinék nincs, szerezzen!”... „Itt most minden közös! Akinék nem tetszik, kimehet!” Csend támad. Mindenki középre helyezi szegényes kis batyuját)

IRÓ: **November 24.** ...A németek leküldték az üzemenvezetőt és a főaknászt, hogy hívják fel a bányászokat. Igérve, hogy senkinek bántódása nem lesz...

SZABÓ: (Hozzájuk lép) Magyar emberek maguk?...

I. KÜLDÖTT: Ne bomoljatok! Rátok robbantják!

SZABÓ: (Kiköp eléjük megvetőleg)

II. KÜLDÖTT: Nem kell hősködni!... Az oroszok még messzire vannak!

I. KÜLDÖTT: Gondolkozzatok! Ha feljöttek, még van kegyelem.

SZABÓ: Ki garantálja?... Ti?... Vagy a németek?... Vagy az Úristen?... (Háttrafordul, végignézi a többieken, azután folytatja) ...Menjetek és mondjátok meg: nekünk nincs tárgyalni valóknak a németekkel, meg a nyilas bandával! (int a kezével, mire a két küldött kimegy. Csend. Mozdulatlanság.)

EGY HANG: Most mi lesz?

MÁSODIK HANG: Isten kezében vagyunk...

HARMADIK HANG: Itt döglünk rakásra!... Én kimegyek!... (felkél és indulna, de visszarántják)

NEGYEDIK HANG: Mész az anyádba! Itt még van reményed, odafent már semmi! Lelőnek, mint a kutyát!...

(Váratlanul kialszik a villanykörte. Vaksötét borul a színpadra)

IRÓ: ...Válaszul a németek kikapcsolták az áramot. Előkerültek a bányászlámpák. (Apró fények gyulladnak) De: leálltak a szellőztető gépek.

SEBESTYÉN: (fiatal, energikus ember) Emberek! Kézsel hajtjuk a gépet, különben megfulladunk! Váltjuk egymást... Csak semmi kapkodás!... Most már: élet, vagy halál!...

(Lövések a színpad mögül. Két fegyveres bányász beront.)

KUTAS: Mi történt?

1. FEGYVERES: Két csendőr megpróbált lejönni.

2. FEGYVERES: Rápörköltünk.

KUTAS: Menjetek vissza! Vigyázzatok tovább! (a fegyveresek kimennek)

IRÓ: A németek befalozták a légaknát. A többi kijáratot pedig berobbantották... (Hatalmas detonációk. Majd nagy csend.)

1. HANG: Bezártak!

2. HANG: Nincs kiút!

3. HANG: A főbejárat még szabad!

1. HANG: Mondnyájan itt döglünk!... Én megmondtam... megmondtam ugye, a jóistenit!?

KUTAS: (rádörög a hisztérikus rohamba fulladó emberre) Csendet!... Egy szót se!...

1. FEGYVERES: (beront)

KUTAS: Na, mi van megint?

1. FEGYVERES: Gáz!

KUTAS: Micsoda? ...

1. FEGYVERES: A németek ... bedobták! ... Érzitek?

(egyszeriben felugrál mindenki, óriási zűrzavar támad. Pánik. Hangok: „Megfojtanak bennünket!” „Ki a levegőre! Levegőt!”)

SZABÓ: (elsüti fegyverét. A lárna abbamarad egy pillanatra) Mindenki vissza a helyére! ...

Aki nem engedelmeskedik, én lövöm le! ... Megnézem, mi a helyzet!

(vizes zsebkendőt terít az orra elé és elindul, a többiek visszatelepednek. Kutas és Sebestyén állnak csak, mintegy vigyázva a rendre)

2. FEGYVERES: (bejön maga előtt vezet egy idegent. Megállnak Kutas előtt. A fegyveres kimegy)

KUTAS: (arcába világít) Sándor! Mit akarsz? Mért jöttél?

CSUZ: (térde veti magát) Mindnyájunkat megölnék ... Ha nélkületek megyek vissza ... engem legelebb! (sírásba tör ki)

KUTAS: (felemeli az arcát, rávilágít) Akkor maradj itt te is!

CSUZ: (rémulten) Nem maradhatok ... kezükben a családod!

KUTAS: Mit üzentek veled?

CSUZ: Te, meg Gáspár menjetek fel tárgyalni ... Nem lesz bántódásotok ...

KUTAS: Eredj és mondd meg nekik: menjenek az anyjukba! Na, eredj!

CSUZ: (A többiek elé lép sirva) ... Tudjátok nem vagyok rongy ember ... engem kényszerítettek! ... Én nem ... nem akartam! ... Isten veletek ... Ne haragudjatok rám (kioldalog, sírása még hallatszik a színpalack mögül is)

SZABÓ: (visszaérkezik. Leveszi arcáról a zsebkendőt) Ezek nem emberek! ... Pusztítsa el őket a nagyisten, mind egy szálig! ... (magyarázólag) ... Szerencsére csak ködgyertya ... Mindenki nedvesítsen zsebkendőt! ...

(kivülről, a szín jobboldala felől közeledő lárna. Asszonyok, gyerekek hangja)

IRÓ: (Egy asszonyt vezet a szín megvilágított elejére. Ez a jelenben történik) Hogy történt?

ASSZONY: Összeszedtek bennünket. Azt mondták, menjünk előttük ... Elöl a mieink fegyvere nézett ránk, hátul meg a németeké ... Akkor én elképzeltam magamat ... (kiáltva) „Vigyázzatok!”

KUTAS: (Visszakiált) Ne gyertek tovább! Álljatok meg, mert lövünk a németekre!

SZABÓ: Tovább egy lépést sem!

(A zaj elhal)

ASSZONY: (Az írónak) Megálltunk ... Hiába lökdöstek előre ... Hiába káromkodtak ... Visszatereltek bennünket ... (az asszony kimegy)

IRÓ: Fokozatosan emelkedett a víz. Romlott a levegő ... Tönkre ment az élelmiszer ...

A többség úgy döntött, feljön. Nem pusztul a föld alatt ...

(Megindulnak az emberek, arcuk elé borított kendővel)

KUTAS: Gondoljátok meg!

1. HANG: Gyertek ti is! ... Nincs mire számítani!

SZABÓ: Itt még van remény!

2. HANG: Azt ígérték, nem bántanak ... Nem csináltunk bűnt ... Nem akasztanak fel! ...

SEBESTYÉN: Visszasírdjátok még ezt a percet! Esztelenek! Forduljatok vissza! ... (nem hallgat rá senki. Sorjában kivonulnak. Csak hárman maradnak. Állnak mozdulatlanul. Mint három vasszorbon. Kis idő múltán három egymást követő lövés hallatszik, j kivehető közzel. Aztán nagy csend.)

IRÓ: ... Három embert rögtön agyonlöttek, a többiek szemelattára. Néhány nap múlva még további négyet ... A bányában hat ember maradt ... Hat, elszánt hős! ... Két csoportra oszlottak ... Megpróbálták külön-külön kitörni ...

(Most csak fejjépek világítják meg a három arcot. Nem valószínűs dialógus következik, inkább oratórikus)

KUTAS: Bekötöm a zsebkendőmbe a papírjaimat ... órámat, pénzemet ... Aki megmarad, itt keresse majd ... Adja át a feleségemnek ... És mondja meg ... gondoltam rá ...

SZABÓ: Mért búcsúzol?

SEBESTYÉN: Fel kell készülnünk mindenre!

KUTAS: Nincs választásunk!

SZABÓ: Meg kell próbálni! ...

SEBESTYÉN: Merre gondolod?

KUTAS: Talán valamelyik berobbantott járatnál kellene?

SZABÓ: Azt már úgysem őrzik!...

SEBESTYÉN: Tudják, hogy még itt vagyunk!

SZABÓ: Tudják, kiverték belőlük azóta!...

IRÓ: ...A valóság ezzel szemben az volt, hogy a többiek nem árulták el őket... A németek **nem tudták**, csak **sejtették**, hogy még maradtak lent... Éppen ezért őréséget állítottak minden kijárat elé...

SZABÓ: Mennyi időnk lehet még itt! Már a karbid is alig pislákol...

SEBESTYÉN: Legfeljebb 1–2 nap!...

KUTAS: Hogyan csináljuk? ... Figyeljete csak! (halk zajok)

A szellőztető cső megmaradt... Mellette haladjunk felfelé!...

SZABÓ: A végén csak robbantással lehet...

KUTAS: Tegyetek zsebbe lőszert... Fegyver a kézben! A tarisznyába ennivalót... Vízet...

SEBESTYÉN: Ha itt kijutnánk, balra van az erdő... Csak odáig kéne!

KUTAS: Hány lépés?

SEBESTYÉN: Negyven... ötven... legfeljebb!

SZABÓ: Aki megmarad, gondoljon a másik családjára... Fogadjuk meg!...

KUTAS: Fogadom.

SEBESTYÉN: En is...

SZABÓ: Sose éreztem... most valahogy... félek... Nem tudom, miért...

KUTAS: Mindenki fél...

SEBESTYÉN: Ne gondoljatok rá!...Kezdjük el!...

KUTAS: Csak nagyon vigyázva! (Rágyújtanak. Gyufa lángja lobban. Aztán csak három parázs izzik a sötétben, ahogyan mozognak)

IRÓ: **November 28.** Veríték ömlik rajtuk. Kapkodva szedik a levegőt. Nincs tovább!... Elhelyezik a robbanóanyagot. Aztán megölelik egymást, utoljára... (A három embert egy pillanatra látjuk, amint átöleli egymást) ... És meggyújtják a kanócot... (A szín kivilágosodik. Kutas előre jön az íróhoz)

KUTAS: (...Emlékezve) ...A robbanás majdnem minket is betemetett... Azonnal kiugrottunk és tüzet nyitottunk... Négy katona a földön maradt... Átvágtunk az erdőbe... Megúsztuk!...

IRÓ: Mi lett a másik csoporttal?

SZABÓ: Egy nappal később felrobbantották a vasajtót és kitortek. Nekik is sikerült!... (Mély sóhaj után) Most már érti, honnan van köztünk ez a barátság?

IRÓ: És Hanákkal?

SZABÓ: Együtt alakítottuk meg a pártot. Kétszer!

Negyenötben, azután meg ötvenhatban! Ez csak elég, nem?

IRÓ: Jegyezzük fel a hősi halottak neveit mi is!

HANGSZÓRÓBÓL: (Kép a vásznon: emléktábla a bánya bejáratánál) „Tóth Miklós, Páles Jenő, Cselényi (Mahinyák) József, Lukács Sándor, Lackó Mátyás és egy ismeretlen erdélyi katona, akinek a nevét senki nem tudta...”

IRÓ: Magukkal mi történt a kitorés után?

KUTAS: Összegyűltünk az erdőben. Csatlakoztunk Nógrádi Sándor partizánjaihoz... oda jött Bandur csoportja is...

SZABÓ: Azok siklattak ki egy német szerelvényt...

KUTAS: Volt egy másik bányász csoport is Zagyvarónán... azok is leszálltak... nekik sikerült kivágni!

SZABÓ: Az egyik ismerősöm a barátjával ellopta a hadigyár egész önkészletét... egyik éjszaka meg leszerelték a gépgyár összes hajtószíját...

KUTAS: Eldugdosták az alkatrészeket, szabotáltak... szóval, a munkásság harcolt, ahogy tudott!

IRÓ: Maguk ketten, hogy kerültek a bányászok közé?

SZABÓ: Megszöktünk a katonaságtól! Tickenkilencben meg önként mentünk katonának!

IRÓ: Köszönöm szépen...

KUTAS: Várjon csak! Azt tudja-e, hogy a partizánok köszöntötték az ideiglenes debreceni kormányt?... Látja, a múltkor el is felejtettem!... (Kutas és Szabó kimennek. A vásznon panoráma. A hangosból az utca hétköznapi zaja hallatszik.)

IRÓ: (Átsétál a szín egyik oldaláról a másikra. Egy virágáros asszony előtt megáll)

ASSZONY: (ugyanaz a színésznő, akl az anyát játszotta korábban)

Virágot tessék! . . . Milyet adhatok? . . .

IRÓ: Mióta árul virágot?

ASSZONY: Leánykorom óta . . . itt, ezen a helyen . . . Közben férjhez mentem, gyerekeim lettek, elmúlt egy háború . . . Virág mindig kell! Névnep, lakodalom, temetés! . . . (Kiszól) . . . Virágot tessék! . . . (vissza az íróhoz) . . . Mikor elvonult a front, én már kiálltam ide a kosárral . . . Hajh, uram! De nehéz idők voltak! . . . Virágot tessék! . . . Szép friss szegfűm van! . . . Maga nem idevalósi! . . . Nem is tudja, hogy volt itt az élet! . . . Cserebere! . . . Üvegért, szegért, abroncsért liszt, zsír, meg krumpli! . . . (elneveti magát) . . . Van a szomszédunkban egy ember . . . azt hajtogatta folyton: „Te Lajos! . . . – ez az én uram – . . . „Miénk a gyár! Osszuk széjjel!” Szóval, úgy képzelte, vigye mindenki, amit tud! . . . Na, evvel az emberrel történt, hogy Pestről idehelyeztek egy új igazgatót . . . Azt mondja: „Engem a NIK küldött!” . . . Szóval, a Nehézipari Központ, ezt megjegyeztem . . . Azt mondja a mi szomszédunk. „Látod, Lajos! . . . mondtam neked, ugye, hogy osszuk széjjel a gyárat! Most itt van a NIK- úr, az majd elvisz mindent!” . . . (nevet, két ujjával összecsapja a szájaszélét) Virágot tessék! Friss a virág! . . . Móma gyenge napom van . . . Jaj, azok nehéz idők voltak! . . .

IRÓ: Mindig jól jövedelmezett a virág?

ASSZONY: Ötvenkettőben rámfogták, hogy harácsolok. Olyan adót vetettek ki rám, hogy megmondtam, én ezt nem bírom kifizetni, nem lopom én a pénzt . . . még azt is mondták, kulákok vagyunk . . . a kis kertünk után. Félhold az egész! Jól felértékelték a koronáját . . . De az is elmúlt, hál istennek!

IRÓ: Ötvenhatban is itt árult?

ASSZONY: Akkor sok fogyott . . . Krizantém! . . . ősz volt . . . Sok halott! . . . Virágot tessék! . . . Friss a virág! . . .

IRÓ: Adjon három szál szegfűt!

ASSZONY: Pirosat? . . . (miközben kiválogatja és a pénzt elteszi) Aztán jól írjon mirólunk!

IRÓ: Hát ezt meg honnan tudja?

ASSZONY: Én ne tudnám, kedves uram?! . . . Én itt mindent látok, hallok! . . . Virágot tessék! Friss a virág! . . . (kimegy)

IRÓ: (kezében a virágot nézegetve, gondolkodik)

Hangszóróból: (férfi hang)

1944. december 25. A nagy sorsforduló dátuma. Ezen a napon szabadították fel a várost a hős szovjet csapatok.
(Kép: felszabadulási emlékmű)

★

Hangszóróból: (női hang)

1945. január 2. Megalakult Salgótarjánban a Magyar Kommunista Párt, és azonnal szervezni kezdte az élet megindításáért folyó munkát.

(Kép: Korabeli kép)

★

Hangszóróból: (női hang)

A felszabadult várostól nyugatra még dült a háború, az ideiglenes főváros és kormány – Debrecenben – messze volt, a közlekedés, az ételmezés megszervezése, a gyárak megindítása emberfeletti munkát és áldozatokat kívánt. Salgótarján most is – mint történelme során mindig – helyállt, és kezébe vette sorsának intézését.

(Kép: korabeli felvétel)

★

Hangszóróból: (férfi hang)

A salgótarjáni népbíróságot – amiért egy árulót fölmentett – megtámadta a felháborodott munkásság. A bíróság tagjait védelműl, hogy a népharagtól megmentsék a városi börtönbe zárták.

★

IRÓ: (Tünődve) Adatokkal nem tömhetem a nézőt! De, mit hagyjak el? . . . Sok munkás a a saját szerszámával kezdte el . . . kézzel hajtottak gépeket . . . Negyvenötben itt a

párt kétharmados többséget kapott már az első választáson. Negyvenhétben pedig 72 %-ot! . . . Elődök és utódok így tették össze erejüket, eszüket, lelkesedésüket! Beszélni kellene a nagy tévedésekről, a buktatókról, a hibázásokról is . . . Hogyan omolhatott széjjel egy évtized múltán ez a szikla?

HANÁK: Ki mondta azt magának, hogy szétomlott?

IRÓ: Ugy hallottam a párt is feloszlott.

HANÁK: Hazugság! Néhány vezető elszökött, gyáva lett. De a párt létezett. Csak megbénították.

IRÓ: Éppen ezt nem tudom megérteni . . . Itt, ahol a munkásság többsége párttag volt?!

HANÁK: Csak nem hiszi, hogy mind kommunista is volt? (leül)

IRÓ: (Egy szál vörös szegfűt átnyújt a képzeletében most megjelenő Teréznek, majd a szín másik szélén leül. A lány fénykörben közepén áll. Kezében a virággal. Felhangzanak Beethoven akkordjai, amelyeket 1956 októberében szünet nélkül sugárzott a rádió)

TERÉZ: (Összekulcsolja testén a két karját) Fázom! . . . Megint fázom! Pedig most olyan szép meleg az ősz! . . . Honnan jön ez a fagyos szél? . . . (Fegyverzaj. A zene fel erősödik. Fegyveres fiatalok rohannak át a színen. Közben letépkednek egy egy ruhadarabot a lányról. Megfosztják díszeitől, megalázzák. Ott reszket végül, tépett, rongyos külsőben. Riadtan, értetlenül tekinget, segítséget várva, hol az egyik, hol a másik férfira. De azok komor arccal merednek maguk elé. A lány végül összeszedi ruhadarabjait. Csendesesen, fájdalmasan szólal meg) . . . Ezért keltett életre? . . .

IRÓ: (Odamegy hozzá, átöleli a vállát. Hanák leveti a zakóját és a lányra teríti. Ennek most jelképes értelme is van. Teréz lassan, fénytől kísérvé hátul, kimegy. A zene is megszűnik. Ott marad közepén a két férfi, szemben egymással.)

IRÓ: Ilyen múlt után, hogyan történhetett?

HANÁK: Az eseményekre kíváncsi?

IRÓ: Azt ismerem. Kétszer vonultak be ide a szovjet csapatok. De az igazi robbanás december 8-án volt, tűzharccal és sok halottal . . . Nem értem. Ahol ilyen erős volt a párt, a mozgalom . . . ?!

HANÁK: Ahol nagyobbak az egymásnak feszülő erők, ott nagyobb a robbanás is. Mért magyarózom? Láttam a múltunkat is! . . . És aztán túlhajszoltuk az embereket az ötvenes évek elején. Hazudtunk is nekik. Szépítettünk. A panaszt kártevésnek mondtuk . . . a törvénysértést a forradalom „parancsának”, a jóllakást bűnös pazarlásnak . . .

IRÓ: Mindezt én is jól ismerem. Hol volt a munkásököl?

HANÁK: Munkásököl? . . . A párt hívására fegyvert fogtak, elsősorban a bányászok . . . Ezek az emberek az életüket tették kockára a rendszerért, de a fizetésüket letiltották az üzemekben a „munkástanácsok”! Ellenben, akik a hátunkba döfték a kést, — kaptak a fizetést! A rendszer pénzből! Magam jártam Pesten, hogy ruhát, ételmezt kapjunk . . .

IRÓ: Maga is köztük volt?

(E percben megjelenik Hanák felesége, mintegy végszóra. Süteményt, limonádét hoz. Erős alkatú, egyszerű, szókimondó asszony. Az elpusztíthatatlan, egészséges fajta.)

FELESÉG: . . . ő ne lett volna benne? Hát akkor ki? . . . Neki mindenben ott kell lenni . . . Csak itthon nem fogta a hely!

HANÁK: (égre emelt tekintettel) Na, hála az istennek!

FELESÉG: (Miközben tesz-vesz) Negyvenhatban, ahogy megjött a fogságból, egy évre már ment pártiskolára . . . Ott lőtte el az egészét!

HANÁK: Miket beszélsz!?

FELESÉG: Ha akkor a fenekén marad, azóta mérnök lehetne! Nem csak egy fővájár! És most nem lenne nyugdíjban! Nem számítana az a kis reuma a vállában! (isznak)

HANÁK: Jól van lelke! . . .

FELESÉG: (leül) Elpolitizálta az életét!

HANÁK: Na, jó! Mondjad! Ezen úgyis túl kell esni! (lemondóan legyint)

FELESÉG: (az írónak) . . . Mindig olyan munkát csinált, amivel semmi fizetség nem járt . . . Kapta a sok kitüntetést, de pénzt semmit . . . Még kiemelt nyugdíjat sem! De ha másnak kell? . . . Azt igen! Magának semmit el nem intéz . . . Ezért vagyunk még mindig ebben az öreg lyukban . . . A falban rothad a cső, nem győzöm a csínálást . . . Ennyi munka után nem érdemelnénk egy új lakást mi is? . . . Higgye el, az én életem egy áldozat volt! . . . Sokszor hétszámra haza se jött!

HANÁK: Kész?

FELESEÉG: Begyűjtés, választás, agitálás, pártnap, gyűlés, pártiskola, egyetem . . .

IRÓ: Milyen egyetem?

FELESEÉG: Tudja az áldás!

HANÁK: Marxista. Esti.

FELESEÉG: . . . Még gyomorbajt is kapott . . . Alig tudták kikezelni . . .

HANÁK: Na, jól van már . . . Ez nem érdekes . . .

FELESEÉG: De nagyon is érdekes! . . . Most meg a fiúnk!

IRÓ: Hogy van a gyerek?

HANÁK: Vizsgálják.

FELESEÉG: Azt úgysem tudják kivizsgálni benne, hogy sose volt apja! . . . Mert nem ért rá! . . . A család az semmi! . . . Csak a menés, a pártmunka, a szaladás, a kapkodva evés, az éjszakázás! . . . Nem is bánom, de folyton rágja magát még itthon is . . . Szólni sem lehet hozzá . . . Lábujjhegyen jár még a légy is! . . .

IRÓ: Most már nyugdíjban van . . .

FELESEÉG: Azt hiszi változott? Még rosszabb! Több ideje van szaladgálni, gyűlésezni . . . Hogy mi az istennyilat tudnak annyit tárgyalni!? . . . (feláll) Elfő az ebéd! Vegyen a tésztaból is . . . (kimegy)

HANÁK: Tulajdonképpen igaza van.

IRÓ: Nálunk is hasonló a helyzet . . . Én is benne voltam nyakig. Mindent csináltam . . . Még csak harangot nem öntöttem!

HANÁK: Valakinek ezt is csinálni kellett! Nekünk jutott . . .

IRÓ: Panaszkodjunk?

HANÁK: Á, fenét! Ha előlről kezdeném, újra ezt csinálnám. Maga nem?

IRÓ: Azt a régi hitet én sem szégyellem! Sőt! Hiányolom! . . .

HANÁK: . . . Mikor utazik el?

IRÓ: Kint vár a kocsí a sarkon . . . (feláll)

HANÁK: Elkísérem . . . (Táskáját magához veszi. Átsétálnak a színen. Középen megállnak) . . . Emlékszik, amikor ott a kocsmá előtt találkoztunk?

IRÓ: Azóta sem kerestem azt a házat! (elnevetik magukat)

HANÁK: Mondja . . . de őszintén . . . nem csalódot? A városban?

IRÓ: (rámosolyog) Ellenkezőleg! . . . Most szerettem meg, igazán!

HANÁK: (kotorász a táskájában) Adok magának valamit emlékebe!

IRÓ: Nekem?

HANÁK: (kiemel egy régi karbidlámpát. Ősrégi bányászlámpa) Látott már ilyet? Karbidlámpa! Valamikor ilyennel világítottak a bányában . . . Ez legalább nyolcvan éves . . . Még a nagyapámé volt . . . azután az apámé . . . meg az enyém . . . (átnyújtja kedvesen)

IRÓ: (Szabadkozva) Nem . . . nem fogadhatom el . . .

HANÁK: (A kezébe nyomja) Tudja, ennek a lámpának az a tulajdonsága, hogy ha már semmi más fény nem világít, ennek még akkor is pislákol a lángja . . . (mélyebb értelemmel még hozzáteszi) . . . Ez mindig ad annyi fényt, hogy el ne tévedjen az ember!

(Néhány pillanatig férfiasan, melegen néznek egymás szemébe, majd az író félkézrel átöleli Hanák vállát és előre hozza a színpadon)

IRÓ: Pontosan így történt! Emlékszik? (Mindketten elnevetik magukat. Most ismét a jelenben vagyunk, kilépve a játékból) Hát . . . ennyi az egész! . . . Azt hiszem, itt kell befejezni a darabot . . . mit gondolt?

HANÁK: (órájára pillant. Mosolyogva) Eléggé későre is jár.

ÍRÓ: Engedjük el a közönségét. Vagy talán tegyünk még ide, a végére valamilyen hatásos befejezést? Valami szép beszédet és zenét?

HANÁK: Á! Nem díszünnepség ez! Különb is . . . (meghúzza a vállát)

ÍRÓ: Látja, ebben is igaza van! A légkalapács, a betonőrő zaja, a gyárak dudája, a mozdony sípja, a gyerekek zsivalya . . . a város életének mindennapi szívdobbanása, az illik ide . . . Minden más csak hamis lenne, színpadi fogás! (hangot váltva) És különben sem búcsúzom, ez a riport még nincs befejezve . . . csak elkezdtem írni . . . ennyi van készen.

HANÁK: Hát akkor, csak – jóéjszakát! (Kemény kézfogás)

ÍRÓ: Jóéjszakát! (kifordul a közönség felé) A viszontlátásra! (Meghajol. A befejező zene felerősödik. A vetítővászonon újra megjelenik a város panoráma képe, mint a darab elején és

– függöny –

HANN FERENC

A város

hol hajdan lusta fű
és héjakút
árnyéka
lengett
a sárga ég alatt

s a patanyomtócsák
medrét próbáló
madár
szava cserrent csak
rőt bokrok tövén

hol átok vert mindent
s a szél szakadt
palástja alatt
bújt meg
ki félt

ma Város áll

homlokkal hegyeknek forduló
áll keményen
vas-betontürelemmel
s csengő csillagok mögül
néz vissza az ember

1919

bomlott
barna
ég alatt
ijedten hunyorgó
mellbevéssett csillagok

rettenet-fegyver lódul
istenhomlok a porban

nincs szánó szív
csak vasparancs
kegyetlen nőta

nincs ének már
e Város
óriás fekete kendő
tintatollú varjak földje

hol bilincs csörren
a kakasszóra

„... jöttek éjben
feketében
puskarácsa-menedékben

Trjabiár Pált meg is fogták
Messzevárosba hurcolták

jött az írás
nyakát szegték
hatodmagával temették

szép szemük vak
fülük süket

moha növi be öklüket...”

1929

jaj fiam
szép fiam
jaj

hová rohantál a vérpenészes
falak közül

piros árok homlokodon
mire vett rá az éhség

jaj fiam
szép fiam
jaj

gonosz kobra hátán
hová futottál
zöld-repkény-álmaidból
jaj
mi lett

ki fonja be a hajam
ha a lámpátlan éj
ránkzuhan a kolónián

ha lompos kuvaszok
üvöltenek a gyárdudára

jaj fiam
szép fiam
jaj

ó
asszonyok

ti
korán-fakulók
néhai szépek

a rettenet
magányos folyosóin
ácsorgók

holt fiút
holt férfit
siratók

kik aszottan álltok
a Város
pengő pillérei alatt

míg
lüktetnek
rengenek
a falak

1936

korom és por

fekete liánok dzsungele hajt
fekete hajtást

a rossz falak
pántjai mögött
gúzsbavert
tűzpiros
vasárnapunk

levegőt!
frisset!
erőtadót!

hadd harsogjon a rossz tüdő

a fáradt szív
vörös vérrel
töltse szűk ereink meg

s az ökölbe zászló
s a torkokra
hang örvénye teremjen

a bús arc égre nézzen
hisz ez a sorsa

és legyen
újra
legyen munka
munka

hogy fiúnk erős legyen
és szép a lány

s ez ország ne űzzön messzire
belga bánya
útvesztőibe

1939

rettenetes
srapnelfogsorát
újra feni a Szörny

éles karmai között
reszket a Város

vasfogán árkok lucska
hibbant szemén
a fény
puska fénye
patáján csizma
vértől sáros

s újra férfit
fiút
ad a Város

kik otthon maradtak
lenn
a mélyek mélyén

rögök
gyöngyfüzerei alatt
a nyomor
szürke tirádái alatt

szívükben
pirosbaöltözöttek
mind
csodavárók

1945

pengj vas
pengj

hullj bilincs
hatalmad végetért

perzselt falak előtt
hullj rabruha

arc fényesedj
az álom itt áll
hús-vér
köntöse lángpiros

és a romok
szörnyű árkádjai
között
virágot növeszt
a kő is

a barakkok sivatagján
friss szél
fohásza perdül

a Város
kinyújtózik
a verőfényben

1958

mint
dolgos asszonykéz gyűrte
fehér tészta
úgy nő
feszül
e város

vaserdők
vastisztásain
kémény dalol

a nóta víg

sikkant a szén
a fúrge csákány belemar

sínek szalagján csille fut

az Unnep fehér ingben
kopog
a konyha ajtaján

lányok hajából
piros szalaglepkét
röppent égre
a szél

1972

1000 gyerek
a térzene labirintusai között

friss újságszag
friss kenyérillat
friss izomzene

a Van
Volt
Lesz csúcsain
vörös málna virít

vörös kendők lengenek
a Város tornácain

gépgégék harsányan
halihóznak

labda pörren
vörös gömb
az égi mezőkön

szobrok mozdulatában
a Múlt
és
Ma
pöröl

ujjuk hegyén
galamb pihen

álmos csövek dobbantanak
kábelek vak érrendszere
csikordul

csak áll az ember
szótlán
a csoda percei között

rikoltoznak
az acélrögök

Emlékek

5.

A foglyok egyre többet idegeskedtek. Néha üvöltözésig ment a dolog, a fogházörök ne tudták mire vélni, mi történt az addig kifogástalanul viselkedő „politikaikkal”. Jelentést tettek a parancsnokuknak, Frisch főhadnagynak, aki nyilván tovább jeleentett valakinek valamit, elég az, hogy egy szép napon megszületett az intézkedés: a foglyokat párosával kell elhelyezni.

Ekkor kerültem én is a prominensek közé, a földszintre, Koczás Ferenc MÁVAG főmérnökkel egy cellába. A mellettünk levő cellát a főmérnök öccse, Koczás Gyula egyetemi tanár, és Makai Miklós foglalta el, a másik oldalon egy állítólagos partizánt helyeztek el, aki később szomorú véget ért: kivégezték.

Az új helyzet igen kellemes volt. Megszűnt az őrjítő egyedüllét, az unalom, s egy keveset engedtem már-már megrögzött szokásaimból. Először a tornát hagytam el, aztán csak másodnaponként borotválkoztam, majd egészen átrendeződött az életünk. A mérnök és öccse Sopronban élő rokonaiktól rendszeresen kapott pénz is, csomagot is. Egyik csomagban bélyegnagyságú magyar kártyát csempészték be. Mit lehet kettesben játszani? Snapszlizni. Ezzel az igénytelen játékkal töltötték ettől kezdve egész napjukat. Illedelmesen ültek a priccsen, és zavartalanul játszottak ébresztőtől takarodóig. Koczás úgy játszott, mint valami gép, sikerült kiszabadulásunkig vagy tízezer Darlingot nyernie. Nem csoda a nyeresége, csak évek múlva hallottam, hogy Koczás versenyjátékos volt a bridzsben, így ezt a nagyon egyszerű játékot művészi tökélyel művelte.

Közben az élelmezés is megjavult. No nem a nyilasok tették jobba, hanem Koczásék csomagjaiból részesültem. Amikor pedig egy alkalommal a mérnök pénzt kapott rokonaitól, egycsapásra megszűntek cigaretta gondjaink. Sikerült egy kiló dohánylevelet venni.

Ettől kezdve cigaretta gyártottam, méghozzá igen finomat.

A dohány a priccs alatt megszívósodott, s én vállalkoztam a cigaretta készítésére. A dohánylevelet kisimítottam, az ereket kivágtam, a levelet ceruzavékonyaságú hurkává sodortam és végtelen türelemmel hajszálvékonyra metéltem. Csak papírunk nem volt.

Ezer szerencse, hogy egyszer meglátogatta a fegyházat egy református tiszteletes, aki néhány Bibliát osztott ki a foglyok között. A Biblia sorsa megpecsételődött. Cigaretta papír lett belőle. De készítettem néha olyan szivart is, hogy akármelyik Carmen megírigyelhette volna. Csinos, kisújjnyi szivarokat gyártottam, belül apróra vágott hulladék dohánnyal töltöttem meg a fél levélből készült szivart, amelynek külsejéhez a legszebb leveleket használtam.

A boldogság azonban Karácsonykor tetőződött. Ünnepi megemlékezésül ugyanis Markos Györgytől kedves ajándékot kaptam: egy almát (hol szerezhette, máig is rejtély) és egy csomag cigarettapapírt, a papír borítólapján kedves fenyőág-rajzocskával. Mostmár egyetlen probléma maradt: a rágyújtás. A lassan korrumpálódó őrszemélyzet néha gyakorolt egy kis kegyet, de ez rendszertelen volt és ha éppen rossz kedvében találta az ember az őrt, nem gyufát kapott, hanem trágár gorombaságot. Márpedig rágyújtást valahogyan meg kellett oldani mert hiába a legfinomabb cigaretta, ha nem ég, nincs öröm belőle.

6.

A nehéz helyzetben a gyilkos urak segítettek, tudtukon kívül.

A tűzcsinálásra több módszerük is volt, de saját „találmányom” is használt néha. A gyufafejet megnedvesítettem, a pengével széthasítottam a gyufaszálat, persze fejestől. Így négy szál gyufa lett, de legalább kettő. Már csak a fejet kellett megszáritani, hogy meg is gyulladjon. A gyilkos urak nem ezt csinálták, ők még véletlenül sem jutottak gyufához.

Egyik módszerük az volt, hogy egy cipőkrémes doboz egyik felében elégetett vászondarabkákat tartottak, az illető ezt balkezébe vette, s ugyancsak a balkezében tartott egy közönséges kavicsot, amit az udvaron is lehetett találni. A „műszer” másik része egy fémgomb volt, amelynek két átellenes lyukán vékony spárgát fűztek át, a spárga két végét összekötötték. Ha a gombot megforgatták, s a spárgát húzogatták, a gomb surranó pergéssel megindult egyszer ide, másszor vissza, már csak hozzá kellett érinteni a fémgombot a kavicshoz és úgy irányítani az érintkezést, hogy a kavicsról le pattanó szikra a feketét érje – így nevezték a vászondarabkát. Egy-két szikra már felizzította és rá lehetett gyújtani – ha volt mire.

A gyilkos urak közül mindegyiknek a zsebében lapult ilyen masina.

Ha nem volt fekete, a fogoly a fogkeféjéről kapart le pár szemnyi morzsát, azt féloldalasan betakaragatta egy kis papírdarabbal s a fogkefe-reszelékre vetette a szikrát. Pillanat alatt lehetett így tüzet csiholni. Taplót is lehetett szerezni, azt az ablakban megszárogatták, és máris kész volt a jól bevált tűzszerszám. De a feketés meg a fogkefe-reszeléses tűzgyújtás imponált legjobban, mert ilyenét még nem láttam soha.

7.

Éppen egy éhezésnek induló napon történt – egésznapig kenyéradagunkat felfaltuk már reggel, hazai pedig nem volt – hogy kedvesen, fiatalosan csengő hangot hallottunk az udvar felől. Emlékeztünk rá, máskor is hallottuk ezt a hangot, hol közelben, hol távolabbról, de ügyet se vetettünk rá. Most azonban, hogy felfaltuk a húsz deka kenyeret (és mindjárt meg is bántuk vétkes könnyelműségünket), valahogy élesebb lett minden érzékünk és jobban reagáltunk a kívülről jövő neszekre, mint egyébkor.

Kinéztem a rácson át. A gyilkos urak udvarára láttam, az udvaron egy rabruhás fiatalember söprögetett éppen az ablak alatt. Sistergett a nyírfa-seprő, lépett egyet-egyet a legény, mint a kaszás. Egy gombostűfejnyi szemét nem sok, annyi se volt az udvaron, de a legény csak szorgalmasan seprögetett és énekelt, valami bánatos szlovák nótát, ilyenformán:

Na ho zse mala chalupa
a vtyej chalupce mazsenka . . .

Egy betűt sem értettünk belőle.

– Szt! Szt! – sziszegtem ki az ablakon. A fiatalember meghallotta, felnézett. Körülpillantott, nincs-e ott a fogházör, amikor látta hogy nincs, közelebb jött.

– Mik ti vagytok? .

– Politikai foglyok. Hát te miért vagy itt?

– Egy kicsit verekedte . . .

– Csak?

– Két ember ottmaradta . . . megszúrva . . . Másik is van?

– Igen, ketten vagyunk.

– Éhes vagytok?

– Igen.

– No várj kicsinyke, mindjárt jövök . . .

Elkedvetlenedtünk. Ez ugyan nem jön vissza többé. Tévedtünk. Negyedóra se telt, megint hallottuk az énekét.

– Hej, ti ottan! – suttogott a legény, kívülről egy kéz nyúlt fel és marokszámra nyomkodta befelé az ablak rácsán át a világ legfinomabb sültkrumpliját, amilyent csak a nagyanyámnál ettem valaha, amint tűzforrón kikerült a kemencéből.

– Ha kell, még hozza! – biztatott a legény. És igen, kellett. A legény pedig szépen tempósan fölseperte magát az udvar végébe, ott a kovácsműhely tüzeiben sütötték krumplijukat a gyilkos urak, ők küldték, a maguk keveséből.

Éreztem, szerény viszonzás volt az a marék dohány, amit papírba csomagolva kipróbáltunk az ablakon a szlovák legénynek meg a többieknek, dehát nekünk se volt éppen több.

8.

A legcsekélyebb változatosságnak is megörültünk. Ilyen volt a templomba járás. A „keresztényi lelkület” ápolására a nyilasok lehetővé tették hogy aki akar, templomba járhat és részt vehet a vasárnapi miséken. Mondani se kell, hogy a legmegrögzöttebb ateisták is kaptak az alkalmon és buzgó templomjárók lettek. A templom – kedves kis kápolna – a fegyház kerítésén belül volt, ablakait rácsok védték a foglyok szökési kísérleteitől. Persze csak vasárnap lehetett templomba menni, ekkor nem volt séta és hogy a halálos unalom meg ne emésze őket, a foglyok nagy buzgalommal sorakoztak reggel kilenckor a folyosón, hogy fegyveres fegyházör kísérettel kivonulhassanak a kápolnába. Itt egy kedves kis kövérkés papocska mondott misét. A katolikusokon valami pietista hangulat vett erőt, igen sokan gyóntak, áldoztak, a kis pap legnagyobb öröme.

Már ekkor feltűnt mindenkinek egy fiatal, alig húszéves katona. Csak évek múlva derült ki, hogy költő volt, győri lakos, nemrégiben adták ki verseit. A legjámborabbak egyike volt, s valahogy mindig úgy állt, hogy a kápolna vasrácsának árnyéka keresztet rajzolt a hátára.

A foglyok között volt egy zsidó fiatalember, Dalos László. Talán az egész fegyházban ő bírta legkevésbé az egyedüllétet s neki esett legjobban, hogy

társat kapott. A sétákon könnyben úszó szemmel magyarázta, mennyire hiányzik neki kifizetés és felesége. Rádiómérnök volt és rádiótalálmányai jelentékenyek lehettek, mert a nyilasok csak azért nem ítélték halálra, mert mint ítéletének indoklása mondta: további felfedezéseket várnak tőle és evégből gondoskodnak arról, hogy a fegyházban kísérleteit folytathassa.

Barátai azt hitték, megváltás lesz számára, ha nem kell egyedül lennie. Így is volt, de idegei már felmondták a szolgálatot.

Egy vasárnap, mise után felhasogatta ingét és felakasztotta magát. Cellatársát kihallgatásra vitték, ezt az időt használta ki végzetes tetteire.

Ő Sopron-Kőhida első áldozata, akit még több is követett.

9.

Közben egyhangúan peregtek a napok. A tisztí foglyok egy részének sikerült „állást” kiharcolni, ez nagy könnyebbség volt mindenki számára. Irodisták lettek. Például nagynéha lehetett melegvizet kapni. Cellatársamnak ez volt a szerencséje.

Gyönyörű fogai voltak és ha éppen nem kártyázott, fogait ápolta. Fogkrémje már régen elfogyott, mindketten cigarettahamut gyűjtögettünk és kineveztük fogpornak. Amikor Koczás felfedezte hogy mire lehet használni a hamut, a lelkesedés lázában a szokottnál is nagyobb igyekezettel kefélte, súrolta fogait, ám jaj, egy önfeledt pillanatban a fogkefe kicsúszott kezéből és halk csobbanással a csöbör fenekén kötött ki.

Dermedten pillantott a gyűrűző, piszkos vízfelületre.

Most mi lesz?

A fogkefét meg kell menteni, vissza kell szerezni, mert ki tudja, kaphat-e újat soproni rokonságától és az a fog addig meg is sárgulhat. Méla undorral gondolt arra, micsoda méltatlan környezetben pihenhet éppen fogkeféje. Szinte félénken, de reménykedve hogy igent mondok, felém fordult.

– Ha kivennők, te használnád?

– Ha az enyém volna és alaposan meg lehetne mosni, talán igen.

– Hát én használni fogom – döntött Koczás – De nem nyúlok ebbe a ... ebbe a piszkosba ... Vedd ki és adok külön tíz cigarettát.

– Nem bánom. Ha szerzel szappant, kefét és forróvizet, hogy meg tudjam mosni a kezem, kiveszem.

Dörömbölés az ajtón, szerencsénk volt, éppen arra haladt Révay Kálmán a művészelkű, derűs kedélyű huszárcapitány. Amikor meghallotta, hogy milyen tragédia történt, harsányan felkacagott. Elmesélte az öröknek, a következő pillanatban az egész személyzet röhögött. De derült az egész fegyház, mert az örök ugyancsak terjesztették és kíváncsian lesték, most mi lesz. Kihalásszák-e a szökevényt vagy sem és ha igen, a mérnök használja-e.

Hamar eldőlt a kérdés.

A forróvíz megérkezett, szappant és kefét is szerzett a szerb borbély. A fogkefe fejével belefúródott egy kis víz alatti dombocskába. Kicsit beljebb nyomtam még, aztán kiemeltem. A forróvíz ott gőzölgött egy tálban, megkezdődött az általános tisztálkodás. Persze, a fogkefe volt az első, aztán jöhetett minden egyéb. Koczástól napokig érdeklődtek:

– Nincs valami mellékíze a fogkefének mérnök úr?

Dühös morgás volt rá a válasz.

A huszárcapitánynak köszönhettem, hogy vicclapot tudtam szerkeszteni, mert ő szerzett hozzá papírt és ceruzát.

Szomorú kis vicclap volt ez, alighanem a világ egyetlen, egy példányban megjelenő vicclapja, de sikere volt, mert úgy lopták, mint a cukrot. Aki megkapta, alig lehetett tőle visszaszerezni. Rajzolni soha nem tudtam, ezért nagy küzdelembe került, amíg a „lapfejet” megrajzoltam, aztán a vezércikktől az apróhirdetésig mindent magam írtam. „Szerkesztettem” reggeltől estig, öt-öttem vicceket, mindent magam csináltam. A hangulat azonban nem volt valami fényes, így a viccek nem voltak elég viccesek, a rajzok aggasztóan primitívre sikerültek, de ez senkit se zavart, a lapot rendületlenül lopták.

A terjesztés a sétákon történt, mindenkinél fél napig lehetett volna, ha az „előfizetők” betartják a számukra szerkesztett utasítást. De nem tartották be. Már azon gondolkoztam, ki kellene adni még egy példányban, hiszen sikerült illusztrátornak megnyerni Révay Kálmánt, amikor az örök észrevették és elkobozták a legjobban sikerült számot, a „szerkesztő urat” pedig megfenyegették, hogy az ilyen fegyelmetlenség csak sötétzárkában végződhet.

Csak az vigasztalt, hogy a fejlődésnek amúgy is véget vetett volna a papírhány. A kapitány már alig tudott papírt szerezni. Ki tudja, lapomnak nem az lett-e a vége, hogy mint a tiszteletes úr bibliáját, elfüstölték vagy még rosszabb, mert más célra sem volt papír . . .

10.

Szemelvények a „lapból”

Vezércikk (mert egy rendes lapban az is van)

ÁRTATLAN

vagy, s tévedésből kerültél ide, jól tudjuk. Ártatlan vagy és tévedésből kerültél ide, amikor azt hitted, összeesküvésed, hídrobbantásod és egyéb destruktív ténykedésed titokban maradhat, mert miközben konspiráltál, két hete figyelték minden lépésedet. De vigasztalódj, itt mindenki „ártatlan” és mindenki tévedett és mindenkire még sok tévedés vár. Főképpen kiszabadulásod időpontját illetően, mert miközben bizton reménykedsz, hogy „majd holnap” kiengednek, telnek-múlnak a napok és észre sem veszed, a tizenötödik éved felé jársz, ha rosszfiú voltál és séta közben beszéltél. Ha nem, röppenek az évek, a percek és csekély 12–13 év múlva hazamehetsz tovább szívni az ablakpárkányra hanyagul letett cigarettát, mert azzal váltál el tiéditől, hogy „ó, hiszen öt perc alatt tisztázom magam”. Így indultál el hanyagul, lezseren . . . „Majd mondja meg a nagyságának – szóltál Terinek – pár perccel később főzze ki a tésztát, mert valamit késni fogok.” Azóta késel, Teri kihullott fogakkal motyogja a konyhában: „Hol lehet az úr még mindig?” A házban pedig folyik a pletyka: „Megszökött a feleségétől. Láttam én, hogy rossz ember, szeretőt is tartott, valami színésznőt”. De te rácáfolsz mindezekre, pár éved letelvéen, nyakadba kötöd a szalvétát (a te korodban már ez a legjobb) és kiszólsz a lánynak: „Teri, hozhatja a levest.”

Hát így festett a vezércikk. A hírekből is valamit:

„SZEMÉLYI HÍR. A lap rajzainak kezdetlegessége miatt olvasóink szíves elnézését kérjük, de lapunk illusztris rajzolóját, Révay Kálmánt időközben valami tévedés folytán halálra ítélték. A hibát azonban korigálták és az ítéletét 15 évi fegyházra változtatták át. A kitűnő művész tehát 1960-ban állhat ismét az olvasók rendelkezésére. Ezt az időpontot olvasóinkkal együtt várjuk.

A LAKOSSÁG FIGYELMÉBE. Kérjük intézetünk kedves vendégeit, lehetőleg a folyosón elhelyezett vason járjanak. Jobb vason menni, mint vasban.”
(Ehhez tudni kell, hogy a földszinti hosszú helyiségen egy díszes vasrács fedte a füstcsövet. A vasrácsot a gyilkos urak különös gonddal fényesítették)

„MENU. Dr. Harsányi orvos úr ajánlatára a következő étlapot kellene végigenni. Halleves, rostos sült csuka, kelbimbó főzelék, ananász, mindehhez a kaján doktor zsemlet ajánlott.”

Így próbáltunk szórakozni és szórakoztatni olvasóinkat, de bizony fanyar szórakozás volt ez Sopron-Kőhidán, a halál árnyékában, ahol senki sem tudta, nem kopog-e a fogházör, hogy hátra vigye a kis udvarba, ahol egy rossz poroló volt az akasztófa . . .

11.

Különben a nyilasok már nagyon szorulhattak Budapesten, mert a józannabbul gondolkodó fogházörök egyre udvariasabbak lettek, lassankint már címén, rangján szólították az embert, nem pedig „disznó hazaárulónak”. Úgy látszott, csupán a felső vezetés nem hajlandó tudomásul venni a való helyzetet, vagy éppen azt az utasítást kapta: kitartani a végső győzelemig, mert ahogy enyhült az örök bánásmódja, úgy szigorodott a parancsnokuké, a kis főhadnagyé.

Egy szép reggelen sorra beállított minden cellába és napiparancsot közölt. Már a belépése is meghökkentő volt. A fogházör kinyitotta előtte az ajtót, ő pedig mint valami kis pukkancs, bepattant a cellába, keményen előrelendítette karját.

– Kitartás, éljen Szálasi! – harsogta.

Az első pillanatban nem tudtuk mit akar, de hamarosan az is kiderült.

– Szálasi testvér, Magyarország nemzetvezetője parancsára – mondta – ha a jövőben előljáró lép a helyiségbe, az illető „Éljen Szálasi” köszöntést hallat. A fogoly – bármilyen testhelyzetben is legyen – kemény, katonás vigyázzba áll, s feléjefordulva így válaszol: „Kitartás!” Megértették?

Koczkás szája elé kapta a kezét és valami artikulatlan hangot hallatott, alighanem nevetését folytatta vissza.

– A katonás magatartás a polgári foglyokra is vonatkozik – jelentette ki a főhadnagy úr.

– Igenis! – válaszolta, mert volt érzéke a humor iránt – a foglyokra is.

Ettől a pillanattól kezdve alig vártuk, hogy valaki belépjen a cellába, azonnal üdvözlöttük:

– Kitartás! Csak kitartás!

Az új, látszólagos enyhülésben már nem bízunk annyira. Ha ezeknek még arra is van gondjuk, hogy a politikai foglyok illetenét szabályozzák, nem lehet igaz, hogy szorul körülöttük a hurok.

De előbb még egy tragikus eseményt kellett átélnünk.

Kivégezték Bajcsy-Zsilinszky Endrét.

A nyilasok már régen nem törődtek a törvényességgel, az csak a foglyok vágyálmaiban élt.

Örökké emlékezetes december 24-e volt. Előző napokon még néha egymás mellé kerülünk, együtt sétáltunk.

– Meglátod ezek kivégeznek – hajtogatta.

– Szó sem lehet róla – próbáltam vigasztalni –, a nyilasok ma már olyan bajban vannak, hogy nem merik a te kivégzéssel tetőzni. Minden aprócska érdemre szükségük van, hogy valamiképpen enyhítést szerezzenek ügyük elbírálásánál... Azonkívül téged, mint országgyűlési képviselőt, a mentelmi jog is véd, azonkívül tús is lehetsz, akit kicserélnek...

Rosszul ítéltük meg a helyzetet, de hogy is lehetett másként! Megbízható hírekhez nem jutottunk, ami a falakon belülre került, a fogházörök híradásából származott, akik szemelláthatóan alig tudtak elgazodni a politikában.

December 24-én alig világosodott, egy fogházör állított be a cellába, átadott egy könyvecskét, amit az előző napok egyikén adtam neki és egy kis, alig gyufaskatulya nagyságú csomagot.

– Vajon, mi lehet benne – tűnődünk és amikor kibontottuk meghatódunk. Az öregúr alig újjnyi darabka kolbászt küldött kettőnknek. Ennyije volt, tudta, hogy mindenki éhezik, legalább ezzel akart segíteni.

– Neki már nem kell, legalább maguknak legyen – ezt üzenté.

– Hát mégis? – kérdeztük a katonától.

– Úgy látszik... én sem tudtam, csak ma reggel... én nem leszek ott.

Nem segített a mentelmi jog, nem segített semmi.

Felakasztották. Sokáig szenvedett. Nem volt hóhér. A főhadnagy beszédt mondott a katonákhoz, hogy hazafias tettet visz végbe, aki megszabadítja a nyilas rendszert régi ellenségétől s vállalkozik a hóhér szerepére. Senki sem jelentkezett.

Erre folytatta a beszédet, uszította az amúgy is félrevezetett katonákat. A beszéd hatására és a különlegesen nagy díjazás reményében két ember: egy Sztasák Mátyás nevű és egy Németh nevű kilépett a sorból és végrehajtotta a rémtettet. Hosszadalmasan, körülményesen, szakszerűtlenül, sok szenvedést okozva.

Lélekben gyászoltunk csak, mert nem volt mód másra. Bajcsy-Zsilinszkyt mindenki szerette, tisztelte és az utolsó pillanatig remélte, hogy sikerül megmenekülnie.

12.

Egyik este repülőgépek bűgása hallatszott, pár perc múlva távoli dörrenések zaja verte fel a cellák csendjét. Percek alatt elterjedt a híre, hogy Sopront bombázzák.

Pár percig néma csend, de a következő pillanatban irtózatos robbanás rázta meg az egész fegyházat. A robbanást egész sor követte, reszketett,

rengett az egész épület, szinte hullámozott, mintha részegen tántorgott volna. A nők celláiban kitört a sikoltozás, de a földszinten és az emeleten is kitört a pánik.

Az őrség is elvesztette a fejét, ész nélkül futkostak ide-oda, a cellaajtókat nem merték kinyitni, lázadástól tartottak, attól, hogy a sok tiszt és a néhány katona lefegyverzi őket. Bármennyire tájékozatlanok voltak, azt azért tudták, hogy ha az ellenség bombázik, az csak a foglyok barátja lehet, nem pedig az övék.

Végül is emgemberelték magukat, végigfutottak a folyosókon, fel a harmadik emeletre, kinyitották a cellákat, ahonnet tódultak kifelé a foglyok, le a nagyobb nyugalmat ígérő földszintre. Egybetereltek bennünket, ránk fogták a fegyvereiket. Sokan elérkezettnek látták az időt a szökésre, de nem volt kezdeményező.

Aztán amilyen gyorsan jöttek, ugyanolyan gyorsasággal el is távoztak a repülők. A robbanások abbamaradtak, egy ideig még lehetett hallani a gépek hangját, aztán elhalkult az is. A foglyokat visszaterelték a cellákba. Egyik fogházőr elmesélte, hogy Sopron szőnyegbombázást kapott, rengeteg sebesült, halott.

A fegyházat a kerítésen kívül úgy körülbombázták, mintha a foglyokat akarták volna kiszabadítani, gondosan ügyelve arra, hogy a főépület ne kapjon találatot, csak a kerítést rombolják szét. De a kerítésnek egy téglája sem sérült meg, csak később látták, hogy a bombatölcsérek úgy vették körül az egész épületet, mintha valami gondos kész a faültetéshez akart volna gödröket ásni.

Harmadnapra egyik fogházőr hozott egy soproni újságot. Ez is unikum volt a maga nemében, akárcsak az én vicclapom. Rózsaszín csomagolópapírra nyomták, úgy látszik nem volt már rotációs papír a városban. Vezércikke dühödt kirohanás volt a „judeo-demo-liberális” gaz ellenség ellen, amely lám, a háborúban bombázni merészel, egy másik gyászkeretes írásban pedig a cikkíró a nyilassá vált Operaház nyilas karnagyát, Sámy Zoltánt parentálta el, aki „élete virágában” a gyalázatos támadásnak áldozata lett.

Az itt is mindentudók azt állították, hogy az amerikai repülők szándékosan nem tettek kárt a fegyházban, mert tudták, hogy itt politikai foglyok vannak és segíteni akartak, nem ártani. A kerítést akarták szétlőni, hogy a foglyok elmenekülhessenek.

Még egy kihallgatás várt rám, egy Nika nevű hadbíró százados vezette, aki jobban félt, mintha a fronton lett volna. Horváth Árpádról esett szó megint, hogy először miért kellett hamis névre bejelenteni.

– Az ilyen kommunistát magának is fel kellett volna jelenteni, nem pedig otthont adni neki. Maga mint katona nem tudta ezt?

– Nem rejtegettem, ismerte az egész város, jellegzetes bajúszáról...

– Ne tartson itt divatelőadást – harkant fel a százados.

– Amikor az Újpest–Fradí meccsre mentünk...

– Nehogy most meg a futballmeccset mesélje el! Ha nem tér a tárgyra, sötétzárkát kap! Különb is itt nem ő a gyanúsított, hanem maga. Maga mit csinált?

– Én semmit. A világon semmit. Amikor pedig az ágyúkra került sor, felnevettem. – Nem tudok semmit.

– Azt majd kinyomozzuk! – fenyegetődött a százados, de ezen is derültem, mert azt már tudtuk, hogy el vagyunk zárva Budapestről. Amit tudnak, tudnak, amit nem, arra már nem kerülhet sor.

Aztán valami sorozó bizottság jött, felvették az én személyi adataimat is. Megkérdezték akarok-e a frontra menni.

– Ott az ilyen hazaáruló, mint maga meg a többiek még érdemeket szerezhetnek, a nyilas haza megbocsátja bűneiket, ha bátran viselkednek – szónokolt egy öreg civil de nem sok eredménnyel, mert senki se akarta a nyilas hazáért a vérént ontani.

– Tehát nemcsak hazaárulók, hanem gyávák is, akik inkább a megsegényítő fegyházat választják mint azt, hogy fegyverrel mossák le a hazaárulás gyalázatát. Pfuj, szégyeljék magukat!

A sorozóbizottság dolgavégezetlenül távozott.

13.

Valaki állítólag tetűt talált a ruhájában.

Nagy lett a riadalom, parancsok jöttek, parancsok mentek, a főhadnagy úr elemében volt. Nagy kézenfogással állított be minden cellába és kiadta a parancsot, hogy aki tetűt talál, azonnal jelentse. Eszeveszett nagytakarítás kezdődött. Nem kutattuk, „valódi” volt-e a tetű, vagy valaki csak azért terjesztette a hírt, hogy karanténba zárjanak és ne vigyenek ki bennünket Németországba. Mert erről egyre többet rebesgettek.

Egy Milassin nevű százados, Berentás Antal, Zerkovits Oszkár és én vállalkoztunk rá: ha kerítenek egyet, ruhánkba rejtjük, „felfedezzük” és akkor már nem kell félni, Németország be nem enged bennünket a világ minden kincséért sem. Nem találtak tetűt, de más férget sem, így csak azt sikerült elérni, hogy a fegyházat karanténba tették. Lélek az ajtón se be, se ki. Aki belül volt, belül maradt, aki kívül rekedt, nem tehetette be többé a lábát.

Ennek a zárt állapotnak tragikus következménye támadt. Azaz nemcsak ennek, hanem annak is, hogy az országban talán csak egyedül a fegyházban volt rend, odakint annál nagyobb fejtelenségben éltek az emberek.

Szó esett már a fiatal bakatizedesről, aki olyan nagy áhítattal imádkozott a templomban. Németh Lacinak csak menyasszonya sorsa fájt, mert az is itt volt vele, persze a harmadik emeleten. Békére felszólító röpcédulát szórt Győr városában, azért került ide. Elmesélte, hogy súlyosbító körülménynek tekintették: hogy katona létére a béke híve volt. Annak rendje-módja szerint halálra is ítélték néhány perc alatt.

Haláraitelt állapotban került a fegyházba és csak akkor értették meg a többiek, miért volt állandóan annyira megilletődött. Nem könnyű a halál árnyékában sétálni a tenyéryi udvaron körbe-körbe és még tréfálkozni is. Igaz, rajta kívül még néhányan éltek így, de az emberek idegei nem egyformák.

Németh László halálos ítéletét végül is minden nyilas fórum helybenhagyta. A fiú kegyelmet kért. Küldönc indult a Szálasi kormány felkeresésére,

mert akkor már úgy bujkált az egész kormány, hogy senki se tudta, melyik pillanatban hol tartózkodnak. Mire a küldönc egyik helyre ért, a dicső társaság már másutt székelt. Mire ott lelte volna őket, már a harmadik városban, faluban bujdokoltak. A „nemzetvezetőt” egyszerűen nem lehetett megtalálni, fejvesztetten rohagált a határ mellett.

A zárlat második, vagy harmadik napján Dominics csak úgy kívülről, a kerítésen kívül bekiáltott a fogház fő-fő altisztjének:

– A Németh Lacit akasszátok fel!

– A tizedest... a Némethet... – még az altiszt is megdöbbsent, mindeki szerette a fiút.

– Azt, te ökör! Azonnal!

A kis katonát öszekötött kézzel vezették a vesztőhelyre. Halottsápadtan lépdelt az örök között – az ablakon kitekintve éppen a fejét lehetett látni. Halkan koppantak a lépések, szinte dobpergésnek hatottak.

Az ítéletet végrehajtották.

Másnap Révay feldúltan lépett a cellánkba. A hidegvérű, fölényes ember sápadt volt az izgalomtól, rekedten tört ki a hang a torkán:

– Visszajött Laci kegyelmi kérvénye... A futár végül is utólérte a „magyar kormányzatot” és Szálasi kegyelmet adott a szerencsétlen gyerekek... .

Tehetséges költő volt, versei már nyilvánosságot kaptak. Győri barátai állítottak emléket a költőnek, hogy kiadták verseit.

Németh László soha ki nem mondott szép szavakal Sopron-Kőhidán, a békéért vegzte fiatal életét.

14.

Nagyszerű időtöltés volt, kellemes változatosság a Passió, a templomi éneklés. Próbáltunk is olyan rendszeresen, mintha fizettek volna érte. Kiderült, hogy a foglyok között egész szép számban akadt jóhangú énekes, akinek pedig a hangja nem volt éppen áhítatkeltő, szorgalommal pótolta még a hallásbeli hiányosságokat is. A próbák további lazaságot eredményeztek. Itt lehetett kicserélni az értesüléseket, megtárgyalni az orosz hadsereg sikereit. Hiányos és torz értesülések voltak ezek, alapjuk csak az volt, hogy az oroszok valahol a „közéleben” nagyon szorongatják a nyilasokat és kiszabadítják őket, esetleg összeomlik a nyilasok frontja és ezzel megdől a nyilas uralom. Ám ez a kevés is reményt öntött a szívekbe. Olyannyira, hogy a legtöbben egyre nagyobb átérzéssel énekeltek szerepüket. Még az „áruló” Judás is imának érezte szövegét.

A társaság egyébként kétféle beállítású volt. Egyik fele, akárcsak Jókai egyik hőse a Rab Ráby című regényben Kalabusz uram, reggeltől estig káromkodott. A másik imádkozott, akár a másik hős, csak az nem történt meg soha, hogy szerepet cseréltek volna, mindössze a káromkodók szektája hagyta abba a káromkodást – igaz, hogy csak a templomban.

Közben előkelő vendég érkezett. Beszállították Antal István kegyelmes urat, a kultuszminisztert. Azzal keltett feltűnést, hogy egy villamoskalauzra lelt, akit valahonnét ismert.

– Testvére – rebegte elcsukló hangon – maga itt? ... Hogy került ide?
– De nem hallottam többet, az őrkatoná elterelt onnét.

És hozták, hozták az újabb foglyokat, senki nem tudta kicsodák, a régiek nem érintkeztek velük.

A szegény fogházőr katonák – egyszerű parasztyerek legtöbbször – ekkor már végképpen nem értették, hol az igazság, ki hős itt és ki hazá-
áruló. Hiszen a foglyok között volt saját miniszterelnökük, ott volt a kormányzó szárnysegédje Hardy tengerészkapitány, Horthy testőrségének parancsnoka Lázár altábornagy, ott volt Lakatos honvédelmi miniszter, az alacsony- és magasrangú tisztek serege. Nem, nem tudtak ezen az egész dolgon eliga-
zodni.

Így aztán – biztonságból – lassankint egyre lazább fegyelmet tartottak és csak akkor változott ismét szigorúra a hangulat, amikor saját tiszteik utasítását hallgatták. Ez is csak akkor, amikor éppen a közelben voltak.

Nem tudták már, hová tegyék azt a tíz-tizenöt főből álló kis csoportot sem, akiket mostanában szállítottak be.

Vend parasztok voltak, valahonnét Dél-Baranyából.

Hallgatag, bizalmatlan társaság, amely senkivel se állt szóba. A fogház-
őrök elinte – biztonságból – a lehető leggorombábban bántak velük. Szegények, nagyon póruljáltak. Időnként kívánatos tartalmú hatalmas csomagokat kaptak. Volt bennük minden, ami szem és száj ingere, és a fegyházban valóságos kincset ért. Fehér kenyér, vaj, szalonna, sajt, hagyma, só, bor és csaknem kivétel nélkül mindegyikben egy flaskó pálinka.

Nem sok örömük telt benne.

Mire a vendek kézbe kaptak mindent, legfeljebb a kenyér maradt meg, az is szétszabdalva, felvagdosva, hogy nincs-e benne valami szabadítószert, fűró, ráspoly vagy egyéb romantikus szerszám, a többit elkobozták. Az ilyen „elkobzási” napon viszont úgy éjfél tájt az őrség szobái meg a pince felől hangos dárídó, énekhang szűrődött ki.

Mindenki tudta: az őrség a vendek elkobzott holmiját fogyasztja, a jó falatokat borral, pálinkával öblíti le ...

15.

A karácsonyi postaosztás idegörlő tortúra volt a foglyok számára. Már kora reggel hatalmas anyag halmozódott fel az asztalon. Hamarosan másik osztalt is kellett hozni. Érthető, hogy aki csak tehette, aki valamiképpen módját tudta ejteni, írt haza, s várta a levelet. Én is.

A küldemények osztályozása már délelőtt megkezdődött, kiosztására délután került sor.

Kínos lassúsággal töltek a percek. Miért sétál ez az ökör? – dühöngtem, ha valaki nem a kedvem szerinti tempóban indult csomagjáért.

Bizonyos voltam benne, hogy az én ügyes feleségem módját ejti, hogy ha a Margit-körúti fogházból kiszabadult – akkor ott volt még –, ide is eljuttat valamit. Nem törődtem vele, ne legyen élelmiszer – pedig már nagy volt az éhség- de valami ... A foglyok hangulata igen levert volt, előző nap végezték ki Bajcsy-Zsilinszkyt, még a tragikus hangulat hatása alatt álltam, de az élet megy tovább még a fegyházban is. Mi lett kisfiammal és Horváth Árpáddal? Miért nem hozták ide?

Csupa olyan kérdés, melyre nem kaptam választ.

Csak azt tudtam, hogy a ház, amelyben lakott, tele volt nyilasokkal és azt, hogy amikor feleségem kiszabadult, a nyilasok arra kötelezték: hagyja ott új lakását, menjen haza a Zsigmond utcába. Ott pedig állandó veszély várt rá.

Mindegy, nem tudok segíteni, most először önmagamat kell megmenteni, hogy majdan segíteni tudjak.

Amint a postaosztó szájából elhangzott az első fogoly neve, odaléptem a cella ajtajához és vártam. Ott álltam, fületem a vaslemezzel bélelt ajtóhoz szorítottam és vártam.

Múltak a percek, múltak az órák.

A nevekből tudtam: a harmadik emelettel végeztek, már a másodikról szállingóztak a foglyok. Jöttek, kopogtak a léptek egymás után.

Következett az első emelet, aztár a földszint. A lassú elsötétedéshől következtettem: lehet már vagy hét-nyolc óra.

Semmi.

Persze, hogy semmi, hiszen még a földszint elején vannak. Talán ha nem tartják be a sorrendet, talán mégis előbb szólítanak, akkor ott akartam lenni az ajtónál, hogy késedelem nélkül kiléphessek. Cellatársam el akarta terelni a figyelmemet, de eredménytelenül.

– Hagyd kérlek... kedves vagy... bocsáss meg, fontos, hogy kapjak valamit...

Földszint.

No most kell figyelni, mert hátha kihagyják.

Koczkás Ferenc. Ő megkapta a csomagját. Az én nevemet nem olvasták.

Lelkileg először voltam összetörve, mióta fogságba kerültem. Már régen eloltották a villanyt, már régen lakmározott aki kapott valamit, én nyitott szemmel feküdtem a priccse, nem jött álom a szememre.

Pedig én írtam! Egy dobozfedélre írtam pár sort, amit állítólag a Vörös-kereszt segítségével kijutattak, s Budapestre küldtek. Ezt biztosan megkapták.

Mégsem érkezett válasz. Úgy éreztem, feltségem ezúttal először, cserbenhagyott.

Pedig nem. Írt az asszony, szorgalmasan, többször is, írt szorgalmasan, de Sopron-Kőhidára mindebből semmi sem érkezett. Viszont a dobozfedélből készült levelezőlapot megkapta s a kisfiam kopár karácsonyfájának ez volt az egyetlen dísz.

16.

Volt még két fivér a fegyházban, ezek a Zerkovitz testvérek voltak. Így: Zerkovitz, ezt külön hangsúlyozták. Állítólag a Belvárosi kávéház épülete volt az övék, rettentő gazdag borkereskedők voltak. Oszkár az egyik sétán elmesélte, hogy amatőrfilmes, felvevő gépe is van, rengeteg kisfilmet készített. Nagyszerű téma volt, sokat lehetett róla beszélni. Aztán megállapodtunk: Oszkár a filmnek, mint művészi kifejezésmódnak érdekében fejti ki véleményét, én pedig a filmzés során igénybe vett rengeteg technikai segéd-

eszköz, a felvételek összevisszasága, általában az egyéb művészetekhez képest sok technikai szükséglet figyelembevételével tagadni fogom, hogy a film művészet. Három oldalt szántunk egy-egy „értekezésre” és úgy éreztük, a vitát vég nélkül lehet folytatni. Végülis csak három cikkre került sor, nem tudtunk papírt szerezni, így a vita abbamaradt.

Pár nap múlva, amikor Révay nagyobb mennyiségű papírral örvendeztetett meg bennünket úgy határoztunk, hogy regényt írunk. De nem ám akár-mifélét, hanem folytatásost, egyik folytatást én írom, a másikat Zerkovitz. A regény kalandos, humoros legyen, a témát nem beszéljük meg, a folytatást sem. A „mű” illusztrálására Révay vállalkozott. A regényt el is kezdtük, sajnos, nem lehetett befejezni, mert ismét elfogyott a papír.

Csak a bírósági tárgyalás nyugtalanított.

A Dominits-féle vérbíróság rengeteg ítéletet hozott, közöttük nem egyszer halálosat is. Igaz, a halálra ítélték jöttek-mentek, sétáltak, de jónéhányat ki is végeztek közülük. Attól is tartani lehetett, hogy egy szép napon valamennyi halálra ítéltet kivégzik, mert nem hajlandók magukkal hurcolni őket, ha mégis sor kerül a németországi útra. Hiszen mi, akik nemcsak megbízhatatlanok voltunk, hanem a nyilas rendszer ellenségei, csak terhükre lettünk volna a menekülésben. Márpedig ha menni kell, akkor sietni is kelt, és ez esetben a sok halálraítélt még bajt okozhat, hiszen nekik nincs veszténivalójuk.

Ilyen és ehhez hasonló gondolatok foglalkoztattak bennünket. Amint a nyilasok helyzetéről érkező közlések hírül adták, a nyilas hadsereg alig néhány száz megfélemlített emberből áll, nagyrészt olyanokból, akik a nyilas rendszerrel élnek és halnak, mert másutt nem találhatnak menedéket.

Volt egynehány ügyvéd, aki meg-megjelent a fegyházban. Ilyenkor a foglyokat elővezették, sorbaállították. Az ügyvéd megkérdezte a foglyok nevét, s azt, hogy mi a védekezése.

– Csak röviden fiam – intette le a szerencsétlent, ha élete érdekében el akarta mondani védekezését –, nem érek rá minden emberrel órákig foglalkozni. Mit gondolsz, mi lesz akkor a többiekkel – mondta farizeus módra. Az ügyvédek legtöbbször ömlesztve vállalta az ügyeket, s legtöbbször így kezdte beszédét:

– Nem kis ellenérzéssel vállaltam e hazaárulók védelmét de úgy érzem, súlyos bűnük ellenére is meg kell adni nekik a védekezés lehetőségét . . .

Persze voltak közöttük, akik szívesen vállalták a védelmet, rendes, jószándékú emberek voltak, s amit lehetett, el is követtek védencük érdekében.

A mi ügyvédünk is ilyen volt, dehát mit lehet tudni, a nyilasokban nem bíztam. Ezért örültem, hogy halogató taktikánk teljes sikerrel végződött. Csak elkerülni az ítéletet – ez volt a fontos.

Sikerült is törvényszéki tárgyalás nélkül megúsznunk az ügyet, és Bernauban, amikor mégis sor került az ítélethozatalra, már más szelek jártak: kiderült – persze más bíróság előtt – hogy valamennyien ártatlanok vagyunk, akik ártatlanul kerültünk csávéba . . .

Salgótarján

Egy életfa árnyékában – Harmadfél századnál idősebb ez a jelkép. Egy nagy tölgyfa (bizonyára többszáz közben kipusztult társa) tövében valaha szegényemberek húzódtak meg, hogy altalmat, védelmet találjanak, majd közelebb-távolabb otthon építettek maguknak, életközösséggé szerveződtek. Hamarosan megvetették az egykori, hosszúra nyúlt falunak, emez ikertelepülésnek, Salgó-Tarjánnak, a mostani városnak alapjait. A csaknem háromszázéves nagyfa ma is él még a város közepe táján, évről évre zöldül, virul, leveledzik, lombosodik, majd őszi, aranyló leveleit hullatja. A város körülötte fejlődik, terebélyesedik, erősödik; az idők vihára megtépázta, csonkolla-roncsolta e fának koronáját, odvas üregek keletkeztek törzsén és az ágtestek egyik-másik helyén, de a zömök, óriáskerék vastagságú törzs még mindig tartós életerőt, tavaszi megújulást, töretlen életet rejtget, hordoz magában. Ez a tölgy nagy idők tanúja. Néma bizonyíték. Pusztá léte, hosszú élete azonban nagy-nagy emlékeztető, beszédes jelkép: életfa. A terebélyesedő élet önként szól belőle: az időálló, maradandó, újjuló környezet szakadatlan fontosságát hirdeti, ez a föld éltető erejét a nagyfa által közli. Kifogyhatatlan erőforrások, kincsek lappanganak az itteni földben. Víz, levegő üde kellemességet áraszt, alkotó, teremtő kedvet gerjeszt, továbbá a mindennemű élet folyamatosságát biztosítja. Az életfa őszinte, nem titkolódzik; sejtelmeket, regényességet sem terjesztett soha, de önmaga léte a megélhetés kíméletlen feltételeit jelképezte mindenkor.

Az árvaként, egyedül megmaradt öreg tölgy tanúsítja: alatta, körülötte, mellette hatalmas létküzdelem folyt mindenkor és folyik mindmáig. Megtépázott lombsátra olykor-olykor óvta, oltalmazta a menedéket kereső vagy fáradt, csüggedt embereket, sőt az állatokat is; megállásra, maradásra, letelepedésre készítette őket, hirdetvén nekik: e helyen fában, fűben, földben, patakvízben diadalmaskodó élet rejtelkedik. A Tarján patak partján magasodó, hatalmas jelkép, eme népszerű nagyfa, a viharviselt százados tölgy mind a manák, mind jövőnek a viruló élet valamennyi körülmény között avagy annak ellenére történő folytatódását, egyetemességét hirdeti. Korszakos léte igazolja, hogy ez a környezet – a láncolatlan ölelkező középhegység vonulatának a közepe – emberi településre minden időben alkalmasnak bizonyult. Ez utóbbi tisztes tényről különben a régészeti leletek nagy száma, valamennyinek különböző történelmi korokra utaló eredete, művészkedő választékosága tanúskodik. Élő és holt tárgyak tehát arról beszélgetnek a fogékony értelemmel, hogy ez a táj – a Salgó és Tarján patak közvetlen környéke – a megafeszített munka és a mályuló, haszonhajtó művelődés, testi-lelki finomodás színhelye – ősidők óta.

A nagyfa – az életfa – árnyékában, ezen a gyöngéd menedékhelyen, a történet névtelen hősei vívták élet-halálharcukat, hogy egyáltalán megmaradjanak és gondolkozó emberekké fejlődjenek. Nem az éjigérő, mesebeli fa ez, nem a halkszavú, ielent szépítő mesék, bájos regék hősei éltek, küzdöttek környezetében, hanem nagyon kemény, valóságos hársávrre menő sorsok színterét árnyékozta be lombjával az eltelt harmadfél évszázad folyamán. A sok mende-mondát, ami rendszerint csoportosan és önkénytelenül fűződik egy ilyen öregfához, ezúttal mellőzzük s mindössze két legutóbbi, ám valóságosan megtörtént esetet idézünk föl. Az első 1919-es magyar Vörös Hadsereg salgótarjáni csatáinak emlékét örökíti meg: e fa alatt gyülekeztek a harcra induló csapatok – fegyvert forrott munkások, bányászok, – minderről a fatörzshöz illesztett egyszerű emléktábla annyit közöl:

Hála és dicsőség a salgótarjáni vöröskatonáknak, akik e tölgyfa alól indultak harcra a Tanácsköztársaság védelmére 1919 május 2-án.

Az éhes város – Egy másik, megható és főlháborító történet szerint – 1926 tavaszán e fa koronája alatt ültek össze számosan és itten határozták el a kiszípolvozott munkásságú őhséantüntetését. Amikor az idesereglő munkásságot és a családtagokat már nem lehetett lecsillanítani vagy ígéretekkel megnyugtatni, a több ezernyi tömeg tüntető fölvonulásának nagyobbik fele innen indult el; ugyancsak e nagyfa alatt javasolták elsősíben, hogy hama-

rosan háromezres létszámú munkás-, bányászkielégtség utazzék Budapestre, hogy az ott éhezők panaszát előadják az illetékes kegyelmes uraknak. Sokezer éhnyomorra ítélt ember hangos tüntetése, éles segélykiáltása az egész magyar munkásságnak irgalmat, jobblélet követelvé, kényszerítette őket, hogy szembenézzenek a csendőrpuskákkal. Kinzó, kegyetlen, kíméletlen történet. Komisz, aljas, elvetemedett gazdálkodás az életjavakkal, hogy három-ezer – és ki tudhatja még mennyivel több, üres gyomor – korgását-morgását innen az öreg-fa tövé mellől kellett meghallania országnak-világnak.

A hazai és az európai sajtó visszhangzott a salgótarjáni éhségtüntetés híretől. A legjobb-bak ragadtatott, hogy kellőképpen elítéljék a magyar munkásság kiéheztetésének ezt az egyik kirívó esetét. Európa lelkiismeretét a nemzetközi munkásmozgalom nagy költője, Bertolt Brecht szolgáltatta meg. 1926 júniusában, az áprilisi salgótarjáni eseményeket követően, kiáltványban szólott a világ gondolkodó, cselekvő jobbik feléhez; nyolcezer nélkülvő segélykiáltásának versben adott hangot.

A számos magyar hozzászólás, tiltakozás közül leginkább Juhász Gyuláé emelkedik ki. A szegedi Délmagyarország hasábjain, 1926 április 30-án „A nagy Salgótarján” címen lüszött harcos, támadó megjegyzések az április 27-iki bányásztüntetéshez, minek következményeként háromezer bányász munkás készült Budapestre, hogy sérelmeikre ottan orvoslást találjon. A háromezer útnak indult bányászt a csendőrség föltartóztatta. Mindössze tizenöten juthattak el a fővárosba, de szépszavú ígéreteknel többet nem érthettek el.

A salgótarjáni nagyfa története tehát nagyjából a település – a falu, majd az éppen most ötven év óta város – története is egyszersmind: ha az életfa szépen zöldel, amint azt évről évre rendszeren teszi, akkor körülötte vidulnak az emberek, jólét fakad, ha viszont lombja tépődött-szagadtódott, akkor a nép sorsa is zaklatottan-hánytatottan vonaglott, az élet sínylődött a Salgó és a Tarján patak partjainak ezen a szakaszán. Ez a nagyfa önmagában történet, néma történelem!

Másféle jelképek jegyében – Salgótarján neve száz év óta országszerte, sőt újabban messze külföldön is, ismeretes, sokra becsült fogalom. Különösebben az utóbbi ötven-hatvan évben számos itten készült vasgyártmányon szerepel a város neve, leggyakrabban kályhákon, tűzhelyeken, jónéhány szerszámfaján. . . Mindenütt, ahol ez a név ekként megjelent, ott tűz gerjedt, fényesség, melegség áradt nyomában, vagy a salgótarjáni nagyszerű szerszámok, munkaeszközök használata közben a testi munka könnyebbedett. Világosság, melegség, erőkímélés – megannyi jótétemény, adomány. Ilyen módon nemesedett, öregbült az egykori Salgó-Tarján falunév városias, civilizáló eredmények, állandó sikerek, nagy teljesítmények, nevezetes munkák egyre teljesebbé jelképévé, szépen tartalmasodó valóságává. Minden siker zálogát a nép, korábban a jobbágyság meg a kétkari munkásság megfeszített munkája biztosította, jelentette. Amit a természet önként kínált a parasztságnak, nagy idő múltán az ipari munkásságnak, mindannak előnyét kiváltságos osztályok élvezték. A termelőmunka szolgáorsort juttatott azoknak, akik akár parasztként, akár bányászként, vagy szakmunkásként vettek részt benne. A földesúri önkény meg a bányatulajdonosok által megszabott éhbérek, a gyárosok szípolozó vagyongyűjtése kegyelemkenyérenél többet nem biztosított, jobban monda: szándékosan nem engedélyezett az itteni lakosságnak. A „Kenyeretlen Salgótarján” nemcsak megkülönböztető név volt annakidején, hanem sanyarú jelszó, a kiszolgáltatottság szomorú állapotának jelképe: az üres asztal, üres tányér vagy a gyér terfék mozgósító, tudatosító erőnek bizonyult, tehát nem pusztán jelképiességek számított a salgótarjániak szegénysége, kizsákmányolása, hanem politikai indítéknak, a dolgozó társadalom kialakuló osztálytudata szükségképi alkalmának is.

Az új városrendezés gyorsan eltüntette, eltünteti, romboltatja, szinte leégetteti az egykori nélkülvőket megmaradt nyomortanyáit. Ha megkegyelmeznek majd egynek is munkásházak közül azt emlékeztetőnek szánják. A paraszti nyomorúság nyomai leghamarább és tökéletesen megsemmisültek. A bányászok hősi küzdelmének, élet-halálharcának egykori küzdőterét – igen helyesen – eredeti állapotában megőrizték. Az egyik kimerült szénbányát teljes berendezéssel együtt múzeumként nyitva tartják, félelmetesen intő jelképként szánták, s mint ilyet mutogatják az érdeklődő idegeneknek.

Amikor az ember az egykori bányászati munkahelyeket, szakaszokat mostan bejárja, magát a szörnyű, megsemmisülést kínáló poklot, a borzalmak, szenvedések, halálfélelmek szinterét látja maga előtt: a szénfejtés pillanatról pillanatra fenyegette a bányászok életét, szinte foggal, körömmel kellett kivájniuk minden széndarabot, egyszerű kaparóval, kezdetleges szerszámokkal a csillékbe juttatniok, viszont ha a munka viszonylagosan biztonságosnak mutatkozott, akkor meg jéghideg vízcepppek hullottak az izzadt, veritékes emberekre. Amikor

a bányamunka egykori állapotát érintjük, ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról a szomorító tényről se, hogy a napi munka bére mindenkor oly csekély volt, hogy alig vagy egyáltalán nem fedezte a munkavállaló családjának létszükségletét. A pokoli árnyjáték csak a bányatulajdonosok hasznát gyarapította, tőkét növelte. Ezek miatt a bányamúzeum döbbenetes jelképe az egykori kiszolgáltatottságnak, a féktelen haracoslók ösztönnek.

A munkásmúlt jelképeinek fősorolását tovább folytathatjuk. Az üvegfüvők, a vasöntök munkakörülményei, — bár eddig már sokat javítottak rajtuk, — még mindig látattják a testi munka nehézségeit, a hagyományos szerszámok pedig a kezdeteket idézik.

Az egykori munkásságot baljós sorsa, ádáz körülményei politikai egységgé kovácsolták össze. Salgótarján a munkásmozgalom nagyszerű múltjának, hősi tetteinek emlékét őrzi gazdag hagyományában és számos emlékműve révén. Itt a szobrok, emléktáblák tehát nem szokványos jelképek, hanem sokrétű, szívós helybeli küzdelemnek, harcos bátorságsorozatnak emlékjelei. A munkáshatalom mostani teljessége meghozta a tőkés múltnak és örökségének tökéletes megsemmisítését.

A mostoha körülmények között létesült falusias település fejlődését a természeti kincsek, — mint aminő elsősorban a kőszén, s annak gyors és ügyes kiaknázása, — egyöntetűen sietették. Amíg egyedül a mezőgazdaság (gyér gabonatermelés, gazdag erdészet, valamelyes állattenyésztés) szabta meg e helyen az élet feltételeit, azalatt a népesség se nem szaporodott különösebben, se nem művelődhetett észlelhetően. A földművelés tehát nem tudta a falu élmémet akkor biztosítani; a föllendült bányászat mellé párosodó ipar lökészerűen fölemelte a népszaporulatot és az ezzel járó alsófokú művelődési intézmények alakulását. A bányászati és az ipari munkásságnak természetesen föllépő öntudatosodása egyengette e településnek a községi, majd városias jelleg irányában való fejlődését.

A társadalmi eltolódásból származó tőkés érdekeltség — az emberi nyers, olcsó munkaerő biztosítása érdekében — meglasztotta, lefokozta, valósággal fékezte a városáfejlesztés menetét. Szoros tőkés érdek szabta meg lényegében a művelődés, a fejlődés kereteit. A vagyonos osztály mindössze annyi és olyfokú „műveltséget” engedélyezett, amennyi és amilyen elégnen bizonyult egy őt szolgáló, szűkkörű középréteg meggyökereztetésére. A parasztság teljesen mostohagyermek maradt ebben a vonatkozásban, a munkásságot mindenféle egyszerű fogással törekedtek helyhez kötni, csak a testi és némi gépi munka elvégzésére — úgyahogy — képesítették. Az öntudatra ébredett munkásság hamarosan széttörte az adott művelődés szűkös kereteit: művelődésházakat, munkásotthonokat, olvasó és dalegyleteket, műkedvelő színjátszókat, munkás zene- és énekkarokat szervezett és tartott fenn saját összefogásának eredményeként. Ezért kell ezeket a megmaradt épületeket, az öntevékeny művelődés munkásotthonait, az önművelődés és összefogás jelképeinek tartanunk, a kezdetleges városiasodás emlékeinek minősítenünk.

Minden város saját címerével igyekszik egyedi hivatását, korszakos jelentőségét, sajátos jellemvonását közérthetően kifejezni, sommásan összefogni, valamint eme jelképpel múltjára hivatkozni. Salgótarján új címere ebben az értelemben szép és egyszerű, kifejező és emlékeztető. Az ötvenéves város jelenét és múltját idézi. A szokásos és mindkét oldalán bevágott, felső sarkain tompított pajzs közepén két mezőre oszlik: mindkettőben a város bányászatára, gyáriparára, erdőgazdálkodására vonatkozó rajzolatok jelenítik meg Salgótarján hagyományos jellegzetességeit, egész gazdaságtörténetét. E címerhez hasonlóan egyszerű és szemléltető az az emlékérem is, amelyet a városra nyilvánítás ötvenedik évfordulója alkalmára (1972 január 27) készítették és a városi tanács olyan közéleti személyiségek adományozott, akik a város érdekében kiemelkedő eredményeket értek el vagy emlékeztető érdemeket szereztek.

A várost környező hegyek egyikének — a Meszes nevűnek — a tetején karcsú tévétorony szökell a magasba, ez is az ünneplő város jelképei közé számítható. Ez utóbbi vonatkozás az éjszakai sötétedés idejére bontakozik ki: a toronycsúcon kigyullad egy vérvörös fénygömb s ahogy az éjsötétére rárajzolódik, olyan mint egy izzó buzogányfej vagy tűzvörös ököl. A munkásság kemény ökle és ez ekként hirdeti, tudatosítja a munkáshatalom, a maradvány igazságtétel erejét, a jelen lelkesedését, továbbá őrzi, vígyázó éberségét. Természetesen azok sem túloznak, akik óriási bányászlámpának mondják.

Ötven éve város — Ha valaki mostanában Salgótarjánba érkezik, a nagyobb épületeknek falain s minden más alkalmas helyen ugyanazt a fölíratot olvashatja: Ötven éve város Salgótarján! A szöveg mellől nem marad el a város kifejező címere sem. E félévszázad első felében mindössze jogilag, közigazgatásilag nyilvánították városossá az akkor még falusias jellegű, ipari-mezőgazdasági települést. A valódi városiasodás nagyjából az utóbbi hu-

szonól év elején indult meg, s azóta tart az ilyen irányú fejlesztés egyre fokozódó ütemben. Bár már a száz évvel ezelőtt megnyitott köszénbányák, különböző nagyságú gyárak, kisebb-nagyobb üzemek ugyan a városra emelkedés lehetett volna, ha a tőkés magánérdek nem késleltetett volna minden komolyabb fejlődést. Ismeretes jelenség ez minden hazai, korabeli kisváros történetében.

Salgótarján városi korszakának első felét a társadalmi és vagyoni ellentétek gyakran nyílt vagy olykor burkolt harca jellemzi: az ipar és a földtulajdon néhány képviselője döntött minden ügyben. A városi közigazgatás e vékony, makacs, átalkodott réteg érdekét szolgálta. Védelmüket több idevezényelt csendőrszakasz biztosította, ehhez járult még a városi rendőrség. A nagyobb épületekben az államhatalmi szervek működtek, nekik építkeztek ebben az időben. Amaz egy-két városias épület még az első világháborút megelőző időben készült. Valamilyen otthonhoz juttatták a középosztályú szolgálatkész tagjait. A munkásságot ugyanakkor üttört-tömeglakásokba zsúfolták, közülük mindössze a vasgyáriak munkásházait lehet mindmáig lakályosoknak tartani. Iskola-, posta-, banképületeket is csak úgy jószándékkal mondhatjuk városiasnak. Így az első korszak – hozzávetőlegesen az 1922-1947 közé eső idő – városképe elszomorító látványt nyújthatott. Akiiket létezők nem kötötte a városhoz, azok nem maradtak meg ebben a környezetben. Élénkebben mutatja a különbségeket az egykori kisvárosnak és a jövő Nagy-Salgótarjánának egy-egy makettje, no meg az a hatalmas tájkép, amelyik a városi tanácsház folyosóján függ. Az érdeklődőknek ezeken mutatják meg az építkezés, a város szelvényeinek feladatait, a kijelölt utcák, lakótelepek jól kiszemelt helyét. A festői környezet, ami e tájképet uralja, továbbá a felszintagolás eleve meghatározza a terjeszkedés mértékét meg a természetét, nevezetesen a nagyvárosiaság jellegének a keretét. Ez utóbbi feladatok folyamatos megvalósítása a második huszonöt évre esett. Azt lehet jelenleg megállapítani, hogy a városiasítás felülvizsgálatát Salgótarján már megtette, annak is nagyobbik hányada 1960-1971. közé esett.

A városiasodás mindenkor feltételét, újabb ütemét, tervszerűségét a nem feledhető múlt szabta s szabja meg parancsolóan, aminek zavarait, egyenetlenségeit, ellentéteit kell a jelennek kiegyenlítenie. Az előző huszonöt éves korszak (1922-1947) mulasztásaiért kárpótolni kell a mai időket megért munkásságot. A múlt itten többszörösen kötelez.

Salgótarján csak akkor fejlődhetik igazán és haladhat egyre ütemesebben előre a városra fejlődés útján, ha saját múltját szinte elnyeli, mohón fölfalja; tehát izzé-porrá zúzza annak emlékeztető jegyeit, csúfos maradványait, elsősorban azokat; melyek az egykori szegénylakosság életét, életkörülményeit megkeserítették. Ez a város sajátos magánvalóságában úgy épülhet, ha sok mindent lebot, hogy ezáltal a merőben újnak, korszerűnek helyet biztosíthasson. Salgótarján tehát a szó megszokott értelmében nem újjáépül, ahogy a legtöbb mai magyar város, nemcsak kiegészül új lakótelepekkel, ipari negyedekkel, hanem teljesen és tervszerűen, a régi helyén, az elavult városcsökevény helyett új, huszadik századi nagyváros létesül.

Az új nagyváros képe az utóbbi években kezd ütemesen kibontakozni, sőt a befejezett városnegyedek, kész lakótelepek mintaszerű fölépítése, esztétikai kiképzése világosan mutatja azt az utat, hogy miként lehet és kell az új urbanizációt, a városiasítást hazai viszonyaink között föllendíteni. Az ötvenedik esztendő semmiképpen se a befejezést vagy valamilyen megállás jelent, hanem egyik kötelező alkalma a megkezdett nagyváros minél tervszerűbb, óvatosan siettetett befejezésének. Az anyagi eszközök nyilvánvalóan megszábbottak, tehát egyúttal kötelezőek is és azok okos kimerítése, célszerű felhasználása az adott időkeret szerint, egy szélekorú várospolitika önállósulását fejleszthette ki, egy sajátos városjelleg, – ha szabad így megállapítanunk, – egy önálló városégyéniség, a valóságos és virtuális Salgótarján, kibontakoztatását írja elő: eszközi és minősíti azokat a járható utakat, kínáló eljárásokat és készen kapott módszereket, amelyeknek helyes alkalmazása mind a menetközi, mind pedig a végső célokat önállósítja, függetleníti.

Az ötvenéves Salgótarján mindezek sikere jegyében kezdheti meg második felszázadát mint a tervszerű munka és az emelkedő művelődés igéretes nagyvárosa.

A munka városa – Mindenik ipari város az. Tisztán mezőgazdasági környezetben alig, vagy nehezen, fejlődhetik ki valamelyes városias település, illetve csupán városközpontokról lehet szó. Példák szükségtelenek. A városállapot mértéke a civilizáció fejlettségének foka és az egyúttal az ipari városok fölényének a mutatója is. Huszonöt évvel ezelőtt Salgótarján sajátos arculatot példázott: egyszerre ipari központnak és bányavárosnak számított és mégis nyomasztóan falusias, mezővárosi jellemvonásokat állandósított, jóllehet a szűkterületű mezőgazdaság élelem-ellátó feladata messze elmaradt az ipar és a bányászat

haszonszerző, tőkegyarapító jelentősége mögött. E két gazdasági ágazat egyetlen vonatkozás alapján megegyezett egymással: mindkettő – az erdőgazdasággal együtt – szigorúan magánérdekeket szolgált, ennek következtében a tiszta haszon, a tetemes nyereség – a fejlődés fedezete – nem maradhatott a város falai között. A közszükségleteket kielégítő kereskedelem töke hiányában nem fejlődhetett ki; például kevés élelmiszert kínált a fogyasztóknak, emiatt adódtak esetek, amelyek ellátási hiányosságokat idéztek elő. A tőke kiáramlása maga után vonta elsősorban a munkásság és a parasztság anyagi, ellátási nyomorát, valamint szellemének elmaradott mivoltát. A teljes és tökéletes kiszolgáltatottság állapotát ekként teremtette meg az egyoldalú jövedelmi-kereseti aránytalanság, a termelő társadalom pénztelensége. A vékonyrétegű, középosztály helyezete csak annyival könnyebbé vált, amennyivel jobban megszolgált a „magasabb”-ak érdekét, lényegében ők szellemi proletároknak számítottak, de mégis valamelyes civilizált környezetben élhettek, dolgozhattak.

E város, Salgótarján, 1870 és 1945 közé eső múltja mindezt szomorúan bizonyítja. A közös érdekű civilizáció ütemének 1945 óta történő megteremtése, tehát a fölfokozott városfejlesztés ebben az esetben nemcsak a munkáshatalom elégtételszerzésének jogosultságát foganatosította meg, hanem nyilvánvalóan bizonyítja, hogy miként lehet és kell a termelt javakat megosztani, ha a tervszerű, céltudatos munka eredményét, hasznát, tehát magát a tőkét is, a közösség birtokolja, használja föl. A szellemi és az anyagi javaknak arányos és igazságos fejlesztése és elosztása e városi közösség valamennyi tagjának jól felfogott érdekévé, nemkülönbön kézenfekvő feladatává és szívesen vállalt kötelezettségévé vált, enélkül a természetes folyamat nélkül különben városi civilizáció széleskörű kialakulásáról egyetlen szó sem eshetik. Amennyi kiváltság számába eső civilizációt a csekélylétszámú kispolgárság Salgótarjánban, 1945 előtt, meghonosíthatott, mindaz csak a társadalmi egyenlőtlenség érzetét fokozta. 1945 után viszont minden törekvés arra irányult, hogy a városbeli munkásság minél jobban s minél előbb részesedjék egy korszerűen civilizált életmódban. A többirányú kiegyenlítődés szakosított folyamata mindmáig tart és jósokára fog általánosan befejeződni.

Minden város alapvetően anyagi és szellemi képződmény és mindössze csak akkor nyilvánulhat meg legteljesebben és legtökéletesebben, ha benne az anyagnak és a szellemnek aránya egyenletes. Ez utóbbi kettőnek a viszonyulását meg egyenletességét, valamint minőségét a munka teremti meg; az a munka mindenképp, amelyik tárgyiasult elemeket alakít át, állít a városi civilizáció egységesítő szolgálatába, tehát alaplényeket hasznosít, célszerűsít, de legszemélyesebb érdekét elégíti ki egyúttal egy város lakóinak, miközben föltétlenül értékét is képvisel. Természetesen csak az olyan munkában mutatkozik meg magasszintű városfejlesztő tényező, amiben egy közösségi értéksorozat, minőségi rendszer megtervező, irányító politikai eszme egészséges érvénye megnyilatkozik. Salgótarján politikai múltjában számtalan követendő példa kínálkozik a irányításra vonatkozóan. A tudományos szocializmus győzelmének korában ez a politikai irányeszme eleve meghatározott és természetesen közösségi jellegű, tehát marxista-szocialista.

Várospolitikai – Salgótarján várospolitikájának, várossegységének alapja: minőségi fejlődés, mennyiségi növekedés – a termelés minden terén. Mindkettőnek fedezete a több és jobb munka s az azt irányító, szervező szocialista politika. (Egyébként a politika mint fogalom az ógörög városiasodások, városalapítások korában – a polis, a politia – vagyis a város, méginkább a városállam közös, mindennapi ügyeivel-bajaival való foglalkozást jelentette.) A munka révén – több-kevesebb hozzájárulással – a város valamennyi lakosa cselekvő tagja egy eredményes várospolitikának és közvetve vagy közvetlenül részesedik eme politika anyagi és szellemi eredményeiből. Az a váropolitika minősíthető mintaszerűnek, amelyik a helyben termelt és másutt vásárolt javakat részarányosan osztja meg, vezető elvnek tekintve a munkaeredmények hányadait.

Valamikor Salgótarján csaknem teljesen önálló vonzáskörzet középpontjában fejlődött csekélybehozatalú bányavárosból iparivá, erre az időre esik különben városodásának némi kezdete, a lakosság szaporodása, a termelés ágazatainak sokasodása, főként a termékek színvonalának emelkedése és a velejáráó versenyképesség. Hogy a kívánt városodás mégse lendült fölfelé, annak csupán az volt az oka, hogy kezdetektől fogva a szénvagyon, a bányászati tetemes haszna, a gyarapodó tőkehozam – egészen 1945-ig – kiáramlott e város falai közül. Az egyre növekvő ipar csak több munkaalkalmat teremtett, tehát az idevándorló és itt megélhetést kereső munkavállalók bérszintjét nem emelte meg és a

bányászathoz hasonlóan ez is fokozott megónérdekeket szolgált, élénkítette a béruszorát. A bányászat és különösebben az ipar egy erősödő, mindinkább mélyülő osztálytudatot hívott létre, szervezkedésre és érdekvédelemre készítette, kényszerítette a munkásságot.

Salgótarjában 1870 és 1945 között a munkásosztály – a jóval jelentéktelenebb és csekélylétszámú parasztság mellett – fokozatosan politikai tényezővé emelkedett. Noha kevés eszközzel rendelkezett, jogfosztottan alig tehetett saját érdekében valamit, de pusztán létevel mindig számolnia kellett az úgynevezett felsőbb vezetések. Kényszerhelyzetben megtanulta az okos politizálást, a saját sorsával való komolyabb törődést és egyúttal kijárta annak magaskiskoláját. Megtanulta ezek szerint azokat a kívülállókát becsülni, akik a munkásság tiszta ügye szolgálatába önként szegődtek, érdekeiket csaknem önzetlenül képviselték, sőt az üldözöttest is vállalták érettkük, velük együtt.

Munkáspolitikai – Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a munkásakat győzelme óta megkezdődött a gyakorlati kísérleteknek szakasza: a helyileg adott termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele, az államgazdaság társadalmi szerveztének a fölépítése, a munkásosztály politikai hatalmának megszervezése, a társadalmi felelősség egyesítése egy nagy marxista-szocialista munkáspárt keretében, s mindennek megfelelő szocialista állami szervezet meg állami-társadalmi intézmények, létesítmények működtetésének követelése. Mindezek egészen 1945-ig, a hazai tőkésársadalom teljes és tökéletes bukásáig, titkos reménységekbe burkoltan éltek, hatottak az osztályharca érett és titkosan szervezkedő salgótarjáni munkásság tudatában is: e város munkásmozgalmi múltjánál és a kiélezett helyi munkásorsnál fogva állandó és megbízható otthont teremtett az 1945-ben végre fölzsabadult forradalmi eltökéltségnek, cselekvésre alkalmas munkáspolitikai akaratoknak. A régóta ismeretes itthoni feladatok megoldásának útja ezzel megnyílt. (A magyar Tanácsköztársaság idejének rövid alkalmi előzetesen és tökéletesen igazolta, hogy a salgótarjáni munkásság nemcsak fegyverrel védte kivívott hatalmát, hanem rövid hónapok alatt bizonyította politikai érettségét, e munkáshatalom nemcsak itteni érdekeket törekedett kielégíteni, hanem világosan megjelölte a városfejlesztés időserű feladatait is.)

E város gyárai, üzemei az államosítások után teljesen megújultak. Az elavult gépekkel és korszerűtlen gyártásmódokkal nem lehetett eredményesen termelni. Az első lépések zavarai, nehézségei maguktól adódtak, ugyanakkor megszorodtak a feladatok is.

A több és a jobb munka sikere és hozama parancsolóan beleszólt e város közállapottainak rendezésébe. Mindezek az országosan kiemelkedő munkaeredmények magának a városnak egy nagyobb fokú, magasabb szintű korszerűsítését érzékelhetően sürgették, siettettk. A településmód bűnösen elmaradt, szándékosan elodázott fejlesztését tovább halogatni nem lehetett. A város ipari-gazdasági túlsúlya, többletértéke országos viszonylatban is megnövekedett. Salgótarján hamarosan elérte, hogy egyedül teremtette elő egész Nógrád megye összesített bevételének hatvan százalékát s a tervgazdálkodás első szakaszában még mindig falusias jelleg, kisvárosi vonások urallották a városképet. A korszerű munkahelyek és az elavult lakóhelyek különbsége megszabta, valósággal előírta egy új, átfogó várospolitikának, városfejlesztésnek a tartalmát és terjedelmét, elsősorban egy hatalmas méretű lakásépítést, a munkahelyek fokozatos korszerűsítését.

A városfejlesztés tényleges fedezete, az ipar tőke haszna ezután már nem vándorolt ki a város falai közül, hanem túlnyomórészt helyben maradv, egy nagy városépítésnek alapjává válhatott. A munkaeredmények tehát ösztönzően előidéztk, sürgették, siettettk Salgótarján városiasítását, általános korszerűsítését. A munka városát közigazgatási rang szerint előléptettk, amikor Nógrád megye székhelyévé metettk. Ipari-gazdasági központtá Salgótarján ennél természetesen jóval korábban vált, tehát egy előző, nyilvánvaló állapotot véglegesített a városi rangnak emelése, újabb, hivatalos elismerése.

A város és a természet – A fejlesztés egyenletessége, arányossága jellemzi e városítást, az egész településnek korszerűsítését. A földrajzi helyzet különösen kedvező: egy nagyszerű természeti környezetben lehet új várost építeni, az erdős középhegység koszorújába kell az új városképet beilleszteni: az emberi alkotásnak, tehát a városépítésnek is nagyszerűnek, hozzáméltónak kell lennie. A környezet megnyerő szépsége önmagában nagy nyereség, előny, azt egykedvűen elrontani, éktelen épületekkel, ormóttan tömbökkel megbontani, megzavarni csábító játék lehetne, de egyáltalán nem művészi feladat. A gyönyörű keretbe méltó városképet, építészeti egységet belerajzolni csak úgy lehet és szabad, ha a tervezés nem önálló házakat lát, hanem az egész városképhez viszonyít minden mozzanatot, összhangot teremt a természet szépsége és az emberi alkotások nagyszerűsége között.

A természet jóllehet nem alkalmazkodik, nehezen engedi megát módosítani, mert iolyton érezteti felsőbbiségét a mesterséges alkotások rovására. A várostervező művész tisztes kötelessége a szép természetnek érintetlenül hagyása és az általa adott keretbe behelyezni az új nagyvárost, a valóban új és nagy Salgótarjánt. Hogy mindez dicséretesen és elismerten ekként folyik, arról már most meggyőződhetik a szemlélődő, ha valamelyik hegyről rátekin a mostan teljesező városra, de egy 1967-ben készült madártávlati fénykép szintén bizonyítja, hogy a tervezők és építők komoly nagy művészek és az építettek jelentékeny politikusok, mert fölfedezték a természet uralkodó szépségét és ahhoz igazítják, módosítják elképzeléseiket, terveiket. Egység és egyenletesség, szépség és nagyvonalúság a közös jellemvonásuk. Nagyméretű lakóházak szárai, gyárak tömegépületei, csarnokai mellé vonzó városképet rajzolni bonyolult szép feladat. Salgótarján eddig elkészült negyedeit szépen ható egyenletesség, tetszetős arányosság, megnyugtató egység egyaránt jellemzi s ebben a vonatkozásban számos új városunkat fölülmúlja.

Minden valamirevaló város két természeti eleme, valóságos kincse: a víz és a levegő. Salgótarján légköre, időjárása az esztendő nagyobbik részében kellemes, szélsőség ritkán jelentkezik benne. A hegyek fölfogják vagy eltérítik a száguldó szeleket, lengedező szellőkké szelidülnek, amikor a beépített terület épületei közé jutnak. A levegő a sok lassgyn keresztül cserélődik ki, frissül föl. A légszennyeződéés ártalma az utóbbi időben alaposan csökkent. A környező erdőségek valóságos ózonfejlesztő telepek. Kellem, üdeség határozza meg, jellemzi e város légkörét: a nagy meleg vagy nagy hideg valahogyan nem tartós és nem bántó évszakaihoz képest. Ahogy ismerünk úgynevezett hideg-rideg, szinte zord városokat, akként lehet és kell Salgótarjánt szeliden enyhe széljárású, kellemes hőmérsékletű várossá nyilvánítanunk.

A természetadta víz (tó, vagy folyó) voltaképpen hiányzik, legalábbis az előbbi egyideig hiányzott e település változatos környezetéből. Van ugyan három csörgedező, vékonyka patakja, azok vízhozama azonban jelentéktelen. Mind a Pécskő, mind a Tarján, mind pedig a Salgó patak együttesen és külön-külön is inkább akadályai, semmint előmozdítói a városkép, a városi alaprajz kialakításának. A Tarján patak meg a magas, vele csaknem párhuzamos vasúti töltés két egyenlőtlen részre osztja a belterületet, az egységes utca-rendszer eddigi terveit kényszerű megalkuvások irányába terelte, e patak befödésével sokminden – köztük egy főközlekedési útvonal kiszélesítése is – megoldódik, a vasúti töltés viszont megfelelő számú aluljáró építése után akadályként már aligha szerepelhet. A város belterületén ezek szerint összefüggő nagyobb víztükröt nem lehetett kialakítani, ezért az egyik valóban közeli völgynyílásban létesítettek egy nagy és még fejleszthető csónakázó tavat, mellette pedig egy nyári, szabadtéri, többmedencés fürdőző telepet építettek. Eme vízi létesítmény közelében sátoztábor fogadja az üdülőket, ugyanakkor a két oldalsó hegy erre ereszkedő lankáján megkezdték a hétvégi kertesházak, kies nyári lakok építését is. A víz meg a levegő ekként segíti a városépítés korszerűsítő szakaszait.

A környező hegyek erdősége, jóllehet jelentékeny területet foglal, nem tekinthető nagysága elegendőnek. Az erdők fejlesztésének, telepítésének többrétgű kívánalmait tárják föl s föltétlen gyorsítását sürgetik a fátlan hegyoldalak, hegyhátakon levő térségek. Hasonló a helyzet az elkészült lakótelepek fásítása terén is. Az erdőt nagyrészt be lehet hozni a házak közé. A megfelelő, de csak itt-ott található fafajták virulása ösztönző tényezőként elhárít minden akadályt, előzetes megtorpanást. Bizonyára számolt a várostervezés ezzel a kínálkozó lehetőséggel is, mint mindennel. Salgótarján a fák, bokrok, dísznövények telephelyeként az egyik legegészségesebb városunk lehet, ha már mostan bizonyos mértékben nem az. A növényzet így válhatik a leghatalmasabb, leghatásosabb városfejlesztő elemmé.

Fiatal város, fiatalok városa – Valamint eme város valamennyi házának, épületének megnyerő külső képe egy nyugodt, kiegyensúlyozott belső élet értékéről, általában egy-egy meghitt életlehetőségről beszélhet, úgy szólhat ékes szavakkal az egész városkép a benne lüktető, áramló, termelő munkáséletéről. A rész és az egész összhangjából, továbbá a környék meg a környezet vonzó kelleméből következik egy gyöngéden és lassan érvényesülő helyi öntudat, városszeretet, amiből természetesen bontakozik ki a helybenmaradás – valóságos életelvünk. A szocialista városépítés meg a közellátás ugyanis fokozatosan megszüntette a tőkésvilág kínos hagyatékát, elsősorban a bér-, lakás-, és élelmiszeruzorsórá, emellett megteremtette az általános művelődés alap-, közép- és felsőfokú intézményeit, valamint a tudományos ismeretterjesztés kiterjedt hálózatát, végül minden téren és valamennyi vonatkozásban az egyenletes és folyamatos fejlődést biztosította. Megmutatta és

megmutatja – immár két és fél évtized óta – a jónál a jobbra, a tökéletesből a legtökéletesebbre vezető utakat-módokat, előidézi a bőség lehetőségeit is. A bőség ugyanis közmegelegedést szül, az egyöntetű megelegedetség viszont fölszámolja az elvándorlást, ama bizonyos vágyakozást a csak remélhető jobb lehetőségek után. Salgótarján megköti, megtartja lakosságát, az itten születetteket meg az ideköltözőtötteket is. Az elvándorlás az országos átlag alatt jelentkezik. E város tehát az ősi hagyomány értelmében vett metropolis (jobban mondva: metropolis=anyaváros), központja egy csaknem százezres lélekszámú községnek, a környék lakóinak szintén vásároló, beszerző helye, áruellátó telepe, egyetemes ipari termékközpontja.

Politikai és társadalmi akarat termet, virágoztat, fejleszt, tart fenn városokat. Mint az eddigiek alapján láthatjuk: Salgótarján gazdasági értékállománya annakidején kikényszerítette az ősi településmód korszerűsítését. Ezeket a kényszerítő, lázító tényezőket egy mályreható politikai-társadalmi öntudatosodás sarjasztotta ki, a munkásság körében ezek az indítékok érlelődtek politikai tettekké, gazdasági termékké, amelyek aztán szervesen illeszkednek bele az országos tervgazdálkodásba. Salgótarján jelentékeny hányadát vállalja az országos terveknek, sőt számos egyedi feladatot teljesít, több kiviteli termékünket egyedül állítja elő. Gyárainak, ipartelepeinek, üzemének, szövetkezeteinek névsora, valamint termékeinek jegyzéke igen hosszúra nyúlna, ha mindegyiket tüzetesen meg akarnánk nevezni; egyébként is nehéz volna egyes állapotokat rögzíteni, hiszen gyorsan változnak a helyben előállított gyártmányok fajtái, előállításuknak módjai, eszközei.

Ahogy a városkép teljeseedik, hozzá hasonlóan változik, tökéletesedik, bővül az ipari és gyári felszereltség, gépállomány. Salgótarján a kedvező változások városa: egy ilyen város élete, életének valamennyi megnyilvánulásában alakuló módosulást mutat, ezért fiatalos az élete, meg azért is, mert általában fiatalok vezetik, irányítják mind közigazgatását, mind pedig közgazdaságát, gyárait, üzemait, közintézményeit. A vezető réteg átlagos életkora a negyven év körül mozog, ez fiatal évjárat a hatvanas-hetvenes átlagkorhoz képest. Salgótarján a maga ötven évével fiatal város és egyszersmind a fiatalok városa is. Akik a holnapban járnak, mint az itteni vezetők, azok még inkább megfiatalodnak, hiszen már ők is gyermekeik friss, gyors lábával lépkednek, haladnak, iramlanak, törnek, előre az élre: fiatalos hévvel szeretik városukat, munkájuk, töprengéseik, terveik szépséges eredményt: az új Salgótarjánt. Az itteni városirányítás világosan megértette: létezni, megmaradni, fejlődni, annyi mint küzdeni, harcolni; élni, megélni viszont annyi, mint győzni, diadalmaszkodni az akadályokon. Ötven év alatt ezt a következetes életelvet egyedül a dolgozó-termelő társadalom értette meg; 1945 óta ugyanakkor sorra megvalósította terveit. Nem mindig hiánytalanul, de mindenkor a jó átlag föltét járnak eredményeik.

Ezer szakember – Bizonyos fokozatú megtorpanás az 1960-as évek elején mutatkozott, a válságtüneteket azonban gyorsan és alaposan, viszonylag rövid idő alatt eloszlatták. Elsősorban a szakemberek feltűnő hiányaként jelentkeztek hibák, hiányosságok. A városi tanács ezt a kérdést is megoldotta: ezer szakembert kellett a város szolgálatára számára megnyerniök, főként jólképzett fiatalokat hívtak meg. Ez a tanácssi határozat hamarosan mozaikommá bővült ki. Szívesen jöttek ide, hiszen a tanács érdekében mindent vállalt: megfelelő munkát, alkalmas lakásokat előre biztosítottak számukra, sőt bölcsődék, óvodák, iskolák révén a fiatal házask elemi, családi gondjait is megoldották. Az „ezer szakember” elnevezésű mozgalom gyors sikereket, nagyszerű eredményeket teremtett az ipar, közigazgatás, közegészség, közoktatás, közellátás terén.

A szakemberek e létszáma azóta ritkán változott, néhányan közben elmentek, az itten szerzett tapasztalatok birtokában viszont jobb, magas beosztást érhetek el, természetesen helyüket nyomban betöltötték a szívesen ideérkező fiatalokkal. 1963 óta már ezernél több gyakorlott szakember vesz részt a városiasítás összetett munkájában; helyi születésűek máshol nem szívesen keresnek alkalmaztatást, tanulmányaik végeztével hazatérnek egyre fontosabb, jelentékenyebbé váló szülővárosukba, akik aztán egy bizonyos helyi öntudat hangoztatói lesznek. Mind ez utóbbiak, mind pedig a megtelepedettek jól érzik magukat, nagyvárosi életszinten élnek, épp ezért másokat szeretettel idehívogatnak. Mostanában például pedagógusokat és közgazdasági mérnököket toboroznak, várnak Salgótarjánban.

Az eddig elmondottak alapján, tanulságként meg kell állapítanunk a várospolitika munkaszervezésével kapcsolatban, vagyis a megfelelő tervek kivitelezéséről: először is pontosan fölmérték a tervek fontosságát, meggyőződtek mindazoknak föltétlen joga-

sultságáról; másodsorban pedig a végrehajtás könnyűségét és sorrendjét vették figyelembe. Inkább kevesebbet kockáztatnak, óvatosan kezdeményeznek, semmint tetszetősebb túlzásokkal, aránytalan méretezésekkel veszélyeztetnék a megvalósítások arányát, értékét valamint érdekét.

Az érdekelteknek erős akarata és ennek az akaratnak épsége az alapvető biztosítéka, kétségtelen fedezete annak, hogy az anyagi és szellemi tőkét részarányosan fölhasználják, tehát gyümölcsözően kamatoztatják. Az óvatos, lassított tervezés hatásaként gyakran találkozik az érdeklődő azokkal, a körülményekhez képest jogosnak látszó kérésekkel, indokolt panaszokkal – a termelés és közművelődés körében –, amik szerint a helyhiány és a megszorított pénzalap késlelteti a fejlesztéseket. E város viszonylatában mindezek csupán részletjelenségek, a felsőbb irányítás az egészet látja, az érdekelték részleteket érzékelnek s ez utóbbi szemléletet alá kell vetni a nagy egész érdekének. Nem utolsósorban azért is, mivel Salgótarján mindenestül része – méghozzá megbecsült, kiemelt szerepe – az országos tervgazdálkodásnak. Mindezek ellenére az csak jó jel, ha a tervszerű munka lendülete, a termelés gyorsuló irama mind többet és jobbat akar s valamennyinek kezdeményezője, fölkelője történetesen maga a munkásság: az itteni gyárak, üzemek, intézmények korszerűsítését, bővítését a helyi élénk érdekek mellett mégis csak az országos arányokhoz kell igazítani.

Amikor az ideérkezett érdeklődő vendég behatóbban megszemlélte a salgótarjáni üzemeket, gyárakat, intézményeket, egy mostanában fölkapott s már-már tartalmatlanodó szónak, a **korszerű**-nek valódi, teljes jelentéskörével ismerkedhetik meg. E fogalom itten zárt, nagyjából körülírható tartalommal telítődött: jelenti elsősorban az emberséget, társadalmi megbecsülést, a munkaeredmények tisztelétét és hibátlan értékelését; jelenti aztán a fiatalos életszemléletet, a jövőbe való mélyebb tekintést; jelenti műszaki értelmezés szerint az ésszerű gépesítés folyamatát, amiben a gép már nem rideg tárgy, nem bércsökkentő tényező többé, tehát nem ellensége az embernek, hanem hatalmas segédeszköz az anyag mozgatásának, alakításának egyszerű műveleteiben; korszerű jelenségek végül a következő mozzanatok: az egészséges lakó- és munkahelyek, az elért eredmények európai aránylatokat, egyetemes értékszintet megközelítő vagy fölülmúló minősége, a jó kedvvel végzett munka fölzsabadító erénye meg ereje; az ember tehát nem gondolkodó gép, hanem megalkotja és működöttei az önműködő, okos gépsorokat, a testi erőt többé-kevésbé fölvaltja a mesterséges erőforrás.

Sorolhatnánk még a korszerűség megnyilvánult elemeit, ehelyett összefoglalásképpen megállapíthatjuk: a korszerűség egyetemes jelentősége, hogy a munkásban fölfedezte az embert. E fölfedezés nemcsak salgótarjáni sajátosság, de aminő gondossággal erre évek óta itten vigyáznak és hogy idejében meghonosították, az önmagában is megkülönböztető jellemvonása a munkástársadalom általánosított megbecsülésének. Salgótarján tehát amint a kiegyenlítődéseknek követhető színhelye, akként a korszerűségnek mintavárosa is, ezért szeretik lakosai s ezért tartják anyavárosuknak, ahogyan azt az egyik kitűnő, lényeglátó városvezető megállapította:

„Salgótarján kicsit az anyánk, befogadott, nevel, ápol, táplál minket; ugyanakkor gyermekünk is: formáljuk, fejlesztjük, gazdagítjuk, önállósítjuk, egészségében pedig életünk, munkánk, terveink, töprengéseink értelme.”

A városépítésnek, a közérdekű fejlesztéseknek bizonyos, jól bevált szokásai, helyi szokásjogai honosodtak meg vagy az öntevékeny kezdeményezések folyamán e helyen alakultak ki s váltak szabályozó elvekké, helyi-érdekű törvényekké, amiknek a jóságát, alkalmasságát az általános fejlődés meg a minden vonatkozású értékszint-emelkedés, az érdekközösség erénye szentesített. Salgótarján ezek szerint az önalkotta, bevált szokásjogok, hasznos jótörvények honának jelentőségét igazolta – az elmúlt második huszonöt éve alatt. A jótörvényű város: Salgótarján. Am a társadalmi elégtételszerzésnek is kiváló szintre: az első huszonöt év meg az előző sanyarú korszakok bűnös mulasztásáért, a munkászsoráért megnyugtató elégtételt, kiegyenlítő igazságot szerzett magának, hogy az erkölcsi rendet forradalmi eszközökkel helyreállította, az erkölcsi egyenleget megvonta a termelt javak arányos megszerzése és igazságos elosztása révén. A salgótarjáni szegénység egykori „szabad-ságharca” győzedelmeskedett. A történelmi nevezetességű egykori „tüntetések” ma diadalmenetként jelentkeznek egy megújult város ünneplő utcáin, a munkásság hősi korszakainak évfordulóin. A veterán harcosok arcán az elégtétel és a megelégedés örömvirágai nyílnak ki, virulnak az egykori torzító bánatok helyén.

Salgótarján az emberségnek városa: bölcsőtől a koporsóig gondoskodik öntudatos szorgalmas lakosságáról, melynek egyébként nappali létszáma ötvenezer, az éjszakai harmincotezer, de a környékkel együtt százezer embert kell ellátni a közszükségletek terén. Ezek a számok nem foglalják magukban az idegenfoglalom váltakozó adatait.

A művelődés városa – Mindegyik város elsősorban és szükségképpen az. A művelődés magasabb foka önmagában jelentet városjellegét, rangot. Salgótarján az utóbbi negyedszázad alatt fejlődött a művelődés színhelyévé, egy nagyobb körzet iskolavárosává, a munkakalkulációval egyidejűen megteremtette a művelődés otthonait is. A műveltség-szerzés csaknem minden változata a lakosság rendelkezésére áll. Amióta a tudomány, általában az ismeretszerzés felszabadult a magántulajdon és az osztályhatalom béklyói alól és a munkásság szolgálatába szegődött, azóta megszorodtak és megnöttek az igények is mind a munkahelyeken, mind a magánéletben.

A dolgozó-termelő társadalom tudásvágyát, egyetemes ismeretszerző igényét elsősorban a több és jobb munkamódot bevezetése keltették föl. A salgótarjáni munkásság idejekorán belátta, hogy a magasszínvonalú tudás, alapos szakismeret lényegében fontos, csaknem nélkülözhetetlen értéktöbblet az ő számára; a közművelődés alapjain nyugvó munkáshatalom ilyen értelmű követelményekkel lép föl vele szemben is. A közművelődés vele egyszerre szabadult föl, annak útjai-módjai-eszközei az ő számára is megnyilottak, intézményeihez könnyen hozzáférhet.

A salgótarjáni munkásság művelődésének történeti, igazi lényege a folyamatos fejlődés volt mindenkor (akár öntevékenyen a nehéz elnyomtatás alatt, akár intézményesen 1945 óta), ennek egyetlen eszköze pedig **a munka**. A történelmi értékelés egyik vezető elve: a fejlődésben való következetes részvétel, vagyis a kifejtett munka nagysága, színvonala és jelentősége. Akiknek a történeti fejlődés iránt élénk érzeke van, az egyre erőteljesebben észleli, érzi, hogy a saját társadalmi osztálya az ő munkája, személyes közreműködése által is fejlődik, az ő eredményeit felhasználja, az ő tevékenysége szerves része, nélkülözhetetlen eleme egy város – ez esetben Salgótarján – anyagi-szellemi gazdagodásának. Az ilyen történelmi felelősséget vállaló, közösségi szemléletű ember a munkát erkölcsi kötelességként a történeti fejlődés jelentőségének viszonylatában látja, értékeli. Az emberi munkának a történeti fejlődésbe vitt ereje és fontossága a helyes történelmi, munkásmozgalmi művelődés egyik, uralkodó főszerzőpontja. Világos ezek alapján, hogy egy korszerű városban – ilyennek ismertük el eddig Salgótarját – az elmélet és gyakorlat szakembereinek a tudását összehangolva, munkatemet kell nekik biztosítani, mert ennek helyes megoldásából tetemes előny származik a városra nézve, amely a művelődésnek otthonát teremtette meg.

A jelen boldogsága a múlt vetülete, különösen vonatkozik ez a megállapítás Salgótarjánra 1870-1945 közé eső múltjára, abban a történelmi időben bűnösen véteknek itten a munkásművelődés ellen, a jelen íratlan törvénye, hogy megsemmisítse, véglegesen felszámolja a múltnak bűneit és a művelődés lehetőségeinek széleskörű fölkinálása által elégteltelt nyújtson az egykori mulasztások feledtetésére. Az ilyen szükségszerű történeti fejlődésnek folyamatát csupán csak az ismerheti meg teljes jelentősége szerint és csak az tudhatja az egyes, elért részleteket fejlődési fokozatuk kellő helyére illeszteni, aki alaposan ismeri és munkálja e fejlődési és művelődési folyamat végső állapotát: **a jelent**. A tennivalók nyilvánvalóak: „Látománnyal, kézzel, gondolattal, a hatalmas halott múlt hátterén. / Teljes hűséggel megrajzolni a hatalmas jelent” / – mondja ideillő érvénytel Withmann, az amerikai költő. Eszerint elfogadhatjuk, hogy a történelem a múlt politikája, a jelen politikája pedig magának a jelennek története volna, ha nem tudnánk, hogy a múlt és a jelen mindig a jövőre utal. Az emberiség jelene: „Csügg a múlton és jövőt terem...” – ez meg a mi Vörösmartynk tanítása. Ehhez kapcsolódik József Attila e mondata: „Az érdek, mint gazda, úgy igazgat”. Nos, a salgótarjáni érdekek vezetik, igazgatják a helyi művelődést.

Ahogy e városnak művelődése érdekek és értékek szerint megoszlik, annak megfelelően fejlődtek ki illetékes intézményei is. A város jellegzetes követelményei értelmében ezek a művelődési szervek egyenletesen és egységesen fejlődnek, bővülnek. Közülük jónéhány azóta működik, amióta Salgótarján a megye székhelye lett. A legtöbb még most is helyhiánnyal küzd. A folyó építkezések azonban hamarosan föl fogják számolni a túrhetetlen zsúfoltságot. Most építik, tervezik a zeneiskola, a sportcsarnok, a levéltár, a múzeum, a kiállítócsarnok véglegesnek és tágasnak méretezett otthonait. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat székházát az idén adták át. Az 1972-73-as tanévtől kezdve megnyitja kapuit a Pénzügyi és Számviteli Főiskola, annak az elhelyezését szintén mostanában oldották meg, alkal-

más diákothonnal együtt. A négy szakosított középiskola helyet biztosít a város és környéke tanulóinak. Végül következtetésül leszögezhetjük, hogy Salgótarjánban ki-ki megtalálhatja hajlamának meg érdeklődésének megfelelő művelődési intézményt, a tovább tanulni, mélyebben művelődni vágyó idősebb korosztály esti oktatásokon vehet részt, vagy szakmai alapismereteit bővítheti szinte tetszése szerint.

Gazdag intézményhálózat gondoskodik a sokirányú érdeklődés vagy a szórakozás kielégítéséről. A Nógrád című megyei napilap színvonalas művelődési rovatával szélesebb körben terjeszti az idősebb ismeretek eredményeit. A Palócföld irodalmi és helyismereti folyóirat főként a megye területén élő vagy ott született írók, művészek, helytörténészek legújabb alkotásainak teremt nyilvánosságot. A Nógrádi Szemle pedig a politikai-gazdasági élet elvi kérdéseit, korszerű feladatait, eseményeit, eredményeit értékeli, elemzi.

A különböző művészeti kiállítások rendszerint országos érdeklődéseket elégitenek ki. A képzőművészeti élet gyökeret eresztett Salgótarjánban, (többben itt fejlődtek jelentős művészszerű). Színházi előadásokat, hangversenyeket, irodalmi esteket gyakran és folyamatosan rendeznek, szerveznek. Van városi szimfonikus zenekar. A lakosság jelenlegi létszáma arra még nem elegendő, hogy itt állandó színházi társulat működjék. Kedvezően általánosító vélekedéssel megállapíthatjuk: Salgótarján dolgozó-termelő társadalmi felszabadult lélekkel, a múlt mulasztásait feledtetve, a szocialista művelődés elméleti és gyakorlati követelményeit sokoldalúan kielégíti és ekként biztosan haladhat előre a szakmai tudás, életszépítő ismeretek útján.

A felnövő fiatalság csaknem mindent készen megkaphat. Emellett tehát bárki kielégítheti igényét a művelődés főbb céljai tekintetében, a finom és szellemi szórakozás legelső sorban megszépíti, megkönnyíti a köznapi munkát is. A művelődés fénylő ékessége, pompás virága a társadalmi fejlődésnek, tehát nem magánérdek, hanem közkinccs, a szocializmus vívmánya, megszerzett elégtétel, megosztott igazság. Az itteni művelődés irányítói jól tudják, hogy nem a társadalmi igazság birtoklásában, hanem annak megszervezésére, megosztására fordított őszinte, önzetlen fáradozásban rejlik az ember méltósága; hasonlóan azt is tudják, hogy a különböző fajtájú önzés a művelődés káros terméke, a hirdettet, hangoztatott emberméltóság egyoldalú megsűfolyása. A műveltség tisztos erény meg alapvető erő, a társadalmi egyenlőség egyik legszebb megnyilvánulása.

„Salgótarján története” – E város múltjának, jelenének, s jövőjének foglalata az a díszes kötet, ami a városszámlánítás ötvenedik évfordulója alkalmából jelent meg. Valódi hármaskönyv: a szép küzdelmek, igaz ügyek, jó cselekedetek tárháza; a munkáserények kincsésbányája. A szegény jobbágyság, a kisémmizett bányászás meg a vergődő iparosság fájó történetének, egykori száználmas sorsának állítanak emléket benne az alapos szaktudással megírt fejezetek. Fölsorakoznak a munkásmozgalom nevezetes eseményei, azoknak emlékezetes hősei, a dolgozó réteg üldöztetése történetének országos érdekű, egykorú eseményei mellett a városépítők, városfejlesztők most érlelődő tettei kaptak előkelő helyet ebben a nagyszerűen szerkesztett kötetben, amely egyébként a helytörténeti irodalom egyik legsikerültebb eredményeként szerzett méltó elismerést a helyi szakemberek, az egyes, önálló fejezetek szerzői számára.

A munkásmozgalom adalékaihoz csatlakozik az ipartörténet, a városépítés, városfejlesztés megbecsült korszaka, az elért eredmények sorrendje, azoknak hazai és külföldi elismerése, a szellemi és gyakorlati munka kiváló, ittélő alakjainak bő névsora, továbbá a gyárak, üzemek önállósítható, különleges múltja, végül a jövő városképének érzékeltetése. A minden szempontot felölelő gyűjteményes mű a városiasodás legjobb kézikönyve. Legvégül még egyet: Salgótarjánnak egyelőre nincsen térképe, nem tudják megrajzolni még, mert az utcák rendje most alakul ki, a terv most valósul meg.

A különben sokszor leírt szó: a város új értelmet, követendő vonatkoztatásokat nyert Salgótarján által. A bevezetőben jelzett jelképek érvénye gyorsan megszűnt, helyüket egy komoly valóság, a szocialista város, az emberiség színhelye foglalta el.

Salgótarján munkával írta történelmét, munkával szerezte művelődését, munkával alapozza meg mindenkor jóllétét, nemkülönben reményteljes jövőjét.
(1972 március)

Dr. TÓTH ISTVÁN,

a Salgótarjáni Városi Tanács elnöke

Nem új keletű megállapítás, hogy az urbanizáció korunk megállíthatatlan folyamata. Lehet siettetni, késleltetni, de feltartóztatni nem. A városok lakosságának növekedése, mindenképpen a lakosság összetételének, a település szerkezetének, a város életének bizonyos megváltozását is eredményezi. Mindezzel egyidőben a társadalmi fejlődés, a lakosság igényeinek természetes növekedése megköveteli, hogy ennek a változásnak utat engedjünk és tervszerű, okosan irányított fejlődést biztosítsunk. Új lakóterületekre, ellátási központokra ipartelepekre van szükségünk, ami óhatatlanul a város területének növekedésével jár. Ezzel már a témánknál is vagyunk, hiszen ha mindez igaz, akkor már javában városrekonstrukciót hajtunk végre, annak minden gondjával és szépségével együtt.

Kétnapos tanácskozásunk témája a magyar városok rekonstrukciójának társadalmi-, műszaki-, gazdasági- és esztétikai problémái.

Meg vagyok győződve arról, hogy minden városban születik a rekonstrukció során új és szép gondolat, jó kezdeményezés, de bizonyos idő múlva rájövünk, hogy azt a mai ésszel nem úgy csináltuk volna. Ismerjük-e egymás tevékenységét azonban annyira, hogy tudjuk, mi a követendő példa, vagy melyik az elkerülendő út. Nem. Ehhez valamilyen népes, utazó-nagyköveti osztály felállításához lenne szükség, de ez nem valósítható meg. A megoldás mégis megvan, amiért elismerés és köszönet a Magyar Urbanisztikai Társaságnak.

A mindig legaktuálisabb témák megvitatása, különböző városokban szervezett ankétok, konferenciák remek lehetőséget nyújtanak arra, hogy az érdekelt tudományos szakemberek aktív közreműködésével informáljuk egymást arról, hogy mi a jó, és mi a rossz, melyik a helyes út, vagy melyik az ingovány. Célja minden városrekonstrukciónak az, hogy a lehetőségekhez képest lakóinak a legkellemebb környezetet, a legoptimálisabb ellátást, a legjobb közérzetet teremtsen meg.

A házigazda város, Salgótarján szintén tagja a rekonstrukciós klubnak, 12 éve indultunk és kb. munkánk derekánál tartunk. Azt hiszem, a törzsgárdához tartozunk. Sokan most töltik ki a belépési nyilatkozatot...

1968-ban sajátos rekonstrukciót indítottunk el. A környező hegyek nem alkalmasak építési területnek. A város és központja szerkezetnélküli síkator. Salakkitöltéses, fabarakkok, vertfalú vagy homokkő lakások, többségük nyolcvan, százéves. Megépíteni lehetett, de felújítani már nem lehet őket.

Méltánylást érdemlő műemlék, vagy ilyen jellegű épület egy sincs. Ezt örököltük, de mi lemondunk az örökségről és a szükségből erényt csináltunk, a síkatorok helyén, a város kellős közepén kezdtük építeni az újat.

Általában látványosnak mondják rekonstrukciónkat. Az epéesebbje az kérdezi; honnan van rá ennyi pénzetek?

Látványos, mert jóformán mindent egy helyre építünk, a centrumba. Látványos, mert még nagy a kontraszt a régi és új között, és látványos, mert olyan tervezőink és kivitelezőink vannak, akik nemcsak kiváló szakemberek, hanem szívből szeretik is Salgótarját. Bár mondhatnánk, hogy sok a beton és kevés a pad, kevés a virág a városban. Pénzünk pedig nincs több, mint más hasonló ipari városoknak, nem volt és nincs keresztapánk. Gondunk viszont sok van, és azt hiszem e téren kedves kollégáim sem szenvednek hiányt.

Végezetül megköszönöm a Magyar Urbanisztikai Társaság elnökségének, hogy kérésünknek eleget téve, ezt az ankétot a mi városunkban rendezték meg, megköszönöm kedves vendégeinknek, különösen a városok képviselőinek, hogy városunkba látogattak, és ha nem tévedek, most mi részvételi rekordot állítottunk fel a hasonló jellegű ankétokat illetően.

Válogatás „A magyar városok rekonstrukciójának társadalmi, műszaki-gazdasági és esztétikai problémái” című országos konferencia (Salgótarján, 1972.) előadásából.

a Salgótarjáni Városi Tanács elnökhelyettese

Elnézésüket kérem, hogy nem „in medias res” kezdem mondandómat, de indokoltnak érzem a téma történelmi megközelítését.

A múlt század első felében még jelentéktelen kis jobbágyfalu, az 1860-as évektől kezdődően rohamos fejlődésnek indult. Ennek oka a jelenlegi város területén, s a közvetlen környéken felfedezett barnaszén. Sorra nyílnak területünkön a bányák, s erre az energiaforrásra alapozva 1868-ban – a Kohászati Üzemek idetelepülésével – megkezdődik a város iparának kialakulása, s néhány évtized alatt, a századfordulóra létrejön az az ipari bázis és egyoldalúan nehézipari jellegű iparszerkezet, mely még a felszabadulás utáni években is jellemző volt városunkra, s felszámolása még ma is gondot okoz.

Az iparosodás dinamizmusát mi sem bizonyítja jobban, mint a lakosság számának rohamos növekedése. 1850-ben még csak 808 lakosa volt a községnek, 1900-ban 13 544. A századfordulóra Salgótarján a megye legnépesebb településévé vált, maga mögött hagyva az akkori megyeszékhelyet, Balassagyarmatot.

Városunk helytörténetírói meggyőzően bizonyították, hogy Salgótarján a magyar kapitalista városfejlődés egyedülállóan sajátos képződménye. Öt-hat évtized alatt lényegében létrejött Salgótarján úgy, amilyenek rendkívül találóan a harmincas évek közepén a „Cifra nyomorúság” c. könyv szerzője jellemezte.

„Salgótarján az a város, mely nem született, hanem készült. Készült pedig nem olyan szempontok szerint, hogy miként lehetne szebb és városibb város, hanem egyedül és kizárólag az üzemek szempontjai szerint. Ennek következtében ma négy Salgótarján van. A négy vállalati városrész közepén, egyikhez sem tartozva, és egyiknek sem fontosan terül el a tulajdonképpen városközép, és a vasútvonalon túl a hivatalnokok városa. Mindezek még további részekre bomlanak és Salgótarjánnak a szélein vannak a középpontjai, belvárosa pedig Budapesten, a vállalatok központi igazgatóságainak épületeiben.”

Ez a leírás nemcsak a város jellemző tényeit, hanem közvetve a súlyos fogyatékoságait is megfogalmazza.

Ennek a helyzetnek volt egy sor szükségszerű következménye, mely nemcsak az anyagi, hanem a szellemi szegénységben is jelentkezett: – nem épült ki a szükséges iskola – és művelődési intézményhálózat. Az értelmiségi réteg létszáma igen alacsony volt, gondolkodása jellemzően konzervatív, s rendkívül egyértelműen szolgálta ki a tőkés politikai érdekeket. Nem tudott számottevő kapcsolatot kialakítani a város dolgozó osztályaival, így nem válhatott a város szellemi életét formáló tényezővé, s a város a medence kulturális központjává. Az urbanizáltság szinte teljes hiánya, az egészségtelen lakótelepek, az esztétikátlan városkép, nem segítették a beáramlók életmód-váltását, az emberek nem tudtak már falusi módon élni, de nem válhattak át a városi életmódra sem.

Az egyoldalú iparszerkezet, a technikai-korszerűsítés elhanyagolása, a rossz munkakörülmények nehezítették a munkásosztály művelődését. A munkás művelődési szervezetek jelentős hagyományok alapját vetették meg, de a munkáskultúra a felszabadulás előtt – az átlagosnál nagyobb mértékű elnyomás miatt – nem határozhatta meg a város kulturális arculatát.

A város jelentős munkásmozgalmi megmozdulásai, munkásosztályunk forradalmiságot fokozott terrort, üldözést váltott ki az uralkodó osztály részéről, s ez szintén a művelődés ellen hatott.

Az elmondottakból következik, hogy a felszabadulás után törvény és szükség követelte a történelmi adósság törlesztését a művelődés terén is. Annál is inkább, mert a szocialista forradalmak korában a munkásosztály az igazán értője és meghatározója a kulturának. És városunk munkásosztálya szinte léte első percétől megharcolta a teljes emberi élethez, a „minden hatalom” birtoklásához való jogát.

A felszabadulás utáni városi vezetésnek egyik alapvető politikai feladata volt a kulturális építés, már akkor, amikor a mai értelemben vett városrekonstrukció gondolata még fel sem merült.

A politikai, társadalmi szükségszerűségeken túl egy jelentős közigazgatási intézkedés praktikusán is meggyorsította a város fejlődését és növelte a kulturális építés feladatait. 1950-ben Salgótarján Nógrád megye székhelye lett. Ez a közigazgatási döntés politikai szükségszerűség volt, így kellett döntenie, még akkor is, ha a város nem volt felkészülve a

funkció betöltésére, sem intézményekkel, sem szakemberekkel, sőt még intézmények telepítésére alkalmas épületekkel sem. Éppen ezért 1950-től már tudatosan készült a város vezetése a rekonstrukció megindítására. Az első városfejlesztési tervet, mely 1950-55 között készült, 1955 januárjában rendkívüli tanácsülés tárgyalta. Ez a tudatos, tervezett városfejlesztés új lehetőséget teremtett a kulturális, művelődési feladatok megoldására is. A most folyamatban lévő városrekonstrukció 1960-ban indult meg. Ezek egyidőben és párhuzamosan megkezdődött és jelenleg is tart a város ipari üzemének rekonstrukciója, illetve az iparszerkezet átalakítása.

Összefoglalva: a város kulturális, művelődési feladatait, a fejlesztés irányait és arányait, történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi és urbanizációs igények, követelmények határozzák meg. Rövid időn belül a várost a megye méltó kulturális központjává kell fejlesztenünk, segítve ezzel is megyénk városiasodó településeinek gyorsabb ütemű fejlődését.

A városközpont rekonstrukciójának gyakorlati megindítása felszínre hozta mindazon ellentmondásokat, összefüggéseket, amelyeket a korszerű városközpont megvalósítása érdekében gyorsan és egy időben kellett megoldani, illetve szem előtt tartani.

Egyik fontosabb feladat – melyet a belső igények és a külső, tehát vonzáskörzeti elvárások is megkövetelnek, – az intézményhálózat kiépítése és telepítése volt.

Már az indításkor világossá vált, hogy a városközpontban kell felépíteni a művelődési intézményeket. Ezt nemcsak városesztétikai, város szervezési szempontok indokolták, hanem a helyesen szervezett városorganizmus is megköveteli. Az alapellátást szolgáló intézmények (Művelődési Központ, Megyei Könyvtár, TIT, általános és középiskola, zeneiskola, kollégium stb.) így a városközpontban kaptak, illetve kapnak helyet. A különböző funkciókat betöltő intézmények a maguk sajátos tevékenységi formáival kiegészítik egymást, végső soron ugyanazt a nevelési célt szolgálják, ezért a fenti szempontokon túl, nevelési céljaink is indokolják a központi telepítést.

Ezzel egyidőben városesztétikai és egyéb okok miatt meg kellett kezdeni néhány, még megfelelő állagú intézmény külső átépítését, homlokzati átépítését és belső korszerűsítését.

Annak ellenére, hogy az intézményhálózat kiépítése terén jelentős eredményeket értünk el, még csak a kezdetnél tartunk, az V. ötéves terv egyik fő feladata lesz a munkának lendületesebb továbbfolytatása.

A város történelmi öröksége, a felszabadulás után megváltozott politikai, közigazgatási szerepe, a gyorsütemű ipar- és városfejlesztés sürgette az értelmiség számának nagymértékű növelését.

Az MSZMP Városi Bizottsága 1963-ban határozatot hozott arról, hogy a következő években ezer szakembert kell telepíteni Salgótarjánba. Biztosítani kellett számukra a megfelelő élet- és munkakörülményeket, művelődési igényeik kielégítésének lehetőségeit. Felsőfokú szakemberképzés a megyében nem folyik, ezért egyrészt törekednünk kellett a középiskolát végzettek megfelelő pályairányítására, s üzemi, társadalmi ösztöndíjak alapításával biztosítani itteni munkavállalásukat, másrészt pedig jól képzett fiatal értelmiségiek letelepítésére.

Az ezer szakember határozatot 1970-re végrehajtottuk, s városunk általános fejlődése, az értelmiség iránt megnyilvánuló sokoldalú elismerés eredményeként ma már elmondhatjuk, hogy az értelmiség fluktuációja nem számottevő, s növekvő közéleti aktivitásuk, sok jó kezdeményezésük jelzi a városhoz való érzelmi kötődésüket is.

Az a tény, hogy ez a létszámában és szakmai felkészültségében jelentős réteg egyre érzékelhetőbben otthonának érzi a várost, az emberek tudatában, életformájában folyó „rekonstrukció” gyorsulásában is érezteti hatását.

Az egyidőben folyó ipari rekonstrukció és iparszerkezet átalakítás, párosulva a városrekonstrukcióval további kulturális és művelődési feladatokat szül. Ezek közül legjelentősebb a szakmunkás és technikus munkaerő-igény kielégítése. Ezt döntően adott lehetőségeinkkel kellett és kell a jövőben is biztosítani.

Az iparszerkezet átalakítása differenciálja a szakmai képzettség iránti igényeket. Ezért gazdagítanunk, bővítenünk kellett a képzési, kutatási lehetőségeket is. Szükségessé vált a város középfokú oktatási formáinak szerkezeti átalakítása: jelentősen csökkentettük a gimnáziumi osztályok számát, és növeltük a sakközépiskolai oktatásba bevontak arányát. Új sakközépiskolai osztályokat szerveztünk, pl. az építőipari és az egészségügyi káder gondjainak megoldására. A gimnáziumi oktatást a továbbtanulás sikere érdekében is részben tovább differenciáltuk, új, tagozatos tantervű osztályok kezdték meg működésüket.

Az intézményhálózat telepítését és a szakképesítést nyújtó intézmények fejlesztését úgy kellett és kell megoldanunk, hogy figyelembe vegyük a vonzáskörzet, a megye – sőt egyes iskolatípusok esetében – a teljes egészében munkaerő igényeit is.

A város a sokoldalúan kiépített intézményhálózat rendszerével válhat igazán a megye kulturális központjává. A városiasodás fejlettségi szintje meghatározóan alakítja az innen kirajzó fiatal szakemberek életmód kultúráját, s munkásságuk elősegítheti a kis települések életmód és környezet-kultúrájának gyorsabb ütemű fejlődését is.

A város kulturális kisugárzó szerepe nemcsak a művelődési szolgáltatásokban, a szakember képzésben, és továbbképzésben kell, hogy jelentkezzen, hanem a kulturált életmód iránti igény felkeltésében is.

A szakmunkásképzésről fentebb mondottak természetesen nem jelentik azt, hogy megszűnt a munkások város felé áramlása. A III. ötéves terv időszakában lelassult ugyan a beáramlás – elsősorban a lakásépítési problémák miatt – a beáramlás növekedésével azonban – minden vonatát, összefüggését figyelembe véve – számolnunk kell. Ez a beáramlás a helyi művelődéspolitikának is sajátos feladatokat ad.

A városban végbement társadalmi átrétegződés, az értelmiség és a középiskolát végzettek száma, a szakmunkások arányának jelentős változása a város általános kulturális szintjének emelkedését eredményezte, ami a korábrinál lényegesen jobb feltételeket teremt a valóban városi fejlődés meggyorsítására. Közhely, de igaz, hogy egy várost a benne élők tesznek igazán városiá, tőlünk, benne élőtől kapja tényét és árnyékát is. A város fénye pedig olyan mértékben erősödik, ahogyan – a szó legteljesebb értelmében – városivá válnak az emberek. Ez nem spontán folyamat. Rendkívül sok tényező befolyásolja, és e tényezők között megkülönböztetett funkciója van a kulturális nevelő munkának.

Egy város művelődéspolitikája nem lehet független a várospolitikától, része annak, s az egészszel dialektikus egységben valósul meg. Városunk munkásmozgalmi hagyományai, a szocializmus építésének feladatai arra köteleznek bennünket, hogy a kultúra minden ágával és eszközeivel erősítsük a város lakóinak marxista-leninista világnézeti nevelését, marxista-leninista meggyőződését. A szervezett oktatáson túl sikeresen alkalmazzuk a rugalmasabb formákat: a rétegtalálkozókat, különböző fórumokat, klub-foglalkozásokat, bizonyítványszerző tanfolyamokat, s szervezzük a közéleti cselekvés lehetőségeit.

Törekszünk a komplex formák alkalmazására, politikai, művészeti, képzőművészeti rendezvényeink jól szolgálják nevelési céljaink hatékony megvalósulását.

Salgótarján fiatal város, mint már utaltam rá, itt nem alakultak ki a városi életmód egy-egy régi városunkra jellemző szakásai, formái. Hagyományaink nem a város, hanem a város munkássztyályaik hagyományai. Ezért a városi fejlődés további feladatát a műveltségi szint további emelésében, a városi életmód kialakításában, a városos való érzelmi kötődés, az egészséges lokálpatriotizmus erősítésében, hagyományaink ápolásában és új hagyományok megteremtésében jelöltük meg.

Az ember ha lakóhelyet változtat, szinte mindig életmódot is változtat. Új körülmények közé kerül, új kapcsolatokat kényyszerül kialakítani, régiakat felszámolni, tudatilag és fiziológiailag is alkalmazkodnia kell az új viszonyokhoz, a más életritmushoz. Bizonyos, kedvelt tevékenységi formákat el kell hagynia, szabadidejét valami mással kell kitöltenie, fel kell dolgoznia az új ingereket, mindenképpen el kell viselnie sok más mellett egy fiziológiai és pszichés megterhelést is. Ez érvényes a városban belüli mozgásra is, ami szintén jellemzője a városnak, s az új lakótelepekhez való adaptálódás problémáját veti fel. Ennek csökkentésében nem kizárólagos, de igen fontos szerepe van a művelődésnek.

Meg kell tanítani az embereket arra, hogy hogyan használják fel az urbanizáció adta lehetőségeket saját kényelmükre, fejlődésükre. Fejleszteni kell az ízlés, életmód és lakáskultúrát, hogy lakásukat észszerűen és esztétikusan rendezzék be, hiszen az új körülmények között a lakás is más szerephez jut a családok életében, mint a nem urbanizált viszonyok között. Gazdagítani kell a növekvő szabadidő eltöltésének lehetőségeit, a rendszeres színházi programtól a hobby-körökig, hogy az emberek kielégíthessék érdeklődésüket. Ebből a szempontból a már alkalmazott és bevált formák közül egyik sem hanyagolható el. Ezek az alkalmak jól szolgálják az új típusú emberi kapcsolatok kialakítását is.

Talán földrajzi adottságainkkal, vagy tervezők és megbízók figyelmetlenségével magyarázható, hogy a szepen szerkesztett városban az esztétikus épületek között kevés a park, a játszótér, a sportpálya. Pedig ezek a létesítmények jelentős szereppel bírnak az életmód-változás, az egészséges életritmus kialakításának megkönnyítésében.

Nem becsülve le a művelődés, a kultúra jelentőségét, mégis azt kell mondanom, hogy azt tapasztaltuk, a városi életmód általánossá tételének leghatékonyabb eszköze, a városépítés, a városfejlesztés, az esztétikus környezet és az a konkrét tevékenység, amelyet a lakók a városért kifejtettek.

A városért felelősséget érző érzelmi kötődés kialakításának több hatékony formáját alkalmaztuk. Az ember természetes igénye, hogy megismerje lakóhelye történelmét, hagyományait. Az elmúlt esztendők nagy történelmi évfordulói kitűnő alkalmat adtak hagyományaink, történelmünk feltárására és széleskörű megismertetésére.

A salgótarjáni munkások 1919-es történelmi jelentőségű helytállása a ma élőket is lelkesíti. A ma fiataljai büszkék az elődökre, s nagy tisztelet övezi a még közöttünk élő 19-es vöröskatonákat. Ugyanis széles körben vált ismertté a horthy-fasizmus elleni munkásmozgalmi akciók, az antifasiszta fegyveres partizánharcok története, a város munkásosztályának hősi helytállása a felszabadulás után.

Ebben az évben ünnepejjük várososa nyilvánításunk 50. évfordulóját. A jubileumi év előkészítő munkáiba bevontuk a város lakosságát, s a „20 000 munkanapot Salgótarjánért” társadalmi munkamozgalom már eddig is szép eredményeket hozott. E mozgalomban nem hanyagolható el a nevelési eredmények értékelése sem. Jubileumi politikai, kulturális, tudományos, művészeti rendezvényeink is egyre több embert vonzanak olyan rétegekből is, amelyek eddig távol tartották magukat hasonló megmozdulásoktól. A jubileum tiszteletére megirattuk a város történetét, s reprezentatív formában megjelentettük. Rendkívül nagy érdeklődést váltott ki e jól sikerült monográfia. Országos rendezvényeink sikere és visszhangja is erősíti a városért érzett felelősséget, a jól végzett munka büszkeségét. Hibát követnének el azonban, ha mához is szóló, ma realizálódó érzelmeket csak a múlt feltárásával akarnánk felkelteni és erősíteni.

Tapasztalataink bizonyítják, hogy a város mind több lakóját érdekli, s egyre szenvedélyesebben, a város jelene, jövője. Terveinket megvitatjuk, rétegalálkozókra ismertetjük, kikérjük a dolgozók véleményét. S a mindennapos tevékenység, a tervek folyamatos megvalósítása, rendkívül nagy nevelő értékű. Ma már a korábbi opponensek is belátják lévedésüket, a szkeptikusok támogatóvá váltak, s a város hangulatára jellemző a városépítési koncepcióval való egyetértés.

Osztatlan büszkeséget váltott ki, hogy a megyei és városi vezetés sok-sok éves erőfeszítésének eredményeként ez év szeptemberében megkezdte működését városunk első főiskolája, a Számvetési Főiskola.

A szorgos hétköznapok során formálja a város lakossága otthonává a várost, hogy szép legyen, jól érezze magát benne. Ebből a szempontból igen jelentős, nagy körültekintést igénylő feladat a köztéri, intézményi, plasztikai, és murális alkotások elhelyezése. Egy-egy emlékmű vagy köztéri szobor felállítása már téma a városban, értelmezik, magyarázzák az emberek, az élet teljességéhez tartozónak érzik.

Mi, salgótarjániak a mában – már érzékeljük a holnapot és a jövőre nemcsak épületeket, urbanizált viszonyokat akarunk örökíteni, hanem igazi várost, tovább adva a megőrzött és most teremtett jó hagyományokat, jó szokásokat.

Az elmondottakkal nem arról akartam Önöket meggyőzni, hogy Salgótarjában a kulturális építés problémamentes. Sok ellentmondás vár még megoldásra, sok súlyos probléma feszül a városban és nehezíti a fejlődést (A munkásosztály műveltségi szintjének további emelése, a tanköteles korban befejezett képzés, továbbtanulás, pályairányítás, egyes elmaradt rétegek gyors ütemű művelődése, az intézményhálózat további bővítése, a kisugárzó szerep erősítése, stb.). Csupán azt akartam érzékeltetni, hogy a városban végbement változások, a tudatos városfejlesztés eredményeként már létrejött az az erő, az a lelkes salgótarjáni lokálpatrióta réteg – akik képesek Salgótarján sajátos külső- és belső arculatának, karakterének kialakítására.

Úgy gondolom, nem járunk messze az igazságtól, ha megállapítjuk, hogy a városi lakosság műveltségi szintjének, általános kulturáltságának emelkedése nem csupán következménye az urbanizációnak, hanem feltétele is az urbanizálódás gyorsabb ütemének.

Ezt is tapasztalatok bizonyítják.

Szeretnénk hinni, hogy a százéves várost köszöntő majdani krónikás úgy emlékezik meg rólunk, hogy Salgótarján az a város, melyet a XX. század utolsó harmadában alkotott az emberi szorgalom és értelem. Alkotta pedig úgy, hogy minél szebb, és városibb város legyen, egyedül és kizárólag az emberek felemelkedésére, boldogságára, a kor dicsőségére.

Dr. SZIJJÁRTÓ ANTAL,

a Salgótarjáni Városi Tanács Igazgatási osztályvezetője

A városrekonstrukció társadalmi összefüggéseiről, az áttelepítés salgótarjáni gyakorlatáról kívánok tájékoztatást adni. Több mint 12 éve kezdődött Salgótarjában a rekonstrukciós városfejlesztési folyamat. E viszonylag rövid idő alatt a városközpont keleti átépítése már a felén is túl van.

Salgótarján átépítését a munkásváros sajátos topográfiai és településszerkezeti adottságai objektive igényelték. A nógádi szén és a gömri vas frigye által létrehozott ipari település központja nélkülözte a városias jelleget. A vertfalas, vagy a helyi homokkőből épült vityillók, a zegzugos burkolat nélküli utcák, a barakkalakú tömegek, szinte kényszerítették a generális bontást. A salgótarjáni példa, a salgótarjáni rekonstrukciós megoldás a városrekonstrukció számos elméleti és gyakorlati értékét tárta fel, amelyeket érdemes elemezni és közzéadni. Erdemes mindennekeztől azért, mert a szanálási területek beépítésével jónéhány magyar város, köztük Budapest is megkezdte a rekonstrukciós fejlesztést.

Közismert, milyen társadalmi problémákkal jár, hogy a harmadik kerületben 1965 és 1970 között felépített 1900 lakásból 1500-at szanálásra kellett fordítani. Lényegében hasonló feszültség mellett folyik a salgótarjáni városközpont újjáépítése is.

Legutóbb 1970 májusában az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának városrendezési szekciója, mint a rekonstrukciós városrendezés végrehajtásának egyik gyakorlati példáját, Salgótarjánt a helyszínen is megtekintette és arról elismeréssel nyilatkozott. A salgótarjáni rekonstrukció, a hatalmas műszaki-gazdasági feladatok miatt fokozatosan, részmuveletekben valósul meg a tanács és szakigazgatási szerveinek generálirányításával.

A rekonstrukciós városfejlesztés talán legfőbb feladata az átépítés társadalmi oldala. Az áttelepítések zökkenőmentes, céltudatos, embercentrikus módon történő lebonyolításához elengedhetetlen a rendkívül alapos, előzetes településszociológiai vizsgálat elvégzése.

Salgótarjában az áttelepítést megelőző felméréseknek sajátos formája alakult ki. 1952-től kezdődően állandósult a lebontásra tervezett épületekben élő családok, vállalatok, intézmények áttelepítésének előkészítése érdekében szükséges empirikus felmérés és az így nyert adatok elemzése.

Az áttelepítés előkészítése rendkívül fontos, politikailag is nagy jelentőségű kérdés. Az embereknek sok éve lakott lakásuk felszámolására való pszichológiai előkészítés rendkívül bonyolult, nagy körtekintést igénylő feladat. Duplán igaz Anatole France híres mondása „Minden változónak, még annak is, amelyet leginkább óhajtunk, megvan a maga szomorúsága, mert az, amitől megválnak, önön magunknak egy része: az egyik élet számára meg kell halnunk ahhoz, hogy egy másikba lépjünk.”

Korántsem a teljesség igényével említek néhány problémát, amelyre az áttelepítéseknél oda kell figyelni. Az átköltöztetés a változás szomorúságainak csökkentésére, az áttelepítendő szubjektív és objektív körülményeinek figyelembevételére, életkorára, háztartási sajátosságaira, a felajánlott lakás megfelelőségére, munkahelyétől való távolságára, üzletek és szolgáltatások könnyebb elérhetőségére, a régi lakóhelyhez kötő erős társadalmi, vagy emocionális szálakra stb.

1960 és 1970 közötti szanálások következtében 829 család áttelepítésére került sor. Az áttelepítési munkára jellemző, hogy az áttelepítések során mindössze 3 esetben kellett a tanácsszerveknek kényszereszközökhöz nyúlni.

A IV. ötéves tervben lebontásra kerülő területeken élő családok, vállalatok és intézmények áttelepítési előkészületeként a szükséges szociológiai felmérés, az adatok feldolgozást és a szükséges elemzéseket az áttelepítések előkészítésével és végrehajtásával foglalkozó tanácsi szervek dolgozói készítették el. A IV. ötéves tervben szereplő területek három csoportra oszthatók:

1. A városrendezéssel összefüggő szanálások.
2. A volt bányai lakótelepek szanálása.
3. A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek szanálása.

A szanálásra tervezett épületek száma 574. Az épületek 28 %-a még a múlt században, 26,7 %-a 1900 és az I. világháború között, 30 %-a pedig a két világháború között épült, összességében tehát az épületek 85 %-a a múlt maradványa. Az épületek túlnyomó többsége felújításra alkalmatlan.

Az épületek többsége 1–2 lakásos, de különösen a volt bányai és tűzhelygyári kolóniák megszüntetésének esetében épületenként 20–30 lakás szanálása és az ott lakók elhelyezése szükséges. A családok száma az érintett területen 1242, mivel mintegy 100 lakásban több család lakik. A szanálás által érintett területek összlakossága 3431 fő, a megyeszékhely lakosainak közel 10 %-a.

A vizsgálatok megindítása előtt részletes tájékoztatást kaptak az érdekelt választókerületek tanácstagjai, a Hazafias Népfront területi elnökségei, a lakóterületi párt-szervezetek titkárai, az érdekelt körzeti orvosok, a vöröskereszt területi titkárai, az erintett üzemek pártbizottságainak titkárai és munkásellátási osztályainak vezetői. A helyi sajtó útján részletes tájékoztatást adott a Városi Tanács a területek részletes ismertetésével a lakosság felé is.

A széleskörű felmérés, a lakosság bizalmát élvezte, mert felismerést nyert, hogy az egyéni és a közös érdek lehető legteljesebb összehangolását szolgálja.

A felmérés során nyert adatok felhasználhatóságának fokozását jelenti az a körülmény, hogy a lakásigénylők sorolására kialakított ugyancsak sajátos salgótarjáni rendszer alapján a lakással rendelkező és a lakással nem rendelkező, a lakásügyi hatóságon nyilvántartott mintegy 2000 igénylő felmérése és sorsolása, hasonló alapokon történt. Az adatlapok feldolgozásának módja, az úgynevezett peremlyukkártyás rendszer.

A kódösszesítő lapokról a kialakított kódszámok alapján viszonylag gyorsan e! lehet készíteni a szükséges feldolgozó táblákat. A salgótarjáni peremlyukkártyás rendszer 68 számjegy felhasználásával a következő főbb csoportosításokat produkálja:

1. A lakások komfortfokozat szerinti megoszlása,
2. a lakások nagyság szerinti megoszlása,
3. a lakások használati jogcím szerinti megoszlása,
4. a lakásban lakó családtagok száma,
5. az igényelt lakás (komfortfokozata, fűtési módja, szobák száma, területi elhelyezkedése szerinti megoszlásban.)

Az áttelepítéssel foglalkozó tanácsi szerv ezen adatscsoportok ismeretében az érintett személyekkel, családokkal történő elbeszélgetések során, rendkívül rövid idő alatt számos elhelyezési kombinációt tud kialakítani.

Szándékosan az elbeszélgetés kifejezést használtam, hiszen az áttelepítések zökkenőmentes lebonyolításának itteni titka, ebben az alapállásban rejlik. A témát nem hatóságcentrikus, hanem embercentrikus szempontból közelítjük meg.

A városrekonstrukció állandó embercentrikus szempontok szerinti mérése a jövőt, a műszaki-gazdasági tervezést, az ember érdekében történő változtatásokra, finomításokra ösztönzi.

Felméréseinkből számos előremutató következtetés vonható le. Az áttelepítendő, a lakásigénylők összes körülményeinek ismeretében az V. ötéves tervben nagyobb számban lakások építésére kell törekednünk, hiszen Salgótarján összlakásállományának több mint 50 %-a egy szobás, a lakásigénylők 65 %-a az áttelepítendőeknek is több mint 50 %-a 35 éven aluli, úgynevezett fiatal házas.

Az áttelepítendő családok differenciált szobaszámú és komfortfokozatú igényére tekintettel, alacsonyabb komfortfokozatú épületek építését is komolyan meg kell fontolni, hiszen az áttelepítendő családok közül 500 család vagy családtörredék csak félkomfortos lakásra tart igényt, ugyanis nagyon sok a kisebb jövedelemmel rendelkező nyugdíjas, illetve családtörredék.

Az áttelepítendő személyeknél is igaz az az általános megállapítás, hogy a kereseti jövedelmi viszonyok és a lakásigény görbéje szorosan összefügg. Ezt még egyértelműbbé a differenciált lakbérek, a lakással járó nagyobb anyagi terhek bevezetése.

Az áttelepítés humán nézőpontból történő alapos előkészítése és végrehajtása egyre nagyobb feladat, a normatívák által biztosítható apparátussal a jövőre nézve az áttelepítés sem lesz megoldható.

Az áttelepítési igazgatás létszám- és bérhelyzetét felül kell vizsgálni és a szükséges tárgyi és anyagi feltételeket már jó előre biztosítani kell. A városrekonstrukció szociológiai előkészítése és az áttelepítésekkel, továbbá a települések lakásállományán belüli népesség-

mozgás empirikus mérésére megfontolandónak tartjuk településszociológus beállítását az áttelepítést végrehajtó tanács apparátusba. Indításként, legalább a megyei tanácsok szintjén.

Az áttelepítéseket megelőző településszociológiai felmérésekre, egységes országos rendszert kell megítélésünk szerint kidolgozni, mert ennek megoldása viszonylag egyszerű, hiszen csak a felmérési összesítő lapokat kell egységesíteni. Ez esetben országosan gépi feldolgozásra is lehetőség lenne.

A városrekonstrukció társadalmi összefüggéseinek tervezésére a salgótarjáni modellt, esetleges hasznosítása céljából a következőkben összegezném:

1. Az áttelepítést végző hatóság egy munkacsoportot hoz létre az áttelepítés előkészítésére és végrehajtására. Erre azért van szükség, hogy az akció egyetlen fontos része sem maradjon figyelmen kívül.
2. A helyi vezetők szerveznek egy standard – szociológiai felmérést azzal a céllal, hogy feltárják az áttelepítendő összes körülményeit, fizikai és társadalmi állapotát, az emberek lakáspreferenciáit.
3. A felmérést követően a helyi vezetésnek elő kell készítenie a lakókat az átköltöztetésre, nyilvános gyűléseken és egyéni elbeszélgetések során.
4. Az állandóan változó helyi viszonyok és a szociológia vizsgálatok eredményének ismerete alapján részt kell venni a műszaki, gazdasági tervek kidolgozásában, az áttelepítést előkészítő és végrehajtó szervek.

Javaslatokat kell adni a rekonstrukció ütemtervére, az egyes létkérdések megoldásának sorrendiségére, valamint a családok új lakásba történő költözésének menetére.

Dr. SZROGH GYÖRGY,

az Iparművészeti Főiskola tanára

Program szerinti tisztem az, hogy a magyar városok rekonstrukciójának komplex problémáihoz a tervezés oldaláról szóljak. Ez a probléma folyamatosan jelentkezik és általános, inégis, úgy gondolom, hogy napirendre tűzését most és itt, a város jubileumi éve és éppen a rekonstrukció témájában elért itteni eredmények tették időszzerűvé. Ezt a körülményt ragadta meg – úgy érzem szerencsés kézzel – a város és a Magyar Urbanisztikai Társaság közös akciója.

A témakör nemcsak általános és aktuális, de rendkívül szerteágazó is, és úgy tűnik, hogy a legtermészetesebb útnak a feltáró, elemző tudományos megközelítés látszik. Én mégsem ezt az utat szeretném járni. Részben a rendelkezésre álló idő korlátai, részben az a körülmény, hogy a városfejlődés egészét én nem ismerem, de legfőképpen belső beállítottságom alapján szívesebben ragadok ki a folyamatból egy olyan érdekes, vagy jellegzetes szakaszt, amelyet – mint annak aktív részese – jobban is ismerek és azt a magam szubjektív nézőpontján keresztül vizsgálhatom. Természetesen nem tudatosan kerülöm az objektivitást, de a szubjektív elemeknek az építészetben nagy jelentőséget tulajdonítok.

Nos, mindaz tehát, amit mondani szeretnék, a valóságnak valószínűleg csupán egyik arca, úgy, ahogy én érzékelttem s kérem, hogy csak ennyinek is vegyék.

Salgótarjánnal való első találkozásom az 50-es évek elejére esik. Ami ebből az időből bennem maradt: csodálatosan szép természeti táj, hosszan nyújtózó szűk völgy, ki-kiágazó oldalhajtásokkal, a völgy mélyén zömmel szomorú, szürke épületekkel, – mégis: élénk élettel a főutcán és a déli részen már elindult rekonstrukcióval, főleg az akkori időnek megfelelő szoc. reál épületekkel (köztük a nekem időtállóknak tűnő új megyei tanácsi székházzal), – így, vagy úgy, újjászületeit élet kétségtelen jeleivel.

A kulturház, amely ennek a találkozásnak célja lett volna a Pécskő és Rákóczi út sarkán, nem született akkor meg, de számomra érdekes véletlen, hogy vagy tíz év múltán ugyanez a téma kapcsolódott vissza Salgótarjánhoz, most már azonban úgy, hogy az új központ egyik elemét képezte. A városról annyit tudtam még, hogy bányászat és ipar jelenti a gazdasági alapokat, valamint azt, hogy a munkásságnak erős politikai szerepe volt má a múltban, s a háború idején is különleges magatartásával tűnt ki.

A 60-as évek elején, miközben a déli rész dombjain csúsztatott tetős, hegyvidéki hangelű házak kúsztak fel és népesítették be azt jellegzetesen és érdekesen (Balogh István tervei szerint), mintegy átmenetet is teremtve a régi Rökkant-telep kertes házaihoz. Ez alatt az új telep alatt kissé heterogén és az előbbiekhöz képest meglehetősen összhang nélküli új épületek épültek, de ugyanakkor egyre szervezettebben és egyre erőteljesebben fejlődött nemcsak maga az építkezés – zömmel lakások –, hanem az az igény is, amelynek valahogy érezhetően az urbánusság magasabb szintje volt az igazi tartalma.

A város és a megye vezetői a lakásépítés mellett, az ellátottság magasabb fokában – mint célkitűzésben – látták a fejlődés további lépcsőjét, s ezt a célt felméréssel és tudatos szervezéssel készítették elő. (Talán belefér a szubjektivitás tág körébe még az a megjegyzés is, hogy a tarjáni vezetőket bátor kezdeményezés jellemezte amely, mint erkölcsi alap, a város szép hagyományából táplálkozott. E mellett forró dróttjuk is volt a legfelsőbb vezetéshez és akár működött ez a drót, akár csak hitték, ez mindenesetre tovább erősítette őket abban, hogy amiben hittek, azt keresztül is vigyék.)

Igy mérte, méregelte fel lassanként a LAKÓTERV – Korompai Andorral az élén – a város épületeit, lakás- és lakos problémáit, az üzlethálózatot, a topográfiai adottságokat, a közműveket stb., s talán, – ki tudja megmondani utólag a pillanatok értékét, – lehet, hogy egy éjszakai szállás problémája terelte rá a figyelmet a szálloda hiányára, s ez volt az a pillanat, amely ezt a témát előtérbe állította.

A folytatás a KÖZTI, személy szerint pedig Jánossy György építész kezébe került, aki azután a szálloda helyét keresve, azzal együtt elindította a központi mag megvalósításának igényét a maga útján, s Korompaival karöltve fedtette le az első magasabb ház és a hozzá szükséges tér gondolatát, a karót a jelenlegi főtérre szúrva le.

E folyamatban talán a legérdekesebb az volt, hogy az általa elég vehemensen fogalmazott mondatok és igények inkább találtak nyitott kapukra, mint ütköztek ellenállásba, a KÖZTI zsűrijében, ahol opponensi, vagy vitavezetői minőségben már jómagam is bekapcsolódtam a szálló problematikájába, s a szálloda mellett már a városközpont egész témája kibomlott.

Ma visszaemlékezve, egy rendkívül fontos lépést érzékelek, amit akkor a város és megye teljes vezetése megértett és mert előtérbe helyezni az akkor más települések építésénél (pl. Dunaújvárosnál) divó szokásokkal szemben: azt, hogy mertek a szorongató lakásproblémák mellett olyan „luxusra” gondolni, mint városközpont (annak teljes tartalmával); mondván, vagy csak gondolván, ha a lakások építése mellett ezt most elhanyagoljuk, ki tudja, mikor érleli meg az idő a körülményeket olyan kedvezően, hogy a városközpont gondolata megvalósításra kerüljön: viszont, ha mi most vállaljuk ennek a gondolatnak a megvalósítását – bizonyos mértékig még a lakások terhére is –, akkor megnyerjük a központot s a lakások, – úgyis mint hiánycikk és úgyis mint műfaj – majd kikövetelik a magukét. – Így is lett és így lett egyszóval.

Hogy ez mit jelent, – amellett, hogy sok vitának volt és talán ma is forrása – arra leginkább elgondolkoztató vonatkozásként idézhetem Kepes Györgynek, a Bostoni MIT Egyetem magyar származású tanárának egy idevágó mondatát: „az új településeknek az a bajuk, hogy nincsen szívük”. Ezt érthetjük így is, úgy is. Úgy gondolom, hogy Salgótarjánban ezt a hibát elkerültük.

Továbbmenve, éppen a szocializmus törekvéseinek keretében lévőnek érzem azt a gondolatot, amely a lakást, a lakás hatékony határait nem korlátozza a lakás területére, de beleérti mindazt, ami a lakóépületeken kívül van és megvalósítható. S ezért annak ami kívül van, pozitívnak kell lennie. Eppen úgy, mint ahogy a fizetést és a szocialista társadalmi rend egyéb szolgáltatásait együtt kell figyelembe venni, (orvosi ellátás, kultúra, tanulás stb.), mert azok együtt jelentik a munka elérhető ellenértékét. Vagy más példával: a zenében a hangok közti szünet nem a zene hiányát jelenti, hanem azonos értékű alkatrészét. Ezért az utcák élő, vagy élettelen volta, a geometriai értelemben negatívként kezelt tér az épületek között egyáltalán nem közömbös, hanem nagyon is döntő és valamennyiünk felelősségét jelenti.

Arról, hogy a városközpont megépülése a város és megye összvezetőségének az építészeti koncepció lehetőségét megteremtő, majd azt állandó figyelemmel kísérő és útját egyengető aktív, olykor szemfüles tevékenységén túl (így pl. a szanálás bontási munkáit a léggépi és emberi energiájának mozgósításával segítette) az építészek – itt tervező irodákat és építész-személyiségeket kell érteni – milyen megértése, a beruházóval és kivitelezővel való példás együttműködés mellett folyt le, arról még rövidebben szeretnék szólni.

Leginkább azt a tényt szeretném említeni, hogy mind a tervező vállalatok, de főleg a tervező-személyiségek valami furcsa és szokatlan módon úgy vették át egymás kezéből a stafétabotot, hogy a folyamatosságot és a homogenitást biztosították, miközben senki sem mondott le saját egyéniségéről, személyiségéről. Beszélhetünk itt olyan elvont témáról, mint: szemlélet, vagy olyan konkrét témáról, mint: a nyers beton használata. A nyers beton, ami ugyan ma újból vita-téma, – ha jól tudom – de amelynek nagy, egybefogó erejét leginkább ott lehet lemérni, ahol hiányzik, pl. az irodaházon, s amely mindegyikünk kezében más nyersanyaggá vált, más plasztikává formálódott. Volt még egy tényező, amely – főleg kezdetben –, hatalmas közös fogódzkodónak bizonyult és ez: a terep-táj adottsága. Ezt mindnyájan nagyon fontosnak tartottuk, s amikor kialakult a gyufaskatulya három alaphelyzetével jellemezhető koncepció (az egyik skatulya a rövidebb élén áll; a másik a hosszabb élén fekszik; míg aharmadik lebeg a lapján), akkor a koncepció tudatosan is legfontosabbnak tartott részei azok a kihagyott közők voltak, amelyeken keresztül a térre, szinte bejött a Pécskö-domb zöld lejtője. Ennek a gondolatnak szimbolikus folytatását jelentette az, hogy a domboldal zöldje a könyvzúzat előtt a téren három fa képében újból felbukkant. (Erre azért vagyok büszke, mert a fák szinte saját ültetésem.)

Később ez az alapgondolat valamelyest csorbát szenvedett a gimnázium telepítésével és van egy olyasfajta félelem, hogy ez a folyamat nem is állt meg.

Fontos dolog volt a Magyar Géza által tervezett lakóház befűződése a térre, mint térképző tömeg. Felvetődhet ugyan az a kérdés, hogy mit keres a lakóház itt, a középületek között. Tulajdonképpen az épület tömegére volt elősorban vizuális igény. Végül is a kérdés – ha kérdés – a Finta József tervezte üzletházzal oldódott meg sikeresen, amikor is ez, bontott tömegével a járókelők szintjén a megfelelő közösségi, szolgáltatói tartalmat hozta be a térre és egyben a lakóház előtt rácsot lejt, védelmül mindkét irányban, – ugyanakkor a lakóház szükséges tömege (ami szerintem ugyan lehetett volna egy-két emelettel alacsonyabb) megfelelően érvényesül.

Érdemes volna részletesebben beszélni, de az időhiány miatt csak címszavakban említem meg az alábbi témákat:

- Az élet igényelné, hogy a főtéren parkolhassanak az autók, legalább a szálló előtt;
- A tér-világítás hangsúlyozott igény, amelyet a 20–30 m-es kandeláber e tér léptékében képvisel;
- A tér teljes, mindenre kiterjedő rendezettségének igénye (kemény és füves mezők váltakozása, szobrok jelenléte stb.);
- Érdekes rálátások kialakulása tudatosan, vagy ösztönösen a rávezető utcákból;
- Nagyon fontos alkotórészei a térnek azok a részletek, kis elemek, amelyek a tér életében döntőkké válnak: padok, szemégyűjtők, stb., és mindenek felett a tisztaság.

A fejlődés további irányai, ismét csak címszavak említésben:

1. Követésre méltó módszer, amely a város vezetői és az akkor működött építésszek közötti kapcsolatra utal: meghívás a Salgótarján környéki vadászházba (Jánossy, Magyar, Szrogh) azzal a céllal, hogy próbáljuk megkeresni a város jövőbeni fejlődésének lehetőségeit egy három napos „manrézában”. Ami ekkor született, attól senki sem remélte, hogy maradéktalanul megvalósul, mégis azok a gondolatok részben ma is aktuálisak, részben meg is valósultak. Így:
 - a Pécskö-domb zöldjének épségben tartása;
 - a Pécskö-domb tetején létesítendő alközpont (ún. „hegyi falu”);
 - körút létesítése, mely a Főtérről két oldalt indult és kerüli meg a Pécsködombot, folytatva a Pécskö utcán, ill. az Arany János utcán és ez a körút kapcsolná be a „hegyi falut”, s nyújtana lehetőséget a város-szövet további nyújtására;
 - a Pécskö-domb déli lejtőjének valamilyen értelmes megoldása. A vízmosásokkal szagattott horhos-ok topográfiailag, alapozás szempontjából ugyan nem kedvezőek, viszont ideális tájolásúak. Ezen felül szükséges, hogy egy városban kertes övezet is legyen. Ugyanez a terület szomszédos a cigány-teleppel, amelynek megoldása részben társadalmi, részben építészeti problémát is jelent;
 - kereskedelmi központok létesítése a Főtérről csatlakozóan, amelyek mindegyike azóta meg is épült.

2. Az észak felé létesített üdülő központ jó gondolata tovább fejlesztendő. Ugyanítt meg kell emlékezni a már megépült kórházról, míg a völgy másik ágában az ipartelepről.
3. Már a jelenlegi központ létesítésénél felmerült a völgyet kettéosztó, emelt vasúti pálya problémája és ezzel együtt az ún. nyugati városrész kérdése. A két résznek a vasút által a nyugati városrész keretében, a központtal szemközti zónában létesítendő emelt-szintű terasz.

Felmerült a központ nagyságrendjének a kérdése. Én most a jövőbe mutató problémákról szólnék, hogy tulajdonképpen az a három objektum által meghatározott cél valóban a város léptékével lépést tart-e, vagy szűknek bizonyul és egy második körben letűzött karrókkal, – ez alatt hatalmas házakat kell érteni – megbővítendő egy ún. második külső kör. Mennyire mond ellent ennek esetleg az alábányszottság kérdése, esetleg újabb magasházakkal történő mértékváltás, és ennek egyáltalán a sűrűség, tehát a koncentráció fokozása.

4. A nyugati városrész rekonstrukciója – amelyet az alábányszottság még tovább bonyolít – azt a kérdést adja fel, hogy a város léptékéhez illeszkedő-e az újabb magasházak, valamint garzonházak és a szálloda, ill. a mögötte (Pécskő dombra fölmászó) nagy házak révén kialakuló ún. külső kör. Ugyanide tartozik ismételten a természet megtartása, illetve eltakarásának kérdése is. Mindezekről azonban, mivel a közvetlen megvalósítást érintik, Finta József kollégám fog nyilván részletesebben szólni.
5. Mivel a város-szövet legfontosabb nyersanyaga a lakás, kérdés, hogy a lakástermelésben az alábbi két irány közül melyiket érdemes választani:

– A jelenlegi városterület belsejében lehetőleg sűrűn építeni? (Ez közműben feltétlen előnyt jelent, de növeli a zsúfoltságot).

– A jelenlegi megépült részeken kívül terjeszkedni? (Ez nyilvánvalóan több és költségesebb közművesítést igényel, de több levegőt, több zöld környezetet jelent, amely ma többre kerül, de holnap mindent visszafizet.)

Végül néhány tanulság:

- A rekonstrukcióra városaink zöme kisebb-nagyobb részben megérett.
- Minden városban biztosan van valami, amibe kapaszkodni lehet, ami a folyamatosságot jelenti (Salgótarjánban a természeti adottság és a múlt harcos szelleme jelentette mindezt) és erre kell is építeni.
- Minden irányú alapos feltárásra van szükség. (Erőforrások, mint pl. a társadalmi erő, szociológiai vizsgálatok stb.)
- A rekonstrukció olyan urbanizációs munka, mely nem nélkülözheti a megoldásban,
 - a) a tervszerű, tudományos előkészítő munkát (ezt nevezném várostervezési szakmunkának, amely kicsit személytelen, de leírhatatlanul fontos);
 - b) a koncepciót, az invenciózus elképzelés alapján végbemenő alkotómunkát, amelyet építészeti munkának lehetne nevezni, minden egyéb jelző nélkül.
- Legyen a városnak arca, karaktere (ha volt, a rekonstrukcióban is tartsa meg).
- Legyen szíve a városnak.
- A rekonstrukciót végrehatják: a város vezetői – urbanisták – építészek gondoljanak arra, hogy a rekonstrukció sem lesz örök, az is elévül, ezért legyen rugalmas és türelmes, becsülje azt, ami érték; ha van hagyomány, a múltnak értékes, jellegzetes emléke, vagy a természetnek csodálatos kerete, azt őrizték meg, mert:
 - a) elismert eredményei mellett a penicillin-ről is kiderült, hogy nem csodaszer;
 - b) a természetbe való gőgös beavatkozás pedig arra figyelmeztet, hogy pl.: a műanyag feltétlen haszna mellett megteremtette a hulladékok problémáját, a vegyszerek használata a növényvédelemben végzetes csapásokat is okozott az élő vizekben; s a technika számtalan praktikus eredménye egyúttal a levegő szennyezettségét is eredményezte.

Mindez arra int, hogy legyünk bár bátrak a kezdeményezésben, de legyünk óvatosak és nézzünk időnként a visszapillantó tükörbe is.

És főleg soh'se tévesszük szem elől magát az embert.

FINTA JÓZSEF,

épitészmérnök, a LAKÓTERV csoportvezetője

Amikor ezt a rövid – inkább hozzászólásnak, mint előadásnak nevezhető szereplést a város tanácselnökének erőteljes unszolására, a távollevő Magyar Géza kollégám helyére beugorva elvállaltam, – valahogyan olyan helyzetbe jutottam, mint első salgótarjáni munkám – a főtéri üzletközpont tervezése előtt. Akkor – talán 64-ben, s ahogyan emlékszem, valamikor koratavasz táján – azzal az igénnyel fordultak hozzám a város vezetői, hogy három hónap alatt komplett kiviteli tervdokumentációt adjak a jövőendő kereskedelmi centrum – a mai Pécskö üzletház – építéséhez, a helyszíni elrendezési tervtől – a beépítéstől kezdve – a vázlatterven és pallirterveken keresztül egészen a részletekig, beleértve a belső építészeti kialakítást is. Ezidő tájt, és a munka kapcsán utaztam életemben először Salgótarjánba, ahol még álltak a Rákóczi úti, főtér-környéki házak, s éltek, üzemeltek bennük a földszinti üzletek, de már állt és élt – s ez igen fontos az Karancs-szálló, s mellette a művelődési ház váza is kirajzolta a jövőendő kultúrközpont kubusát.

Most meg csak a múlt hét végén értesültem arról, hogy ma itt kell álljak, s valljak arról a városról, amelyet nagyon szeretek ugyan, de sokkal szívesebben tervezek bele, mintsem beszélek róla.

Valójában nem is tudom, hogy mi férhet el egy ilyen 15–20 percbe, mit mondhat az építész egy olyan településről, amelyben saját espressója van, – ahol a kávé itssa itt a jártakor, saját áruháza, amelyben a Pesten beszerezhetetlen holmikát keresi, saját lakóépületét kerüli el jó messzire, nehogy összehozza a sors a felháborodott lakókkal, akik tőle reklamálják a lakásból hiányzó napot. Milyen városrendezési, alaprajztervezési, esztétikai elveket fogalmazzon meg hallgatói előtt, az itt folyó munka jellemzéseként, hogy ezek az elvek ne élettelen, akadémikus okfejtésnek, utólagos magunk-igazolásának tűnjenek, hanem a tudatos, megfontolt, megrágott, tervezői elhatározásokon túl jelen legyen bennük az az érzelmi szál is, amely – a maga szubjektív ösztönösségével – a város építőit olyankor is a helyes útra térítette, amikor a tudatosság néha már zsákutcába vezetett.

Nagy hiba volna bármilyen formában lebecsülni azt a munkát, amelyet a város vezetői, irányítói, s az akkortájt ide tervező, építő szakemberek végeztek a település városáformálása érdekében, a felszabadulást követő években a centrum építésének meginduláig. Mégis tagadhatatlan, hogy Salgótarján mai arcának jellegzetes, országosan, sőt határainkon túl is ismert és általában elismert vonásai a mai főtér és közvetlen környékének születésében gyökereznek.

A városközpont-rekonstrukció – hazai viszonylatban páratlan – vállalkozásának erről a kezdeti időszakáról beszélni Szrogh György kollégám feladata – és ennek az alapozó munkának a tovább-sugárzásáról, kiteljesedéséről, öntudatosodásáról szeretnék néhány szót szólni.

A városátépítés képletét lényegében már az 50-es évek végén elkészített, s 60-ban elfogadott egyszerűsített rendelkezési terv lefektette, – ez a képlet azóta igen sok újabb elemmel bővült – részben a főtér tervezését elindító városi vezetők és tervező építészek folyamatos munkája, s város-méretű feladatértelmezése nyomán, részben az 1965-ben meghirdetett zártkörű pályázat kapcsán. S azóta is minden év, minden újabb építési és tervezési periódus, feladat hozzáteszi a maga módosító, gazdagító tényezőjét az indító alapelképzelésekhez, azoktól soha el nem térve.

Azt hiszem, hogy azt a – rekonstrukciót elindító, vágányra lökő – építetói elhatározást, amely szerint Salgótarjából csupán akkor lehet megyeszékhelyhez méltó várost formálni, szervezni igen rövid 20–25 év alatt, ha a város életének leglényegesebb elemét, a centrumot építik át először, s az új központ lendkerék-hatását használják fel az átépítési hullám továbbgyűrűztetésére ma már senki sem vitatja, ennek az elképzelésnek helyességét nem vonja kétségbe.

Tarján közelében nem volt olyan szűz-terület, amely alkalmas lett volna egy – az új központot is befogadó – nagy lakótelep építésére. A kérdés csupán úgy merülhetett fel, hogy a település maradjon továbbra is az esetleg átépített, korszerűsített kolóniák szervezetlen konglomerátuma, vagy alakuljon városná, igazi megyeszékhellyé. A városná válás egyetlen útjaként azonban csupán a teljes átépítés kínálkozott, annak minden szanálási, közműépítési, közösségi és egyedi, emberi gondjaival együtt.

A rekonstrukció műszaki és esztétikai problémái egyaránt a város táji adottságaiból, ipartelepítésének múltjából és lehetőségeiből, illetve súlyos közlekedési nehézségeiből erednek.

Adottság a nagyon szép, de igen szűk völgy, amelyet még szerencsétlenül ketté is vág a vasút és a patak; adott az északi és déli iparterület helye; adott a völgy-irányú közlekedés (a Rákóczi út és a kiépítendő M 21-es elterelő szakasza); adott a központ, s végül a völgytengelyre merőleges fejlődés két lehetősége: vagyis a keleti oldal Kis-Pécsködombja, s szembe vele a jövőendő városrész domb-lába.

Ezeket az adottságokat úgy kellett tudomásul venni és kihasználni, hogy a város-átépítés ütemezése, s ezen belül az egyes ütemek szervesen egybekapcsolt, összefogottan funkcionáló egysége, de önálló életképessége is biztosított legyen. Ismét a főter példájára hivatkoznék, amely már a Karancs-szálló és a kulturház megépültével be tudta tölteni centrum-hivatását, s csírájában magában hordta az egész város jövőndjét. A tér aztán tovább bővült a lakóházakkal, az üzletházal, amely talán önmagában képes volt – ha időlegesen is – az egész város kereskedelmi centrumává válni. Ezt a tér-rendszert bővíti tovább a már épülő garzonház és környeke, a mozi, múzeum, kiállítási terem és városi tanácsház jövőendő együttese, s ezt a központot hivatott majd a várostestbe nyomuló zöld-területével egyesíteni a nyugati városrész tornyainak blokkja.

Ismételten aláhúzza a rekonstrukció legfontosabb gyakorlati eredményét abban látom, hogy egyes ütemeibe külön-külön is életet tudott oltani, funkcionális és formai értelemben egyaránt.

A központépítés ütemeinek funkcionális többcélúsága biztosított, s biztosít az építés minden szakaszának eleven életet. E többcélúság elvét korántsem Salgótarján építői, tervezői találták fel, hiszen ma már bárhol a világon túljutottak a steril-funkciójú centrumok létesítésének elvén, s arra töreksznek az építetok, hogy az építmenyrendszeren belül olyan létesítmények kerüljenek egymás mellé, amelyek egymast felváltva a nap különböző szakaszaiban üzemelnek, lehelnek mindenkor életet az együttesbe. Ebből a szempontból szerencsésnek tartom azt az elsősorban kényserítő körülmények hatására – azaz a nagyméretű lakásszanálás ellensúlyozásaként – született megoldást, hogy Tarján közintézményhálózatának, kereskedelmi-kulturális-adminisztratív centrumának kiépítése, a rekonstrukció minden időszakában nagyvolumenű lakásépítéssel párosult, nem csupán beruházási, de területi értelemben is. E téren páratlanul jó adottság a várostest – más szempontokból kellemetlenül – szűk völgye, hiszen a lakóházak, amelyek egyik oldalukkal a centrum tér-rendszerének eleven szibongására, természetes nyüzsgésére, zajára fordulnak, másik homlokzatukkal a települést körülövező zöldövegetet nézik, élvezve mindkét zóna előnyeit.

A zöldterületek közlése persze nem csupán a lakóházak telepítésénél előny – igen hasznos szomszédságnak bizonyult az egész központ számára, nem is szölvá az iskolák, óvodák, bölcsődék elhelyezésénél mutatkozó effajta lehetőségekről. A rekonstrukció általánosan ismert és sokszor közölt adatainak újabb felelevenítése, városszerkezeti problémáinak boncolgatása helyett szeretnék még néhány szót szólni azokról a konkrét építészeti problémákról – szerkezeti, anyaghasználati, tömegformálási kérdésekről, – amelyek az egyes létesítmények tervezése során nap-mind nap előjöttek, amelyek igen lényeges szerepet kaptak abban, hogy a város ilyenén néz ki, ahogyan a Tisztelt kollégák most megismerik, s amelyek újban városon belül és kívül egyre több vitát szülnék.

Mindenekelőtt az épületek tömegéről, léptékéről valamit: Kétségtelen, hogy a város közvetlen környékének természeti adottságai is jelentősen közrejátszanak abban, hogy Salgótarján összsképe – ha néhol még zavaros és egyenetlen színvonalú is – unalmasnak, monoton hatásúnak semmiképpen sem mondható. Mégis úgy gondolom, a városkép változatossága, kubusainak és tereinek izgalmasága, elsősorban azokból a tervezői elképzelésekből sarjad, amelyek tudatosan több-rétegűvé formáltak a város a funkcionális, szerkezeti, gazdaságossági igények mindenkori szem előtt tartása mellett – egyértelmű hitvallást fogalmazva arról, hogy a primer, funkcionális és nagyságrendi igények kielégítéséből település vagy lakótelep születhet ugyan, város azonban még nem. – A várossá formálás alkotó-folyamatának leglényegesebb része a városlakóvá-formálás, s e formálás nem nélkülözheti az értelmes erkölcsi és szakmai felelősséggel felhasznált építészeti, vagy ha úgy tetszik – építőművészeti eszközöket.

Salgótarján előbb említett többbrétúségét, plasztikus voltát a magas, közép- és alacsony 4-5 szintes és lépényszerű, tehát 1-2 szintes épületek szövete adja.

A centrum helyét három magas, egymással háromszöget bezáró pont jelöli ki – vagy fogja majd kijelölni, – azaz a Karancs-szálló épülete és a – lehet, hogy most csupán bizakodó reményeimben élő, de egyszer majd csak megvalósuló – nyugati toronyház-trió 400 lakásos csoportja.

A város gerincét, rendező-vonalát Magyar Géza kollégám középmagas lakóépületei húzták meg – szerencsésen megválasztott tömegarányaikkal, homlokzati plasztikájukkal, értelmes, nyíltan bevallott, megmutatott szerkezetükkel és anyag-választásukkal olyan helyi típust teremtve amelynek a város-karakter formáló ereje és hatása lett. Már e ház-fajta első eleme – a főtéri lakóépületekre gondolok, képes volt rendet teremteni az átformálódó centrum káoszban. A középmagas épületek mellett – részben a dombok oldalára felkapaszkodva, részben az alábányászott, – ilyenformán magasabb építményekkel nem terhelhető – területen felvonó nélküli 4-5 szintes házak adják a várostest rétegét.

E rétegekbe tartoznak az 50-es évek lakóházai, a keleti domboldalok beépítése, a most befejezés előtt álló, úgynevezett „csillagházak”, s a tervezendő nyugati városrész épületeinek zöme.

A magas házak alkotta negyedik, a középmagas harmadik, s az előbb tárgyalt második réteg alatt főként kereskedelmi, kulturális és oktatási létesítmények 1-2 szintes első rétege húzódik. E rétegnek igen fontos szerepe van abban, hogy a város építményszöveve emberközvetben maradjon. Salgótarján sohasem lesz nagyváros (lakóinak száma 2000-ben is 50 000 fő körül lesz), s ezt a lépteket nem szabad jelentősen átlépni építmény-rendszerének sem, különben – divatos kifejezéssel élve – az épített környezet elidegenedhet saját lakóitól.

Annak ellenére, hogy a város egységes építészeti megjelenésének kialakulásához jelentősen hozzájárult az az inkább ösztönösen, mint szervezeten, tudatosan összehangolt anyaghasználat, amelyet az itt dolgozó tervezők túlnyomó többsége alkalmazott. Manapság egyre többen beszélnek nekünk – joggal – e házak szürkeségéről, egyhangúságáról, jó indulattal, kérdés formájában nyomozva a jelenség oka után. Az ok nagyon egyszerű, s legcélszerűbb egyértelműen kimondani: nincs egyetlen időtálló, tartós, gyorsan felhordható és elfogadható áru, homlokzati burkolóanyagunk – ez már nem építészeti kérdés, hanem városépítészeti problémává vált, – arra pedig nem voltunk, s lelkiismeretünkre hallgatva, vagy a város vezetőinek józan eszében bízva, nem is leszünk hajlandók, hogy olyan kalandos vállalkozásokba menjünk, bele – mint sok, Salgótarjánnál jóval nagyobb, s idősebb városnak némely tervezői, építői, akik színező-formázó kedvüket vakolat, vakkyd és emfix variációkba ölték, s a lefolyások, szakalásodások, elszíneződések egész arzenálját hozva létre a néhány éve épített lakótelepeken, köztintézményeken. Persze nem állítom, hogy minden birtokunkban lévő eszközt felhasználtunk volna a város, a házak színesebbé tételére – a loggiák, erkélymellvédjei, a fa és acél nyílászárók felületei, a portálok, reklámok, kirakatdobozok, mind alkalmasak arra, hogy színeikkel, formáikkal élénkítsék a városképet, – mint ahogyan fontos szerep jutna a téren a parkoknak, zöldterületeknek, fáknak, virágtartóknak is.

Azt azonban, hogy a rekonstrukció eddig követett építészeti koncepciójából kihulló, attól idegen hangulatú és formájú építmények kerüljenek – a változatosság igények jelszavával – a centrum közelébe, semmiképpen nem javasolnám.

Elnézést kérek, ha túl sok, szubjektívnek tűnő megállapítást tettem, de közeli rokoniokról, nagyon jó barátainkról roppant nehéz egyértelműen objektív véleményt formálni. – s én Salgótarjánnak igen jó barátja vagyok.

Dr. GRANASZTÓI PÁL,

c. egyetemi tanár

Ez a téma szükségképpen, elvi okokból zárja az eddigieket és kapcsolódik hozzájuk. Városépítészet, városépítészeti alakítás, esztétikán ugyanis nem érthetjük a merőben formai, arány és léptékbeli, éppenséggel hangulati témákat, mégoly fontosak azok is, hanem a város alakításának, alakulásának valamennyi társadalmi, gazdasági szervezési, műszaki tényezőjével való összefüggéseket, kölcsönhatásokat. Valójában tehát a tartalom és a forma együttes szemléletét.

Természetes tehát, hogy a tárgyalat problematika rendkívül kiterjedt, és itt csak néhány főbb felvetésre korlátozódhat, amelyet a hozzászólások még remélhetőleg gazdagítanak. A téma mindenesetre két fő, egymással összefüggő szempontra utal: a rekonstrukció által létrehozott alakítási, esztétikai, végső fokon az imént említett értelmezésű városépítészeti problémákra, mondhatni gondokra, – és az ugyancsak a rekonstrukció által adódó, sajátos ilyen lehetőségekre is. A továbbiak, itt elmondandók – egy rövid referátum keretei által korlátozottan – ezekre irányulnak.

Ami a problémákat illeti, azok végső fokon abból a természetszerű, szükségszerű tényből adódnak, hogy a városok folyamatosan alakulnak, mert egyes részeikben elhalnak és ezek helyén vagy máshol meg is újulnak. Az elhalásból és megújulásból, kölcsönhatásokból feszültségek keletkeznek, ellentmondások, nem egyszer visszavágások. Másszor jelentős, sőt alkotásértékű eredmények is. Kiemelkedők különösen a lépték és jellegváltatósi problémák, az újnak a megmaradó régihez való illeszkedése, vagy attól való eltérése. Újabb ezekhez egy másik is járul: az építési folyamatok nagymértékű elhúzó-dása, tehát az idő tényezőjének, ami már a folyamatos elhalás-megújulás jelenségének is jellemzője, e téren szintén előtérbe lépése. Ezt pl. egyes rekonstrukcióra kijelölt, sőt előkészített városrészekben a megújulás késlekedésében, a fokozódó avulásban, más ebből eredő nehézségekben tapasztalhatjuk. Sokáig tartó késlekedés robbanásszerű és esztétikailag is kérdéses értékű fejleményekhez vezethet. Új építés, főként új városok esetében pedig abban tapasztalhatjuk, hogy az építés elhúzódló folyamata, ugyanakkor az igények, lehetőségek gyakori változásai folytán ritkán valósulhat meg valami az eredeti elgondolás szerinti, hanem menetközben módosul. Nincs olyan városunk, ahol ilyen problémák nem adódtak volna, városépítészeti következményekkel is.

Persze különböznek az ilyen problémák a történeti városokban és az új, vagy történeti jelleg nélküli városban – mint éppen Salgótarján –, sőt különböznek egymástól a történeti jellegű városok esetében azok fokozottabb egyedisége, egyedi problémái miatt is. Különböznek továbbá a városok belső és a külső városrészeiben. E különbségek magától értetődőek, itt talán még utalni sem kellene rájuk, még ha talán egyes konkrét példák nyomán erre vissza is lehet és kell térni. Még különlegesebbek a műemléki városrészek, különösen a törvényesen védett területek, s általában a történeti városközpont problémái, amelyek hazánkban részben műemléki jelentőségnek nyilvánított területek is. Itt a rekonstrukció már csak igen kesztyűs kézzel végezhető, ugyanakkor a legélesebben vet fel városépítészeti – főként léptéki, illeszkedési problémákat. Rekonstrukción érve egy-egy jelentős új középület, magasház megjelenését is, a város történeti részeiben. Végül különbözhetnek a városépítészeti alakítási problémái a rekonstrukció során az összkép, a látkép és a belső városképek szempontjából. Talán jellemzőnek mondható, hogy a rekonstrukció által felvetett problémák leggyakrabban az összképben, különösen a városzsiluetben jelentkeznek, keltenek vitákat, feszültségeket, vagy érnek el éppen nyilvánvaló eredményeket. Aligha szükséges, hogy a témát ismerők számára bizonyító konkrétumokat mondjak: Szombathely, Gyöngyös új magasháza, Budapesten a Duna Intercontinental szálló kiragadható példák erre.

Talán nem érdektelen, ha e vázolt néhány szempontból pillantást vetünk a történelmi tapasztalatokra. Itt előrebocsájtom: városépítéstörténetünk, városépítészeti esztétikánk általában kimerítően foglalkozik a történeti fejlődéssel, annak mozgató rugóival, eredményeivel, s ugyanígy a múlt városépítészeti alkotásai értékelésével is. Ugyanakkor viszonylag kevesebbet azzal, hogy azok a maguk korában hogyan hathattak, hogyan fogadhatták őket. Holott az is érdekes, és hasznos volna.

Azt tudjuk például, hogy a reneszánsz idején, a teoretikusok a középkori városokat csúnyáknak, rosszaknak tartották, holott éppen akkorra érték el leginkább később megmaradt formai tőkélyüket. Tudjuk, hogy a Colosseum kőanyagát római középképzésekhez használták. Tudjuk, hogy Budapest legnagyobb részét, s kiválóan elhelyezett középületét, a Nemzeti Múzeumot elkészültekor hűvösen fogadták, talán azért is, mert kivülből volt, új és nagy, ezenfelül kietlen környezetben, s mert már a romantikus építéset szelei kezdtek kezdtek fujdogálni. A századvég, az eklektika és szecesszió korának városépítését sokáig, sőt olykor már a maga idejében is csaknem szitkokkal kísérték, míg újabbban talánuk benne értékelni valót. Itt tehát egy érdekes és még kellően nem vizsgált jelenséggel állunk szemben, ami óvatosságra készítetett bennünket akár a múlt egyes korszakai, akár a ma építészeti eredményei megítélésében.

Összevéve, e kevésbé feltárt témában azt mondhatjuk, persze fenntartásokkal, hogy korábban általában az újulás érdekében becsülték le a régít, s nemcsak gazdasági, ha-

nem esztétikai értékeiben is. Bár kivétel akad, mert éppen Párizsban Haussmann nevéhez fűződik, s ma már nagyraértékelt átépítése annak idején sok ellenzőre talált, kiadványok jelentek meg, amelyek a város múltját féltették, karakteres részei elvesztését panaszták, több-kevesebb joggal. Ujabbán viszont a múlt történeti és esztétikai értékének éppen a megbecsülése kerül inkább szembe a megújulással, ez utóbbi ilyen értelemben valik viták tárgyává. Az azonban bizonyos, hogy az antik örökség pusztulásának nagy cezurája után – bár továbbélés, úgynevezett kontinuitás Európában több helyen kimutatható, – a történeti városok, részben a középkorban s utána is rendszerint folyamatosan újulnak, részben területi bővülés, részben sejtrendszerű időnkénti cserélődése révén – érte ezen egyes elavult házak helyébe újak építését, a meglévők toldását.

Ez alapján véve folyamatos rekonstrukció volt, mai terminológiával, bár ritkán operatív jellegű. Az operatív beavatkozások kora a tizenharmadik század vége felé, a legnagyobb városok sok problémáinak felgyülemelésével kezdődött igazán, s virágzó módszerré a belső városrészekben – tehát nagyszabású rekonstrukcióvá – a múlt században, hazánkban a vége felé vált.

Párizs említett átépítésén kívül főként Bécsé, persze másoké is, nálunk Budapesté. S ha hazai téren maradunk, sajátoság következtetést vonhatunk le ez időszakból. Egyfelől nem riadt vissza a nagy áttelepítésektől, mondhatni felforgatásoktól, mint a pesti belváros átépítése esetében, sok vidéki városunkban új utak, főterek kialakításáról, nagy méretű, az addigi léptéktől elütő középületek építésétől. Sőt a megújulásnak ez a módja szükségyszerűnek, éppenséggel örövendesnek tűnt. Talán még olyan, ma már megbocsájthatatlannak és nem is szükségszerűnek ítélt esetekben is, mint a pesti volt Rakpiac, ma Roosevelt tér egykori szép klasszicista egységének elpusztítása, új nagy, divatos épületek kedvéért. Ugyanakkor azonban megfigyelhető az is, hogy a városok megújulása megőrzött bizonyos organikus jelleget, amennyiben a belső kialakultabb részekben – így pl. Budapesten ma már belső, akkor még külsőbb kerületeiben jórészt a kialakult úthálózatához, városszerkezethez igazodott, inkább jelleg megmaradásához. Persze ma már ezt nehezen ítélnél meg, mert csaknem évszázados, azóta beérett, sőt el is avult városrészekről van szó, melyek időközben fejlődtek, változtak is, fasoraink megnöttek, meg is szoktuk őket. A legjobb és legnagyobb szabású példa erre a budapesti Nagykörút, ami városrekonstrukció volt a javából, már betelepült részekben, s alig tudhatjuk, csak elképzelhetjük, milyen lehetett újonnan, csupaszon, nyersen, fák nélkül, kietlenül.

Mikszáth Kálmán írja le egy novellájában az Oktogon tájkóját ilyen kihalt, este szinte nyomasztó sötét vidéknek. Pedig a Nagykörút vonalvezetése is figyelembe vett az addigi városszerkezetből több mindent, nemcsak az egykor ott létezett Duna-ág helyét, hanem létező utcákat, telekviszonyokat is, egyenetlenségei és építésének késlekedése jórészt innen erednek.

E rövid pillantás a téma múltjába leginkább talán azért szükséges, hogy ne csak mai, hanem lényegében mindenkori problémát a rekonstrukció városépítészeti következményeiben, amire hol így, hol úgy reagáltak. Természetesen ki kell alakítanunk a magunk sajátos, mai adottságainkból fakadó hozzáállását is. Bár mindig nagyobb problémának látszik az, amiben éppen benne vagyunk, de talán objektíve is megállapítható, hogy a mieink valóban nagyobbak. Egyrészt az újabb építés nagyobb dimenziói, keményebb követelményei, – itt főként az iparosított építésre gondolok – sőt 'e követelmények gyakoribb váltakozásai miatt. Az építés általános drágulása miatt, ami sok jelenség, feszültség – így a lakáshiány egyik – oka. Ezért az új építkezések esetenként még erőteljesebb beavatkozást vonnak maguk után a város kialakult szerkezetébe, képébe, mint korábban, még a XIX. század nagyszabású városi átépítéseit is ideértve. A nagyobb dimenziók és az építkezések gyakori elhúzódnása megnehezítik az olyan egységes kialakításokat, amilyenek korábban kisebb arányokban – így pl. még Szeged belvárosában is – valamikor inkább lehetőségek voltak. A közlekedés, főként a gépkocsiközlekedés igényei még hatalmasabb erővel törtek előre, sőt hozzá éppen belül, – korábban, a közlekedés, a vasút révén inkább a városok szélső helyein vált a megújulás egyik döntő tényezőjévé. Itt említeném meg a gyorsvasutat, mely ugyan bent nem látszik, mégis rendkívüli, s általános város-; építészeti alakító következményekkel bír. A lakásszükséglet növekedése, teljes kielégíté-

sének késlekedése egyrészt feszítő erővel hat a gyorsabb, gazdaságosabb megoldások irányában, másrészt elodázóan a már valóban bontásra érett városrészek megújulására. Ugyanakkor a jelenlegi, főként a házigyári építési móddal nehéz volna elképzelni a kialakult, értékkel, jelleggel bíró belső városrészek olyan megújulását, amely ezeket az értékeket, jellegét többé kevésbé átmenti, konzerválja, s végül ez is mutatja az eddighez soraközön a legsajátosabb problémánkat, – azt, hogy az építészeti ízlés, általában a művelődésügy, a kulturális igények terén régebbi koroktól eltérően a műemlékek, a történeti értékek, a hagyományok fokozott megbecsülése jellemző szemléletünkre. Ugyanakkor ez a szemlélet minduntalan konfliktusba kerül a termelékenység, a gazdaságosság, a sietség szempontjaival – ami nem egy esetben még deklarált műemlékeket sem kímélt meg, nehezebben deklarálható, definiálható jellegét, atmoszférát, városaink hagyományos arculatát pedig éppenséggel törvényes védelem híján, nem egyszer egyenesen veszélyezteti.

A témának ez a része az utóbbi években túlnőtt a merőben szakmai kereteken, és mindinkább tapasztalható a társadalom reagálása új városépítészeti alkotásokra, jelenségekre. S többségével bizonyos idegességgel, mondhatni idegenkedéssel. Motivumai gyakran pusztán az újtól, a szokatlantól való idegenkedésből erednek. Olyan nézetek, mint pl. az, hogy modern épület nem illik történelmi környezetbe, túlhaladtak, helytelenek, de még élnek. A léptékváltás jelenségei – holott gyakran szükségszerűek – nem egyszer felháborodást keltenek. Sajnos kialakult – többé kevésbé érthetően – az építés, átépítés iránti általános bizalmatlanság, egyrészt az építkezések minősége, másrészt elhúzódsága, az ezekkel járó kellemetlenségek miatt, s talán egyik oka a múlt alkotásai túlzott megbecsülésének. A budapesti Belváros közepét a századfordulóban újszólván néhány év alatt átépítették, s ez a művelet, ami ma jóval tovább tartana, akkor tudomás szerint inkább örömet keltett, a modernizálás érzetét. Napjainkban a Szép utcai magasházat is, mint újat, feltűnő, többnyire kritikával szemléljük, később majd alighanem megszokják. A szociológiai vizsgálatok és a szanálások gyakorlata kimutatta, hogy sokan ragaszkodnak a megszokott városrészekhez, s idegenkednek máshová, újba költözni. A legjogosabban és érzékenyebben reagál a közvélemény a fokozódó növényzet írtásra, új építkezésekkel kapcsolatban. Ezek az itt csak mutatóba említett reagálások bonyolult egyveleget alkotnak, nem egyformán értékelhetők. Csak jelezni kívántam tehát, mint problémát, amivel foglalkozni kell, a figyelembevétel mértékével, módjával, – erre már vannak is törekvések – a helyes szakmai orientálással, és ugyanakkor a jogos hiányolások, kritikák megszívlelésével. Általában szakmai és társadalmi megítélések egymáshoz közelebb hozásával. A város végeredményben csak közösségi alkotás, egy egész társadalom produktuma lehet, városépítészeti, esztétikai értelemben is hiszen a maga módján tükrözés. Olyan városépítés – és ez a rekonstrukcióra talán még fokozottabban áll –, mely lényeges mértékben szembekerül az általános igényekkel, ilyen vonatkozásban is problematikusává válhat.

Különösképpen mutatják ezt a már eddig is egy kétszer említett magasházak, – ezek többnyire egyedi problémákat vetnek fel – és a jelenlegi házigyári lakásépítés, ami viszont tömeges méretekben jelentkezik, s éppen ez adja mind jelentőségét, mind problematikuságát. E két bonyolult, s külön részletes fejtegetést igénylő témakörökben most is itt, pusztán a rekonstrukció szemszögéből mindössze egy-két szempontra hívnám fel a figyelmet. A magasházaknál, amelyek a város kialakult képét változtatják, főként látképét, vagy belsejét, a szükségesség és a helyhez, a környezethez való alkalmazkodás kérdése, tehát tartalmi és formai szempont vetődik fel. Megemlítem, hogy magasházon most az egyedit, a környezetnél magasabb épületet értem, esetleg ilyenek kisebb csoportjait. Hozzájárul még a gazdaságossági szempont is, amennyiben jelenleg költséges építkezések, de talán ez idővel leküzdhető. Magam részéről többször véltem problematikusnak a magasházak szükségességét, mint a formai, a városképi megjelenését. Ha valóban szükséges, jó helyen épült és szépen kialakított, mint nem egy, akkor nincsen semmi baj vele. A baj akkor kezdődik, ha valamilyen más szempontból – városképformálás, személyi emlékmű emelés stb. – erőltetik, s még hozzá olyan helyen, ahol környezetét nyomasztja, más kiemelkedő épületekkel hatása konfliktusokba kerül. Ilyen eset is akad. S többnyire éppen belvárosokban, tehát mint rekonstrukció, a megújulás egyik lényeges jele. Ahány eset, annyi egyedi tanulmányozást igényel.

Más a helyzet a jelenlegi házigyári termékekkel. Merőben a rekonstrukció szempontjából nézve ezt az ennél lényegesen tágasabb problematikát, azt kell mondani, hogy jelenleg alkalmazott módja, dimenziói, arányai kevésbé alkalmasak városrekonstrukcióra, különösen nem a jelleggel, hagyományokkal bíró belső városrészekben, – még leginkább az átmeneti,

már felig meddig betelepült külsőbb zónákban. Az öbudi megoldás, éppenséggel a híd tengelyében levő egyenesen karhozatható, hiszen a városrésznek szép táji háttérét elrekeszi, belsejében a hagyományait eltünteti. De meghökkentő az a hatalmas és magas, zart falszerű felkarja is, amit legutóbb Miskolcnak, a Diósgyőr felé eső szélén már ilyen ameneti zónában lathattam. Nagyon leegyszerűsítve a két kérdést, — a magasházakat és a hágyári épületeket —, mely talán előbb—utóbb műszakilag, gazdaságilag össze is kapcsolható: a magasházaknál a szükségyszerűség, a fokozottabb gazdaságosság, s a minden esetben igen gondos, egyedi elbírálás követelményét vélem a jövő fejlődésében fontosnak, a hágyári tömeges lakásépítés esetén annak már különféle vitákban felvetett, tanulmányozás alatt álló oldási lehetőségeit a nagyobb variabilitás, lakásválaszték, a környezethez való fokozottabb alkalmazkodás érdekében. Nem ez a hely és alkalom, amikor erről a nagyjelentőségű kérdésről többet, bővebben mondhatok. Bővebben foglalkoztam ezzel a kérdéssel és előzményeivel a Magyar Tudomány egyik legutóbbi számában az új városrészek monotonizációjáról szóló tanulmányban.

A problémákat taglaltam eddig, de már félig-meddig érintve a lehetőségeket is. Be-fejezesül, tehát ezekről rövidebben szólhatok. Aligha vitás, hogy problémáink és lehetőségeink szorosan összefüggnek. S ezzel kapcsolatban lehet szólni konkrétan Salgótarján jelentőségéről, tanulságairól is.

A városrekonstrukció — akár folyamatos, akár operatív, — voltaképpen nemcsak újulás, hanem többnyire gazdagodás is, változatosabbá válás. Ezt a történelemben nem egy alapított város mutatja, mely kezdetben egyöntetű, talán még unalmas is volt, és a folyamatos további fejlődés, változás, átépítések révén vált gazdagabbá, változatosabbá, mondhatni városiasabbá. Az itáliai Palma Nova, a reneszánszkori alapított város, egykor és egyszerre kialakított, ekként megmaradó váltával ma egyhangú, kisszerű, inkább városépítéstörténeti kuriózum. Krakkó viszont, ugyancsak mondhatni középkori alapított város volta ellenére változatos, gazdag. Az idő múlása, a városoknak a rekonstrukció fogalomkörébe vonható átépítésekkel, fejlesztésekkel való megújulása és ezeknek városképi tükröződése természetesen jelenség, s ugyanezért többnyire fokozottabban attraktív városépítészeti együttesekhez vezet. Különösen áll ez nagyobb városrészekre, és egész városokra, amelyen belül természetesen kialakulhatnak, sőt védendőek az egységes kisebb, egyidőben létrejött városépítészeti együttesek. Elsősorban tehát azt kell leszögeznünk, hogy a városrekonstrukció, mint társadalmilag, gazdaságilag, műszakilag szükségyszerű cselekmény, módszer, élvileg esztétikai tartalom hordozója, esztétikai érték lehetőségével bír, s nem szükségképpen a keveredtség, sőt zagyvaság forrása, ami sajnos sok esetben bekövetkezhetik. A városzabályozó, alakító tevékenységnek, akár tervezésnek, akár igazgatásnak ebben igen nagy szerepe, feloldósága van.

Amde napjainkban van a rekonstrukciónak — értve ezen most már az időszzerű, operatív, szervezett városmegújítási tevékenységet — különleges és időszzerű városépítészeti jelentősége is. S ez a helyi adottságok figyelembevételéből eredő szükségyszerű változatosság.

Mindenképpen nagyobb változatosság, ami a pusztasíkságokon emelt és komplett új városrészek mai gyakori monotonizációjához képest nyereség lehet. Városiasabb, életteltesebb miliő lehetőségét is jelenti, ez utóbbiak gyakori kihaltságát, kívülállásához képest. Salgótarján fontos példát mutat ebben, bár kétségtelenül az egykori beépítés túlnyomóan értéktelen volta megkönnyítette történeti városokhoz képest a belső megújulást, átépítést és jellegében az új városokhoz közelítette. Részben a táji keretek jó kihasználásával mutatja a példát, ami egyik értéke az új, részeknek, részben pedig azzal, hogy mégis többféle adottsághoz — korábbi városszerkezethez, megmaradó épületekhez igazodva alakult újjá. Nem a pusztaságban keletkezett új város tehát, hanem valaminek, bármily szerény volt is az, a továbbfejlesztése, kivirágzása. S ez a lehetőség rekonstrukció esetén még történeti városokban is fennáll, főként a központhoz csatlakozó avult, de értékeket tartalmazó részekben, ahol, ha más nem, úgy az egykori utcák, fasorok, kertek, egyes korábbi épületek átmentése az újba, kapcsolatot teremt múlt és jövő között, biztosítja a mélyebb urbanitást. Ugyanakkor — feltételezve az előbb — utóbb alkalmazkodni képes iparosított, nagyüzemi építést, — nagyobb és megokoltabb változatosság forrása lehet, mint a merőben formai erőlködése a változatosság létrehozására.

Salgótarján példájának másik jelentősége, hogy jórészt városközpont rekonstrukció. Annak nevezhetjük, hiszen a korábbi szegényes központ adottságai, így a pályaudvar, a főutak, más tényezők mégis jórészt determinálták. A központalakítás, éppenséggel rekonstrukció pedig nem csak a városépítés egyik legfontosabb és legkülönlegesebb egyben bonyolultabb feladata, hanem városépítészeti alakítás szempontjából is kiemelkedő lehetősé-

geket nyújt – magasabbrendű, változatosabb tartalomnak szükségképpen magasabbrendű es attraktívabb formai kifejezését. Sorrendben is van jelentősége. Elvileg ugyanúgy nehezen fogadható el, még ha a gyakorlatban kényszerű nehézségek miatt többnyire így is van, hogy a város a külsőbb részein épül, vagy épül át, míg központja nem tart lépést a fejlődéssel, sőt elavult. Ebből erednek nem egyszer a központáthelyezési problémák, javaslatok is. A teljesértékű városrekonstrukcióban elvileg voltaképpen követelménynek mondható a központ és a külsőbb részek közel egyidejű rekonstrukciója. S ez itt bekövetkezett, néhány további tanulságot nyújtva, lehetőséget mutatva más városok számára is.

Az egyik, hogy kiemelkedő értékű épületek együttesét kiemelkedő képességű építésszek alkották. Ha a központalakítás jelentőségét az előbb mondottak szerint tekintjük, sőt fontosnak tekintjük egy-egy új, nagyobb középület megjelenését is a korábbi várostestben, akkor mindenképpen jelentős követelménynek mondhatjuk azt is, hogy ilyeneket lehetőleg már próbára tett és magasszínvonalú tervezők alkossanak. Sajnos, nem egy központi, rekonstrukciós jelentőségű középipitekezésünkben tapasztalhattuk ennek hiányát, amit az eredmények is tanúsítanak. Aligha vitás, hogy a városépítészeti alakításnak évezredes hagyományok alapján, de ma is egyik legjelentősebb eszköze a városképet meghatározó egyedi középületek építése.

S ezt az eszközt igen komolyan kell venni, a legkedvezőbb megoldás feltételeit meg kell teremteni. Itt nem számíthatnak munkaellátottsági és más adminisztratív szempontok, éppenséggel személyi összeköttetések, – csak a rátermettség, a kipróbáltság. Ybi Miklós, akinek nevére elnevezett díjat adományoznak kiemelkedő alkotásokért, szerényebb munkákkal szerzett megbecsülést, majd vált – teljes joggal – Budapest számos nagyszerű középületének tervezőjévé, és ezáltal mondhatni, múlt századi városképeének egyik meghatározójává. Hozzatenném azt még, hogy kiemelkedő jelentőségű városképalakító középületeknél aggyálos a túlzott takarékoskodás is, ami a legrátermettebb tervező kezét is megkötheti.

A másik, ezzel egyenrangúan fontos tanulság Salgótarján átépítésével kapcsolatban az a mód, ahogy itt a tervezés és szervezés, a várostervezői munka és annak végrehajtása egybehangolódott. Egyrészt ugyancsak rátermett tervezők jóvoltából, de hasonlóképpen a példaadó, aktív, rugalmas városvezetés jóvoltából. Ugy vélem, hogy ez mindennemű városrekonstrukciós feladat, s annak városépítészeti alkotásértékű eredménye szempontjából megszívlelendő. Mert a rekonstrukció még egyszerűbb esetekben is szükségképpen bonyolultabb, elhúzódóbb feladat, mint a szűz területeken új városrészek építése. Még inkább az a városközpont esetében.

Csaknem elképzelhetetlen, hogy egyetlen terven mindent véglegesen meg lehessen oldani, s emiag, változtatlanul fel is építeni. A váratlan fordulatok, nehézségek, újabb lehetőségek – persze tervek birtokában is csaknem mindennapos készültséget – igényelnek a végrehajtásban. Újabb elhatározásokat, módosításokat, különféle szervezetek szoros együttműködését. Mindez itt elismerésre méltó módon bekövetkezett. Egy-egy új lakótelep, kisebb épület-együttes még lehet napjainkban is egyetlen terven nyugvó, még akár egyetlen tervező személyéhez is fűződő alkotás. De a városrekonstrukció, s főként a városközpont-rekonstrukció alapjaiban közösségi művelet, eredményei is csak ezt tükrözhetik, s ebben rejlik sajátos, különleges esztétikai hatása, értéke, ennek lehetősége is.

Megemlíteném még annak különleges jelentőségét, hogy a városrekonstrukció folyamata itt, ahol több mint tíz éve elkezdődött, azóta folyamatosan, mondhatni szívósan és következetesen tart. Ennek különleges jelentőséget kell tulajdonítani, éppen a városépítészeti alakítás szempontjából, különösen, ha nem egy megkezdett, felbemaradt vagy készülő, s így olykor torzokat létrehozó rekonstrukciós munkálatokra gondolunk.

Szeretném ezeket az igen vázlatosan kifejtett gondolatokat azzal a meggyőződéssel zárni, hogy Salgótarján átépítése, ennek itt látható eredménye a felsorolt okokból nemcsak példaadó, biztató a nehezebb körülményekkel bíró városok számára is – hanem újabb arakulásával, teljesülésével, gazdagodásával végső fokon szép. Szép akkor is, ha nincs minden megoldva, hiszen egy városban minden megoldva úgyszólván nem is lehet. Szép a táj, amely övezi, az illeszkedés ehhez a tájhoz, adottságainak a kiaknázása, szépe a jelentős, új, a városképet meghatározó épületek, együttesek. Szépek sok helyen belső részletei, s szép magasabbról nézve az összképe. Sőt szépek összképében a környező nagy ipari üzemek is, mert az életet jelentik, a képet élelletjessé teszik. Azt az életet, ami a várost áthatja, aminek számára létesült és amit formáiban kifejez. Hiszen mondhatni, hogy egész város, modern város és nem új városrész. Talán ez a leginkább előremutató benne. S bizakodást kelt, hogy vannak, lesznek még lehetőségeink, a városaink rekonstrukciója során, hogy azokat szebbé, korszerűbbé és társadalmunk által is megszeretettekké tegyük.

SULYOK LÁSZLÓ

Dózsa forradalmisága

Illyés Gyula drámáinak kapcsán

Dózsa György alakja az 1514-es parasztháború óta, közel ötszáz éve áll a magyar és a nemzetközi érdeklődés középpontjában. Személye és sorsa az évszázadok folyamán át- meg átszövődött pozitív vagy negatív tartalmú legendás történetekkel, attól függően, milyen beállítottságú, elkötelezettségű volt a krónikás, az író, aki tetteiről szólt.

A másod-, vagy sokadkézből hallott és megírt történetek természetesen rüleg homályosították el Dózsa igazi arcát és nehezítették meg a hiteles, történelmi ábrázolást. A forrásanyag csekélyisége, a fennmaradt dokumentumok hitelességének ellenőrizhetetlensége, illetve ellenőrizhetőségének korlátozottsága magyarázza és teszi érthetővé, hogy 1514 történelmi eseményeinek és alakjainak értelmezése annyira eltérő, egymással homlokegyenest ellenkező lehet.

A megítélés milyenségét hosszú időn keresztül elsődlegesen nem az objektív valóságanyag határozta meg, hanem az „ítélkező” társadalmi hovatartozása, meggyőződése, személyes pártállása, végsősoron szubjektuma. Ez magyarázza, hogy a művekben Dózsa vagy zsarnokgyűlölő, népfelszabadító forradalmárként, vagy kíméletlen, vérengző, durva és önző, uralomra törő parasztkirályként jelenik-e meg.

Dózsa képe – így vagy úgy – a magyarság tudatában minduntalan ott kísért.

Alakját az elnyomó és az elnyomott osztályok egyformán számontartják. De mindegyik osztály számára mást jelent, sőt egy osztályon belül sem jelenti minden réteg számára ugyanazt.

A nép, az elnyomottak tudatában a szabadsághozó, az igazságtevő jelképeként szunnyad az elégedetlenség hamuja alatt, kér és követel a történelem feszült, nagy pillanataiban. A liberális nemesség és a haladó burzsoázia egy maroknyi részének Dózsa ugyanazt jelenti, mint az elnyomottaknak. Nekik Dózsa példát és hitet ad a harchoz, mindennapi munkájukhoz, a jobbító cselekvésre.

A liberálisok többségének Dózsával szembeni magatartása ettől eltér. Igyekeznek bár megérteni tetteit, végsősoron mégis elutasítják, mert képtelenek a forradalommal való feltétlen azonosulásra. Ezért számukra Dózsa tette nem követendő, hanem elkerülendő példa, reformokat sürgető, egyben mégis megszívlelendő figyelmeztetés.

Dózsát számon tartja az uralkodó osztály, illetve osztályok másik csoportja, a konzervatív nemesség és burzsoázia is. Bennük a parasztháború emléke félelmet és rettegést kelt. Mi sem jellemzőbb e társadalmi-politikai csoport szűklátókörűségére és korlátoltságára annál, mint az, hogy Dózsa

számukra nem a változtatást sürgető figyelmeztetés, hanem ellenkezőleg, olyan depressziózó erő, amely a változatlanságot, illetve változtathatlanságot erőlteti, s amely az 1514 után kialakult és fennálló uralmi viszonyokat foggal és körömmel akarja fenntartani.

A nép, a nemzet nagy küzdelmei, a szabadságharcok és a forradalmak idején Dózsa és 1514 bizonyos fokig mindenkor a választóvíz szerepét töltötte be, összefogva, egy táborba sodorva a közös célokért harcolókat. Emlékezzünk a Rákóczi-szabadságharc idejére, amikor a magyar társadalom, un. kurucokra és labancokra szakadva, harcolt egymással a nemzet szabadságáért, illetve szabadsága ellen.

II. Rákóczi Ferenc katonái büszkén nevezték magukat kurucoknak, vállalva az utódok szerepét (crux – kereszt).

Későbbi korok magyar társadalmának haladó erői – a progresszív hagyományokat követve – szintén tudatos büszkeséggel csatlakoztak az utódok sorához.

Újult erővel Dózsa és a parasztforradalom szelleme a reformkorban kaptt lábra, s lett a forradalom, a nemzeti szabadság és a demokratizmus polgári átalakulás egyik élesztője. Fellendült, s addig nem tapasztalt méretűvé emelkedett a Dózsa iránti tudományos és művészi érdeklődés. Forradalmi és liberális szellemű írókat, költőket ihletett alkotásra. Petőfi verseket, Eötvös József regényét írt a parasztháborúról, hogy csak a legismertebbeket említsük.

A művészetek különböző ágaiban, különösen irodalomban és képzőművészetben ettől fogva a Dózsa-téma permanensen jelentkezett. A képzőművészeti ábrázolás egyértelmű, érthető, világos; gondoljunk csak Derkovits méltán híres fametszet sorozatára, Konecsni György és Szabó Vladimir monumentális Dózsa-festményére, vagy jelenkorunk fiatal szobrászainak – többek között Szervátiusz Jenő, Gyurcsék Ferenc – erőteljes alkotásaira.

Az ábrázolás különbözőségei, a szemléleti problémák legszembetűnőbb módon – a legárnyaltabb emberi kifejezési eszköz, a nyelv művészete révén, – az irodalomban jelentkeztek.

Az elmúlt évszázad drámáinak sorából – mivel elsődleges célunk más – csak néhány érdekes munka problémáira mutatnánk rá.

Literatúránk nagy romantikusa Jókai Mór az elsők között drámai alkotásban emlékezett meg Dózsáról. Írói célkitűzése egy nagyszabású, történelmi Dózsa-kép megrajzolása volt.

Jókai drámája nem sikerült; a vállalt feladattal nem tudott megbirkózni, mert liberális politikai állásfoglalásából eredően képtelen a parasztháború szociális tartalmának, a forradalom valóságos mozgóerőinek megértésére. Szerinte a forradalom a tömeg gátlástalan tombolása, teljes pusztulás. E szemléleti alapállás következménye, hogy Dózsa robbanó indulatai ellenére is kisszerű hős maradt, mert indulatait nem a szociális igazságtevés, hanem személyes vágyak és sérelmek bosszúszomja irányítja.

Századunk első felének figyelemre méltó Dózsa-drámája Sárközi György nevéhez fűződik. Összességében nézve azonban Sárközi drámája sem tud – bár Jókaival ellentétben a forradalom mellett tesz hitet – kielégítő Dózsa-képet felmutatni.

Úgy véljük – különösen most, az új Dózsa-dráma megszületése után – hogy irodalmunkban ezidáig Illyés Gyula forradalmi Dózsa-képe a legteljesebb.

Már az első Dózsáról írott Illyés drámát, a Dózsa György címűt széleskörű érdeklődés fogadta.

A kritika figyelmének magyarozatát maga a darab szolgáltatja, megoldott és megoldatlan problémáival együtt.

Béládi Miklós írta a műről:

„A drámában mindaz összesűrűsödik, amit Illyés történelemről, hazáról, népről írt és mondott. Jellegzetes mondandói, parasztszemlélete, szeretete és gyűlölete . . .”

S valóban, a Dózsa-dráma konfliktusa több, mint két nagy történelmi személyiség szikrázó összecsapása. A konfliktus osztályjellegű; az elnyomott parasztság csap össze a jogaihoz, kiváltságaihoz ragaszkodó nemességgel. Illyés drámáira jellemző ez az ábrándozásmód. A Dózsa György tehát – ez az előzőekből következik – nem tekinthető lélektani drámának, különösen nem Németh László drámaábrázolásának, drámatechnikájának értelmében, hanem osztálydrámának, s a történelem ismeretében nyugodtan mondhatjuk, az egész nemzet drámájának.

Illyést a parasztháború témája nagyon régóta foglalkoztatta. Történetét először a harmincas években versben, majd az ötvenes években drámában, s most egy újabb drámában jelenítette meg. Illyés az a fajta művész, akit nyugtalanít egy-egy sikertelen, pontosabban fogalmazva, nem teljesen az elképzelései szerint megvalósult munka, de akit nem tud legyőzni az engedetlen anyag, mert újból előveszi és megbirkózik vele. Így történt ez a Dózsával is: Testvérek című – nyomtatásban a Kortárs 1972 szeptemberi számában megjelent – három felvonásos tragédiája tárgyául újból a parasztháború problematikáját választotta.

A két Dózsa-dráma között jelentős a különbség; tekintélyes idő telt el megszületésük között. De a köztük lévő különbséget nemcsak ez magyarázza; legalább úgy indokolja az a tény is, hogy mindkettő más történelmi helyzetben, más társadalmi szituációban és szellemi atmoszférában keletkezett. A két dráma bizonyos szempontú összehasonlítása jó lehetőséget teremt arra, hogy megbizonyosodjunk Illyés drámáiról felfogásának modernizálódásáról, technikájának tökéletesedéséről, és képet alkothassunk racionális Dózsa-képének teljesebbé válásáról.

Az új dráma bevezető sorai tudatosan vállalt emberi és alkotói szerénységről árulkodnak: „A versenyzésnek egyetlen módját tudtam elfogadni . . . Ha önmagamat szemelem ki versenytársul. Ha azt, amit egyszer már megcsináltam, megpróbálok még egyszer véghez vinni az előbbinél jobb eredménnyel.” Az új alkotás teljességgel igazolta az író önmagával való versengésének nemes szellemét. Az új Dózsa – annak ellenére, hogy már az első hézagpótló szerepet töltött be a Dózsa-drámák sorában, és joggal került kritikái és szellemi életünk érdeklődésének pergőtüzébe – érzésünk szerint messze felülmúlta az előzőt, mind a gondolat tisztasága, mind az ábrázolás és megjelenítés, a drámai építkezés és szerkesztés tekintetében. Mielőtt az említett két dráma részletesebb tárgyalásába fognánk, szeretnénk megje-

gyezni, hogy – írásunk szűk lehetőségeit figyelembe véve – egyik dráma komplex elemzésére sem vállalkozhatunk; másrészt kizárólag csak a dráma lényegét kívánjuk megragadni, s eszmeiségének elemzésén keresztül megvilágítani a főhős, Dózsa forradalmiságának problematikáját.

Választásunkat – a terjedelem problémáján kívül – mindenekelőtt az indokolja, hogy – véleményünk szerint – e kérdéskomplexum prezentálja legszembetűnőbben az írói teljesítmény változását.

Elemzésünk kiindulási alapjául természetesen az első munka szolgál: mi jellemzi a drámában az írói szándék és megvalósulás viszonyát?

Az egész műből az a mélyről fakadó és intenzíven átélt népi elkötelezettség árad, amely Illyés írói magatartásának és munkásságának mindenkor egyik fő jellemzője volt. Történelem-szemléletének ez az elkötelezettség alapvető meghatározója. Dózsa-képe pozitív: nem kétséges, hogy felfogása szerint Dózsa történelmünk egyik kiemelkedő alakja, népi-nemzeti hős, tudatos forradalmár. Ezt a mindenképpen helyes és szimpatikus írói koncepciót a megvalósulás folyamatában azonban nem kísérte szerencse; Illyésnek Dózsa forradalmi alakját nem sikerült történelmileg hiteles valóságában megragadnia. A színdarab Dózsája annak ellenére, hogy nagyszabású drámai, nép-nemzeti hős, nem ízig-vérig, tudatos forradalmár, hisz Dózsa történelmi szerepét, forradalmi küldetését még a parasztháború megkezdése, tehát a nemességgel való szakítás után sem látja világosan. Szinte a végéig hiszi, hogy – bizonyos követelések teljesítése mellett – lehetséges a nemességgel való megegyezés. Az egyezkedés abszurdítására, forradalmi cselekedeteinek helyességére csak az utolsó pillanatban – egy Zápolyával folytatott szópárbaj után – a vesztőhely árnyékában döbben.

Ekkor már Dózsa előtt is nyilvánvalóvá válik vezértársának, Mészáros Lőrincnek – korábban nem hitt – igazsága.

Dózsa a drámában sok esetben szenvedélyes indulatainak hatására cselekszik, illetve kíván cselekedni. Akarata ezért több ízben is szembekerül az indulatait legyőzni tudó Mészáros Lőrinc tiszta gondolataival.

Lőrinc barát alakja és személyisége rendkívül fontos dramaturgiai funkciót tölt be a dráma-építkezés folyamatában. Véleményének mindenkor súlya van.

Dózsa forradalmasodásában döntő szerep jut számára. Válságos helyzetekben nem egyszer az ő átgondolt, okos szavai győzik meg és lendítik előre Dózsát forradalmi útján. Az addig csak törökkel csatázó, társadalmi kérdésekkel nem foglalkozó végvári vitéz, Dózsa a Lőrincsel folytatott beszélgetéseken keresztül ismeri fel a társadalom valóságos helyzetét és állapotát, a forradalmi cselekvés szükségességét. Honnan, miből fakad Mészáros Lőrinc ismerete, mitől nyeri erejét, hite, szavainak igazsága? Mészáros Lőrinc, a mezővárosi szegény pap, kinek hitét és igazságát a társadalmi valóság mély ismerete táplálja, nem egyszer maga is elszenvetde a hatalmasok megaláztatásait, és naponta látta a nálánál jóval szegényebb hívők, a parasztok robottal és félelemmel terhes, nyomorúságos életét.

Megértette e népnomorúság okát, a változtatás szükségességét. A változtatáshoz azonban társak kellene. Vezetésére egy olyan vitézi jártassággal és hadvezetői képességekkel rendelkező, s egyben tekintélyes személyiség

kellott, aki hírnevénél fogva bírja a parasztság bizalmát és képes vezetésére. Ezt a személyt találta meg Dózsában, s Dózsa ezért fontosabb mindenki másnál számára, ezért képes iránta a végsőig való hűségre és engedelmes- ségre.

Gondoljunk a harmadik felvonás első képére.

A parasztseregek Maros-menti táborában vagyunk. Dózsa és Mészáros vitat- kozik. Dózsa korai takarodót fuvat, hogy katonái kellően pihentek legyenek a másnapi döntő csatára. Mészáros nem ért egyet a paranccsal; azonnali gyülekezőt akar, hogy erögyűjtés céljából elvonuljanak a napok óta ostrom- lott Temesvár falai alól. Tudja, a katonák fáradtak a több hónapos mene- telés és harc után, ugyanakkor – korábbi tapasztalatai és ismerete alapján – sejtí, hogy a nemesi seregek nemcsak megerősödve várják támadásukat, hanem ellentámadásra készülődnek, minthogy Báthori szorult helyzetében maradék büszkeségét félretéve, kibékült halálos ellenségével, Zápolyával. Tisztában van helyzetfelismerése realitásával, mégis beletörödve, engedelme- sen meghajlik Dózsa akarata előtt, mert ez jelenti a parasztsereg egységét, vagyis a további harcot, amit talán mindig, mindenkinél tudatosabban és jobban akart, illetve akar. Dózsa addig, a dráma csomópontjain, amikor vá- lasztás előtt állt forradalmi tett vagy tétlenség között, mindig átgondol- ta Mészáros mondandóját, és belátta, elfogadta igazát. A történet folyamán most először mond nemet Mészárosnak, véglegesen, de ez a „nem” a parasztháború kimenetele szempontjából végzetes, mert a parasztseregek vereségét idézi elő, illetve sietteti.

Dózsa tehát nagyot hibázott, az olvasó kettőjük vitája során mégis neki ad igazat, mert Illyés hőse ajkára olyan – a konkrét helyzettől függet- len általánosan igaz és szenvedélyes – szavakat ad, hogy értelmünket telje- sen megköve, érzelmileg magához láncol. Valósággal megmámorosodunk a szavak varázsától, olyannyira, hogy az adott drámai szituációban képtele- nek vagyunk a konkrét politikai helyzet, a pillanatnyi erőviszonyok felméré- sére.

Az idézett jelenetben Illyés, erőszakot téve a dráma belső, öntörvényű logikáján, alakjait az alapjában helyes, eredeti koncepciójának megfelelően „mozgatja”, nagyítja és kicsinyíti, úgy, hogy végsősoron mindkét hősből olyan forradalmárt csinál, amilyenek előzőleg sohasem voltak.

Az utolsó felvonásban közvetve igazságot szolgáltat Mészárosnak, ki- mondatva Dózsával – amit a figyelmes olvasó a történésben észrevehetett. – „Igazat szolt a nagybotú barát...” Felismerése azonban a forradalmi cselekvés szempontjából már késő, mert egy cselekvési lehetőségétől meg- fosztott ember mondja, másrészt abbéli benyomásunkat erősíti, hogy az igazi forradalmár személyiség nem ő, hanem Mészáros Lőrinc. Így lesz tiszta számunkra Klaniczay Tibor szellemes megállapítása, hogy „Illyés Dózsája nem vezeti a forradalmat, hanem elszalasztja azt...”

Illyés bizonyára tudatában volt ennek. Nyugtalanította a megoldatlan- ság. Talán ebből is – és nemcsak alkatából – következik, hogy jó másfél évtizeddel később újra bonckés alá vette a történelmet, Dózsa György és a parasztháború történetét.

Az új Dózsa-dráma teljesen más; alig-alig emlékeztet az előzőre. Formájában meg egyáltalán nem.

Az első dráma tömegeket mozgató, cselekményes, sok helyszínen játszódó, elnagyolt történelmi freskó volt, s mint szerzője korábbi interjújában megjegyezte, az ötvenes évek Brecht-divatjának szellemében fogant.

Az új mű – napjaink drámafelfogásának megfelelően – kevés szereplős, minimális cselekményű, határozottan gondolatiságra törekvő kamaradarab. Négy szereplője közül kettő csak egy-egy villanásra jelenik meg a színen. A nemesi szereplők pedig már helyet sem kapnak, csupán a testvérek, György és Gergely szavaiban.

A parasztháború, a népforradalom kamara jellegű feldolgozása az Illyési dráma koncepció „napjaink által is befolyásolt” megváltozásából következik. Az előző dráma a nép (Illyés fogalmi rendszerében a nemzettel azonos) hősi magáraébredésének eposza kívánt lenni egy – időben pontosan körülhatárolt – történelmi helyzetben, míg a mostani: a forradalom, s általában a forradalmak önvizsgálata. „Egyrészt jellemet akartam ábrázolni, másrészt a forradalom önmagával való vitáját szerettem volna érzékelteni” – vallja írói célkitűzéseiről. Testvérek című drámájának fivér-hősei, György és Gergely egyformán forradalmárok, „egy törzs hajtásai”, mégis „egy tűz másutt-másutt fölnyilító lángjai”, más karakterek. György a direkt gondolkodású, cselekvő katona-ember típusa; Gergely a tetteket következményeivel együtt végiggondoló, moralizálásra meditációra hajlamos papnövendék. Szemléletesen fogalmazza meg Illyés ezt az azonosságot és mégis-különbözőséget Gergely szavaiban: „Ertelem és Igazság, Tisztánlátás és Könyörület! Istene, te tudod, egy forrásból indultam ezzel az én legédesebb földi testvéremmel; ő a harc útját folytatja, azzal a biztonsággal szívében, amely a vakok arcán ragyog: de az én utam, hogy inkább száz lemondás, mint egy jóvátehetetlen tévedés, mert én titkaid legmélyére vágyom látni: megismerni bölcs szándékaid velünk!”

A dráma tulajdonképpen a két testvér vitája, érvek és ellenérvek láncolata. Beszélgetéseik során tárul fel előttünk a parasztháború egész története, a forradalom erkölcsse, Gergely alakja sok tekintetben az első dráma Mészáros Lőrincére emlékeztet. György forradalmárrá érlelődésében neki is szerepe van, de közel sem olyan mértékben, mint Mészáros Lőrincnek volt. Ebben a drámában Dózsa a társadalmi igazságot, a nemesség valóságos arcát elsősorban empirikus úton, saját tapasztalásain keresztül ismeri fel, s csaknem kezdettől – az első felvonás második képétől – világosan látja. Most már a jutalompénzt indokolatlanul visszatartó Csáky püspök, a bitang rágalmozónak nevezett Werbőczy, a „vérivók királya” Báthori a „képétfestő” Zápolya nemcsak társadalmi, osztályszempontból azonosak, hanem erkölcsük, jellemük tekintetében is. Mindannyian zsarnok, hatalmukkal visszaélő, népnyzó nemesurak, akik egyformán kiérdemlik elnyomottaik igazságszolgáltató bosszúját.

Itt tapinthatunk rá a két dráma közti újabb lényeges különbözősége. Az elsőben ugyanis Dózsa nem azonosítja Zápolyát a többi nemesúrral; különbözik tartja azoknál, azaz illúziókat táplál vele szemben.

Dózsának a nemességgel való szakítás – tisztánlátása ellenére – sem egyszerű. A döntés fokozott felelősséget kíván. Ezt az utat, a „vajúdást” igazabban és izgalmasabban járjuk be, a döntés megszületését Dózsával együtt, egy időben éljük át.

Az új Dózsa minden jelenetének magasfokú izzása van: szavak, gondolatok sisteregnek és csapnak össze, szikrázva. Illyés a parasztháború kapcsán olyan problémákról szól, melyeket minden forradalom magában hord és felvet. Ki tekinthető ellenségnek; és meddig? Milyen formában, milyen eszközökkel harcoljunk ellene? Milyen politikát alkalmazzunk ellenük és általában a győzelem után? Ki szereti igazán a népet? És még számtalan kérdés, mely és szervezőinek kell okosan és higgadtan válaszolni, mert az e kérdésekre megoldásra vár, s amelyekre – egytől-egyig – a forradalom irányítóinak adott válaszaik alapján kialakult és alkalmazott politika jelentheti csak – a fegyveres győzelem után – a végső, teljes győzelmet.

A forradalmi etika problémái elsősorban napjaink gondolkodásában kerültek előtérbe. E kérdések erőteljes hangsúlyt kapnak a Testvérekben is, különösen a harmadik felvonás elején, s a fivérek nézeteiben szembesülnek.

Nézzünk egy jellemző példát!

György – a korábbi sérelmekért és a kivégzett társakért – karóba húzat több nemesi foglyot, többek között Csáky püspököt és Telegdi kancellárt. A tettet a két testvér – jellemzően – különbözőképpen ítéli meg.

Gergely a kivégzést gyilkos bosszúnak érzi, mert az áldozatok – hangsúlyozza – foglyok voltak, ártalmatlanok. Szerinte György azzal, hogy megszüntette a bűntevés lehetőségét, elvesztette megölésükhöz az okot és jogot.

Gergely okfejtése logikus, s általánosságban igaz, de az adott, konkrét helyzetben téves, mert az általa ártalmatlannak tartott kivégzettek az ellenség olyan tekintélyes személyiségei voltak, akik megsemmisítése a forradalom számára létkérdés, szükségszerű; életbenmaradásuk a forradalmat veszélyezteti.

György szinte ösztönösen érzi a „forradalmi törvényt”, ezért tartja Gergely véleményével szemben igazságszolgáltatásnak, – saját szóhasználatával élve – jogos megtorlásnak a kivégzést. Indoklásának tartalma és mikéntje tipikusan katonai logikát, katonai magatartást tükröz: „A háború végzett velük, nem én. Ők kezdték, nem? A háború törvénye pedig, hogy a két ellenséges tábor közül az egyik megsemmisítse a másikat.” Konkrét esetben György igazsága nyilvánvaló, de érvelésének egy tévedését kiigazítva, eljutunk a Gergely képviselte, általánosan érvényes igazsághoz. A tévedés abban áll, hogy a háborúban tulajdonképpen nem az ellenség teljes megsemmisítése – a fegyveres ellenségnek, igen – a célja egyik táborban sem, hanem a megtörése, a behódoltatása, erőszakkal vagy meggyőzéssel törvényeinek, társadalmi berendezkedésének a másikkal való elfogadtatása. György az ellenséget egy kalap alá veszi, nem ismer vele szemben kiméletet, s így érkezünk el Gergely igazságához: „... Valahol mégis meg kell állítani a bűnre bünt és bünt...”; azaz az öldöklést nem lehet a végtelenségig vinni, mert az a társadalomban a politikai feszültséget állandósítja, s a békés építőmunkát akadályozza. Ez a szerkesztési forma, az ellentétes vélemé-

nyek állandó ütköztetése jellemzi a darabot, s nagyszerűségét épp ez adja: a gondolkodtatás, a művel való állandó és aktív szellemi együttlétre készítés.

Az első dráma kritikusi a főhős forradalmiságával kapcsolatosan kifogásolták vezetői koncepciójának társadalmi perspektívtársadalmiságát is. Kifogásolták, hogy tulajdonképpen Dózsának nincs a jövőre vonatkozóan kidolgozott szociális terve; Dózsa harcol, de nem tudja, milyen társadalmi célokért.

Az új drámát e vád nem érheti; Dózsa világosan megfogalmazza társadalmi célkitűzéseit; „A jobbágy nép visszakapja a honfoglalók ősi szabadságát...”, aztán a király segítségével, aki megtudja és meg is akarja menteni az országot, kiűzik a törököt nemcsak Magyarországról, hanem az egész Balkánról. Ez a Dózsa-féle társadalmi program az adott korban – mely a világ első polgári forradalma, az angol forradalom előtt több mint száz évvel korábbra esik – a lehető legpozitívabban, haladó program. Dózsa idejében a társadalom megváltoztatásának gondolata reális elképzelésképp – különösen Magyarországon – fel sem merülhetett a társadalmi és gazdasági viszonyok fejletlensége következtében.

Egyetlen realizálható elképzelésként, keménykezű, igazságos királlyal az élen, csak az említett Dózsa-program jöhetett számításba.

Az Illyés drámák által felvetett forradalmiság kérdés elemzésének végére érve, ha véleményünket összegezzük, azt mondhatjuk, hogy a Testvérek című drámával Illyés pályáján és – ezen túlmenően, Dózsa irodalmunkban is – a legtöbbet adta, amit e témakörben valaha is adtak az elmúlt századok. A Testvérekben Illyésnek egy olyan monumentális, igazi forradalmár Dózsát sikerült megformálnia, amilyen a történelem Dózsája volt, lehetett.

E művel Illyés a Dózsa-témát írói munkásságában még nem tekinti lezárttnak. Erről árulkodik a Népszabadság egyik számában megjelent interjúja, amelyben egy harmadik Dózsa-dráma írástervét pendítette meg. Az előzőek ismeretében fokozott érdeklődéssel várjuk a tervezett dráma megszületését.

IRODALOM:

Illyés Gyula: Három dráma. – Illyés Gyula: Testvérek. Kortárs, 1972. 9. sz. – E. Fehér Pál: A Dózsa testvérekről – Beszélgetés Illyés Gyulával. Népszabadság, 1972. június 4. 5. old. – Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. Kossuth, Bp. 1972. – Béládi Miklós: Dózsa. Új Hang, 1956. 3–5. sz. – Klaniczay Gábor: A legnagyobb parasztháború (1514). Tájékoztató a Dózsa parasztháború 500. évfordulójára. 2. sz. gyorsfüzet. TIT Sokszorosító, Budapest, 1972.

BANDÚR KÁROLY

A művelődés szolgálatában

Azok a feladatok, amelyeket pártunk X. kongresszusa a szocializmus magasabb szinten történő építésében foglalt össze – gazdasági életünk magasabb technikai szinten történő fejlesztése, a dolgozó tömegek közeleti aktivitásának a szocialista demokratizmus keretei között megvalósuló kiszélesítése, az egyre inkább szocialistává váló ember képességeinek a társadalom javára történő kibontakoztatása, megyénkben is szükségessé teszik az ismeretterjesztő munka szerepének fokozását, tartalmának, javítását, hatókörének szélesítését, hatóának elmélyítését.

Az elmúlt években megyénk dolgozói eredményesen munkálkodtak a párt által megjelölt célok végrehajtásán. A TIT tevékenységét, helyzetét, munkánk feltételeit alapján meghatározzák azok a változások, amelyek megyénk gazdasági és társadalmi életében, a lakosság életviszonyaiban, kulturális életében bekövetkeztek.

Számottevő fejlődés történt az ipar területén. Megyénk iparának szerkezete átalakulóban van. A szénbányászat részesedése jelentősen csökkent a termelésben. Új üzemek sora települt, egy része már meg is kezdte termelését. Az új ipartelepítés sajátosan változtatja meg a megye ipari struktúráját. A hagyományosan kialakult nehézipar mellett nő a könnyűipar aránya.

Megindult a járási székhelyek, s más települések iparosodása. Így az iparosodás elérte a korábban kizárólagosan mezőgazdasági körzeteket is. Salgótarján mellett kirajzolódóban van Balassagyarmat valóban városossá, modern várossá fejlődésének körvonalai.

Jellemző, hogy az iparszerkezet átalakulása, jelentős ipari rekonstrukcióval, a technikai színvonal korszerűsödésével jár együtt.

Az elmúlt 4–5 évben mintegy 13 ezer dolgozó számára teremtődött új munkahely, s ami fontos, hogy lényegében megoldódott a nők foglalkoztatása is. A negyedik ötéves terv hátralévő részében az ipar továbbfejlesztése során újabb 6 ezer fő munkába állítására kerül sor. A jelzett változások igen fontos vonása és eredménye, hogy a dolgozó lakosságon belül tovább nőtt a munkások aránya, a munkások politikai és társadalmi súlya.

Az ipar fejlődése, a munkások s arányának növekedése a TIT megyei szervezetétől azt követeli, hogy növekvő figyelmet szenteljen a munkásosztály körében végzett munkára, a munkások közötti ismeretterjesztést kiemelt, fontos területként kezelje.

A megyénkben települt ipari üzemek viszonylag nagy száma, üzemeink műszaki és technológia fejlődése a rekonstrukciók nyomán, az iparszerkezet változásai nagyobb képzettségű és korszerű, új általános és szakmai műveltséggel rendelkező munkásokat követel meg. Mint ahogyan más, állami és társadalmi szervezetek, úgy az ismeretterjesztő társulatnak is tenni, s az eddiginél többet kell tenni azért, hogy határozottabban lépünk előre a munkásműveltség növelése területén, hogy munkásosztályunk magasabb szinten tehessen eleget a társadalom szocialista fejlődéséből fakadó növekvő követelményeknek.

A TIT természetesen nem vállalhatja magára, hogy a munkások szakmai képzését, továbbképzését megoldja – ezt nem is várja tőlünk senki, de többet kell kezdeményeznünk párt, állami és társadalmi szervek, vállalatok, üzemek szakmai vezetése körében, és saját terveink, jó elképzeléseink megvalósításában is következetesebbnek kell lennünk.

Elhangozott a TIT Nógrád megyei Szervezetének 1972. évi küldöttgyűlésén.

A munkás szakműveltség emelése területén nagyobb szerepet kell vállalnunk abban, hogy a természettudományos ismeretek, a különböző műszaki, technológiai eljárások, s azok jelentősége népszerű közlésével, terjesztésével megkönnyítsük a szakoktatási anyagok mélyebb megértését, s ugyanakkor az érdeklődés felkeltésével serkentsük a tanulási kedvet, egy-egy szakma alaposabb megismerését.

A tudományos ismeretterjesztésen keresztül, annak sajátos eszközeivel segítenie kell, hogy a dolgozók minél több új ismeretanyagot sajátítsanak el és ezeket eredményesen építsék be ismeretrendszerükbe.

A figyelmet azért is indokolt ezekre a kérdésekre irányítani, mert a termelési kultúra, szakmai műveltség emelése érdekében végzett munkánkban csak részeredményekről adhatunk számot. Kísérleteink, egyes akcióink eléggé bizonytalanok, nem mindig tervszerűek, lépéseink tanulságainak elemzése, hasznosítása gyakran elmarad.

Nehezíti az eredményesebb munka kibontakoztatását az a körülmény is, hogy a gazdasági vezetők egy része nem igényli kellő mértékben a közművelődés – s ezen keresztül a TIT segítségét a dolgozók, a munkások termelési kultúrájának emeléséhez. A műszaki, agrár- és közgazdász értelmiséget nem sikerült a kívánt mértékben aktivizálni, a termelő kollektívák kulturális neveléséhez.

Nem alakult ki megfelelő munkamegosztás és együttműködés a TIT és más érdekelt szervek és intézmények között az igények felkeltésében és a szakmai ismeretek fejlesztésében.

A termelési kultúra, a szakmai ismeretek bővítése és az új, korszerű ismeretek elsajátításának segítése mellett az ismeretterjesztésnek hatásosan kell szolgálnia a munkások általános műveltségének, kulturális színvonalának emelését is, s ezzel együtt növelnünk kell a szocialista világnézet és magatartás kialakítását, általánossá tételét előmozdító erőfeszítéseinket is

A TIT – a marxizmus-leninizmus tudománya és eszmerendszere melletti elkötelezettsége és népünk, szocialista társadalmunk fejlődése iránti felelőssége alapján – tevékenységének, létének értelmét és célját –, a párt által megfogalmazott és elfogadott társadalmi program megvalósításában való aktív közreműködésében látja.

Erőink, személyi és dologi lehetőségeinek jobb kihasználásával vállaljunk nagyobb részt a szocialista kultúra, annak termékei propagálásában, terjesztésében, az emberek szocialista nevelésében.

A TIT szerepének ez a felfogása, értelmezése megkívánja, hogy munkánkat ne egyszerűen az ismeretek szimpla közvetítése jellemezze, hanem a szocialista eszmeiség, az a határozott törekvés, hogy tevékenységünkkel hatékonyan járuljunk hozzá a szocialista tudat, közgondolkodás elősegítéséhez.

Járuljunk hozzá, hogy nap-mint nap növekedjék azok száma, akik társadalmi problémáinkat felismerve, azokkal szembenézve, megoldásukért felelősséget és részvételt vállalva segítik gyorsabb előrehaladásunkat. S csökkenjen azok száma, akik az ellentmondásokat elhallgatva, a közös gondokat maguktól közömbösen és felelőtlenül elhárítva, belemenekülnek a megszokottság védelmébe, az előítéletekbe, a vegetatív élet örömeibe, a közélet gondjaitól elforduló partikuláris lét kispolgári nyugalmaiba.

Hatásosabban járuljunk hozzá, hogy mind nagyobb tömegek értsék: az emberiség fejlődése számára nincs más alternatíva. A perspektíva, az egyetlen igazán emberi társadalom, a szocializmus. Csak ez biztosíthat az ember számára értelmes életet és életet. Egyebek mellett azért is, mert mi nemcsak anyagilag jobb, fejlettebb emberi életet akarunk mindenkinek teremteni – azt is! –, hanem el akarjuk érni, hogy az élet értelmes, emberi célokat állítson az egyén elé.

Nemcsak elméleti megfontolások, de a megye társadalmi viszonyaiban végbement jelentős változások is arra ösztönöznek bennünket, hogy ismeretterjesztő tevékenységünket tegyük még inkább munkásközpontúvá. A munkásművelődés primátusát munkánkban azonban úgy érvényesítsük, hogy a dolgozók egyéb rétegeinél, csoportjainál is lépjünk előre mind az ismeretterjesztés hatóköre, mind hatékonysága, tartalmi színvonala tekintetében.

A munkások között végzett ismeretterjesztő munkában jobban érvényesíteni kell a helyzetnek megfelelő differenciáltságot. Munkánk során másként jelentkeznek a feladatok

a törzsgárdánál, az új munkásoknál, a bejáró munkásoknál, a munkásszálláson lakóknál, a nőknél, az ifjúságnál és nem utolsósorban a nyugdíjas munkásoknál. Fontos feladat azért a felsorolt csoportok sajátos helyzetének további vizsgálata annak, hogy milyen tartalommal és formák segítségével tudjuk a legnagyobb hatásfokot elérni.

Megyéinkben jó hagyományai vannak a munkásakadémiáknak, ezek több mint 10 éve működnek. E téren különösen ki kell emelni a Kohászati Üzemeket, ahol évente 20–24 akadémia működik. Az akadémián belül folyó ismeretterjesztés eredményességét igazolta az a felmérés, amit 1971-ben végzett a TIT megyei szervezete a salgótarjáni Kohászati Üzemekben.

A társadalmi szükségletek, helyi igények és lehetőségek egybevetése, mérlegelése alapján eldöntésre vár még az a kérdés, hogy a helyenként hagyományossá és jól bevált formák, mint pl. a munkásakadémiák is mennyiben, illetve egyáltalán alkalmazhatók-e az új települési ipari üzemekben. Másként szólva a TIT-nek a jövőben, figyelembe véve a megye új ipari szerkezetét, a létrejött új üzemek sajátos helyzetét, az ipar szerződésének bővülését a nők nagyarányú munkába állítását, keresnie kell azokat a formákat, melyek alkalmazkodnak az említett sajátosságokhoz.

A munkások között végzett ismeretterjesztésben fontos helyet kell biztosítani a nők és az ifjúság között végzett munkának. Az iparba kerülő új női dolgozóknak korábbi helyzetükből eredően alacsony színvonalon áll termelési kultúrájuk, hiányosak még szakmai, műszaki ismereteik, politikai műveltségük is kevésbé megalapozott. Ezért ezt a réteget megkülönböztetett módon kell kezelnünk az ismeretterjesztő munkán belül. Segíteni kell a tudományos ismeretterjesztés útján, hogy minél rövidebb időn belül pótolni tudják hiányzó ismereteiket, beilleszkedjenek a dolgozók kollektívájába, növekedjen szakmai, politikai és általános műveltségük.

Ma már a fiatalok jelentik a munkásosztály legszélesebb körű utánpótlását, ezért számunkra nem lehet közömbös, hogy a munkássá váló ifjúságnak milyen a szakmai, politikai és általános műveltsége, a magatartása. TIT-nek a tudományos ismeretterjesztés eszközeivel segítséget kell nyújtani a fiatal szakmunkástanulók részére, hogy egyszítsék ki azokat az ismereteiket, amit az ipari tanuló képzésen keresztül kapnak. Ennél is fontosabb feladat a fiatal segéd- és betanított munkások körében végzett ismeretterjesztés szélesítése, hatásának fokozása. Ipari tanuló körében végzett ismeretterjesztés érdekében jó együttműködést kell biztosítani az ipari tanuló képzését végző intézményekkel.

A munkások között végzett ismeretterjesztés sikerének és hatásának fokozása céljából természetesen együttműködést kell biztosítani a közművelődési szervek, intézmények mellett a szakszervezettel, a KISZ-szel, az illetékes gazdaságvezetőkkel és az üzemi nöbízottságokkal.

Amikor a munkások között végzett tudományos ismeretterjesztés munka feladatait és jelentőségét kiemeljük és aláhúzzuk, ezt nem öncélúan tesszük, hanem osztálypolitikánk alapjáról, azzal a céllal, hogy társadalmunk vezető osztályát, a munkásosztályt és elsősorban annak társadalmi-történelmi céljait kell szolgálni az ismeretterjesztésnek is.

A munkások körében végzett tudományos ismeretterjesztés sikeres megoldása érdekében arra kell törekedni, hogy minél nagyobb számú jól felkészült értelmiséget vonjunk be ebbe a munkába, szellemi tudásukat, tudományos ismereteiket a munkásosztály, s ezáltal a társadalmi haladás szolgálatába állítva.

A másik kérdés, amit érinteni kívánok, az értelmiség és a TIT kapcsolata. Az elmúlt időszakban növekedett megyénkben az értelmiség létszáma, fokozódott szerepe és felelőssége a megye előtt álló feladatok megvalósításában. Tovább javult a megye szakember ellátottsága. Sok új szakember került a megye ipari és mezőgazdasági üzemibe. Az utóbbi években szélesebben bontakozott ki műszaki értelmiségünk, közzgazdaszaink aktív kezdeményező-készsége a termelés korszerűsítésére.

Az elmúlt években megfelelően fejlődött értelmiségünk politikai, eszmei arculata és bővült az aktív politizálók és közművelődésben résztvevők köre.

A TIT társadalmi oldalának erősítésével erőteljesebben érvényesíteni kell tömegmozgalmi jellegét. Ennek elengedhetetlen feltétele, hogy a társulat nagyobb részt vállaljon a párt értelmiségi politikájának tudatosításából és valóra váltásából. Ehhez a TIT-nek mind a soraiba tömörült, mind a tevékenységében résztvevők, de nem társulati tag értelmiségiek számára meg kell teremteni a társadalmi érintkezés, a közeleti aktivizálódás és az eszmecsere állandó formáit. Csak így valósítható meg az értelmiség jelenleginél sokkal nagyobb hányadának bevonása a TIT munkájába, a tudományok terjesztése.

A kultúra terjesztéséért folyó harcban a párt nélkülözhetetlen fegyvertára a szocialista gondolkodású értelmiség.

Szervezetünk fontos feladata, hogy a megye értelmiségi rétegével szorosabbra fűzve előbbé, szervezettebbé téve munkakapcsolatát – aktívabban vegye ki részét társadalmunk alakításában, a kulturális forradalom feladatainak megvalósításában. De szeretném aláhúzni: erre a feladatra nem szabad úgy tekintenünk, mintha volnának külön megbízottak, akiknek feladata a kultúra értékeinek átadása, s van külön a nép, akinek színvonalát emelni kell. Ez a kívülről érkező, „felemelő akció” lényege szerint idegen a valóságos folyamatoktól, a szocializmustól. A nép, és a szocialista humán, technikai és természet-tudományos értelmiség szoros kapcsolatban, az egymásrahatás egységében fogható fel és értelmezhető csak. Népi államunk, a proletárdiktatúra céltudatosan, szervezetten, nagy anyagi és szellemi erők befektetésével biztosítja a nép kulturális felemelkedését. Ehhez járulhatunk mi – a TIT-be tömörült, s még egyre növekvő mértékben hozzá, de nem mint a tömegeken, a népen kívülálló, a népnek kívülről segítséget nyújtó erő, hanem mint olyan réteg, amely a zajló társadalmi folyamatokon belül tevékenykedik.

A városjubileum kulturális programjáról

A város vezetőtestületei Salgótarján várossá nyilvánítása ötvenedik évfordulójának tiszteletére az 1972-es évet jubileumi évnek nyilvánították. Az évforduló rendezvényeit egységes célkitűzés – melynek lényege, hogy a forradalmi hagyományoknak, a szocialista építés eredményeinek és a jövő perspektíváinak bemutatása révén növekedjék a lakosság érzelmi kötődése a városhoz – foglalta keretbe. A program gerincét a politikai és társadalmi ünnepek alkották, de a rangos kulturális rendezvények sorozata is fél-évszázados jubileumról való méltó megemlékezést biztosította. A sokrétű program összehangolását természetesen a városi tanács végezte – egy erre a célra életre hívott bizottság irányításával –, de valamennyi társadalmi szervezet és kulturális intézmény – profiljához, lehetőségeihez és sajátos eszközeihez mérten – részt vett sikeres megvalósításában. Nem lebecsülve az üzemi, intézményi, tömegszervezeti, tanintézeti keretekben tartott számtalan kulturális jellegű rendezvény értékét, az alábbiakban néhány – a városjubileum arculatát meghatározó, valamint a megyei, tájegységi illetve helyenként országos hatáskörű – tanácskozásról, kiállításról, művészeti rendezvényekről, vetélkedőről, pályázatról stb. szólnunk az összefoglaláshoz, a szintézistermeléshez való hozzájárulás igényével.

Salgótarján felszabadulás utáni nagyvonalú fejlődésének egyik legjelentősebb tényezője a maga nemében páratlan városrekonstrukció. Ennek az elismerését jelentette, hogy a Magyar Urbanisztikai Társaság itt rendezte meg „A magyar városok rekonstrukciójának társadalmi, műszaki-gazdasági és esztétikai problémái” című kétnapos országos konferenciáját, melyen a városok delegációi mellett jeles építészek, műszaki szakemberek, egyetemi, főiskolai tanárok is részt vettek. A jubileumhoz kapcsolódtak az idén a MTESZ helyi szervezeteinek illetve szekcióinak tanácskozásai is.

A társadalomtudományi konferenciák köréből a TIT Irodalmi Választmánya és a TIT Nógrád megyei Szervezete által rendezett országos Mikszáth-emlékülést és a Magyar Tudományos Akadémia Helytörténeti Tagozatának vitaülését emelhetjük ki. Az utóbbi tárgyát az évfordulóra megjelentetett „Salgótarján története” című tanulmánykötet értékelése, elemzése képezte. E tanácskozásokat neves irodalmárok illetve történelemtudósok aktív jelenléte fémjelzte.

Kedvező visszhangot váltott ki a nagyszámú résztvevő körében az Úttörő Ifjúvezetők II. Országos Konferenciája, amelynek megrendezési jogát ez évben – elismerésül a gyermekszervezetben folyó színvonalas munkának – Nógrád megye székhelye kapta. Hasonló megtiszteltetés érte a várost a Népművelési Intézet részéről, ugyanis a megyei művelődési központok igazgatóinak és a népművelési tanácsadók vezetőinek soron következő országos értekezletét a József Attila Művelődési Központban rendezték meg.

Rendkívül gazdag volt a kiállítási program is, amelynek élére – nagy nevelőerejű tartalma és az adottságokhoz mérten különösen szép megjelenítése következtében – a Munkásmozgalmi Múzeumban rendezett állandó várostörténeti kiállítás kívánkozik. A miskolci és az egeri múzeumok támogatásával rendezte meg a Nógrád megyei Múzeumi Szervezet a „Népi díszítőművészet a Palócföldön” című bemutatót, amelyhez hasonló nagyszágrendű és színvonalú kiállítás ebben a műfajban még nem volt Salgótarjában.

Az üvegművészeti kiállítás a város üvegtervező iparművészeinek munkáiból adott izelítőt. „Fiatl iparművészek a klubokért, művelődési otthonokért” című kiállításra a KISZ KB. országos tervpályazata alapján került sor. A képzőművészeti tárlatok sorát a közép-szlovákiai művészek bemutatkozása nyitotta meg. Az évforduló jegyében került megrendezésre ez évben a megyei valamint az észak-magyarországi képzőművészek seregszemléje, a hagyományos tavaszi tárlat, amelynek válogatott anyagát a későbbiekben Besztercebányán és Egerben is bemutatták. Czinke Ferenc Munkácsy-díjas grafikusművész egyéni kiállításának megrendezése az itt élő, a város kulturális életét formáló művészek törekvéseinek elismerését jelentette. Új színpaltal gazdagodott a nagy népszerűségnek örvendő szabadtéri szoborkiállítás: fotósorozat illeszkedett hozzá, amely a városban elhelyezett jelentősebb műalkotásokat mutatta be. E sorozat egyébként vándoroltatásra került a megye községeiben is. A Nógrádi Fotóklub színvonalas kiállítást rendezett a városról készült felvételekből. Megrendezésre került a megye fejlődő idegenforgalmát illusztráló kiállítás is.

A művészeti rendezvények sorából a Magyar Rádió népzenei fesztiválja és az országos népzenei találkozók emelhető ki, amely minden valószínűség szerint új hagyomány alapjait vetette meg, csakúgy mint a Fiatl Művészek Fóruma, amely pályájuk kezdetén álló fiataloknak, művészeti főiskolák együtteseinek teremtett fellépési lehetőséget, alkalmat a bemutatkozásra, a helyi ifjúsággal való találkozásra. Több alkalommal is pódiumra lépett az év során a töretlenül fejlődő városi szimfónikus zenekar. Kiváltképp emlékezetes volt szereplésük a központi ünnepséghez kapcsolódó díszhangversenyen. A város egyéb művészeti csoportjai – legtöbbször és legeredményesebben talán a bányász és kohász fúvószenekar, a bányász férfikar, a pedagógus kórus, az öblösüveggyári irodalmi színpad és a József Attila Művelődési Központ kamarakórusa – is rendszeresen közreműködtek a jubileumi ünnepségeken.

Az évforduló kulturális rendezvényeinek nyitányát egy január eleji filmbemutató jelentette: Bacsó Péter „Jelenidő” című filmje, – amely nemcsak üzemi témáját tekintve, hanem több salgótarjáni amatőr munkás színjátzó szereplése révén is kapcsolódik a városhoz – itt kerül először nagyközönség elé. Jelentős akcióként tarthatjuk számon a „Munkásarcok a közelmúlt magyar filmművészetében” című sorozatot, amelyet a külvárosi, peremkerületi filmszínházakban vetítettek. Az irodalmi rendezvények közül az ünnepi könyvhét megnyitóját emelhetjük ki, amelyen a városból illetve a megyéből elszármazott írók, költők vettek részt. A tervezett szoboravatók – technikai okok miatt a jövő évre halasztódtak, viszont a jubileumi év során lepleztük le a város művészeti értékeit gazdagító újabb két műalkotást: Vasas Károly szobrászművész „Münnich-portré”-ját és a Kákonyi István szobrászművész által készített „Bolyai-emlékfal”-at.

A jelentősebb versenyek, vetélkedők közül sorrendben elsőként a munkásfiatalok versmondó versenyére került sor. Az Öblösüveggyári Művelődési Ház által évek óta megrendezett verseny az idén túllépte a város határait országos jellegűvé szélesedett. A győztesek közül néhányan ismét találkozhatnak a szovjet vers- és prózamondó országos fesztiválnak, az „Auróra 72”-nek salgótarjáni döntőjén. A város adott otthont a „Szakma kiváló tanulója” országos verseny ez évi döntőinek is, amelynek keretében a szakmunkástanulók mérték össze tudásukat, szakmai ismereteiket. A leghosszabb, legnagyobb létszámot aktivizáló verseny a helybéli üzemek szocialista brigádjainak várostörténeti vetélkedője volt. A több hónapig tartó úgynevezett pontgyűjtő szakasz – amelynek körülményeit a kulturális rendezvények rendszeres látogatására ösztönözték a benevezetteket – után az elődöntőben harminc a döntőben nyolc, egyenként hat-hat tagú brigád adott tanúbizonyságot arról, hogy ismeri városunk múltját, jelenét, jövőjének terveit.

Az évfordulóhoz kapcsolódó kulturális program szerves részét alkották a pályázatok – képzőművészeti, fotó –, és feltétlenül itt kívánnak említést a reprezentatív kiadványok és más, egyéb természetű, a megemlékezést szolgáló alkotások is. A már emlegetett történeti monográfia mellett két művészeti jellegű kiadvány is megjelent a jubileum tiszteletére: Gink Károly fotóművész városalbuma a Corvina Kiadó gondozásában látott napvilágot, két

fiatal helyi alkotó „A város” című munkája pedig társadalmi összefogással készült el. Taar Ferenc debreceni író „Ősök és utódok” címmel drámát írt a városról, Szüts Pál a nagybátonyi zeneiskola igazgatója pedig Erdős István szövegére komponálta a „Nézd a várost” című kórusművet, amelynek ősbemutatójára a városi díszünnepségen került sor a Mártírok úti ének-zenei tagozatú általános iskola kórusának előadásában. Ugyancsak ez alkalommal mutatták be a Honvéd Filmstúdió „Nógrádi Sándor emlékfilm”-jét és a Knoll István rendezte „Salgótarján ötven éve” című dokumentumfilmet. Tematikus, jubileumi számmal jelentkezett a „Kiáltás” című irodalmi plakát is. A Megyei Könyvtár Könyv- és cikkbibliográfiát jelentetett meg a városról szóló irodalomból.

Végül egy szimbólikus jellegűnek is tekinthető eseményről kell szót ejtenünk, amely valóságos mérföldkőnek számít a város szellemi életében: a jubileumi évben nyitotta meg kapuit a megye – s ennek megfelelően Salgótarján – első felsőfokú oktatási intézménye, a Pénzügyi és Számviteli Főiskola kihelyezett ipari tagozata. A főiskola jelentős előrelépést jelent a megyei és az egész észak-magyarországi szakemberképzés és ellátás tekintetében s ugyanakkor várhatóan aktív formálója lesz a város kulturális közéletének.

A városjubileum megemlített és fel nem sorolt rendezvényei egyaránt szinkronban voltak a művelődéspolitikai célkitűzésekkel. Alkotóként és befogadóként mozgósították a legkülönbözőbb rétegeket, főként az ifjúságot, az értelmiség és az üzemi munkásság nagy részét. A tiszteletet parancsoló munkáskultúra hagyományai új, egyre karakterisztikusabb törekvésekkel párosultak. A tömegeket mozgóató színvonalas rendezvények jól szolgálták az egészséges lokálpatriotizmus érzésének elmélyítését, egy-egy területen – például városépítéssel, képzőművészettel, helytörténet – tovább erősítették a város jó hírnevét az országos közvéleményben. A gazdag program kisugárzó hatása megyszerte érződött s így a rendezvénysorozat is hozzájárult Salgótarján kulturális centrummá fejlesztésére hozott határozatok végrehajtásához. Mindez a közművelődésben és a közoktatásban illetékes szervek és intézmények – sőt az üzemek és vállalatok – soha nem tapasztalt szoros együttműködésének eredményeképpen valósult meg.

CSONGRÁDY BÉLA

Képek a városról

A Salgótarján várossá alakulásának 50. évfordulójára tervezett rendezvények és az évfordulót ünneplő kiadványok sorában nem hiányozhattak az olyanok sem, melyek a vizuális lehetőségek felhasználásával segíthetik elő az emlékezést, az áttekintést és a jövőbe lönböző megjelenési formáit, a szép szobrok és egyéb képzőművészeti alkotások, melyekpillantást.

Az elhangzott előadások, a különféle lapokban és újságokban megjelent cikkek sok érdekes vonatkozásra világítottak rá a város kialakulását illetően, jónéhány eddig még nem eléggé tisztázott kérdésre igyekeznek feletet adni – nem is kevés sikerrel –, a megjelent várostörténet pedig szerencsés kézzel próbálta bemutatni a várossá fejlődésnek évszázadra visszanyúló folyamatát, jelen állását sőt bizonyos mértékben még perspektíváit is.

Már a várostörténet szerkesztői kísérletet tettek arra, hogy mondanivalójukat a láttatás eszközeivel is alátámasszák: a kötetben közzétett képanyag egyrészt kiegészíti a történeti részben elmondottakat, másrészt illusztrálja, alátámasztja, hihetőbbé teszi azokat, úgy, ahogyan azt egy jól összeválogatott illusztrációs anyagtól el lehet várni. Ez a képösszeállítás azonban, bármilyen színes, változatos is, még nem él önálló életet, csupán kísérője a szövegnek.

A szemléltetésnek ezt a módját, a képekkel való bizonyítást fejlesztette tovább és tette önállóan is helytálló várostörténeti momentummá a Nógrád megyei múzeumi szervezet, amely salgótarjáni épületében megszervezte az első nagyobb lélegzetű várostörténeti kiállítást.

A múzeum e feladatának végrehajtása során több, megoldhatatlannak látszó problémával birkózott meg: mindenekelőtt számolnia kellett a rendelkezésére álló rendkívül korlátozott férőhellyel, hiszen kiállítás céljára az igazgatási épület folyosója és két kisebb helyisége állott mindössze rendelkezésére. Úgy kellett a meglévő anyagot tömörítenie, hogy a zsúfoltság elkerülésére való törekvés ne okozzon a kiállítás mondanivalójában tartalmi hézagokat. További nehézségeket jelentett annak az igénynek a megvalósítása, hogy a dokumentációs kiállítások szürke egyhangúságát minél több tárgyi emlék bemutatásával kell megtörni. A salgótarjáni múzeum, amely az országos viszonyokhoz szinte nem is hasonlítható mértékű férőhelyhiánnyal küzd átmenetileg (és ez elsősorban olyan raktári befogadóképesség hiányát jelenti, amely a begyűjtésre megérett tárgyi emlékek átvételét tenné lehetővé), ennek megfelelően nem rendelkezik a tárgyak olyan választékával, mely egy város fejlődésének különböző mozzanatait képes bemutatni. Mindezekon túl nehéz feladat volt a bemutatott anyag és az azt kísérő szövegek helyes arányának a kialakítása is.

Dicsérete a múzeum erőfeszítéseinek, sikerült a nehézségek – a lehetőségek határain belül – maximális leküzdése: a szűk helyen elrendezett kiállítás, noha első pillanatra zsúfoltnak tűnik, áttekinthetően és látványosan mutatja be a témát. Eredményes volt a megfelelő arányú tárgyi anyag beállítása is. Így első alkalommal kerül az érdeklődők széles rétegei elé a Karancs szálló alapozásánál napfényre jött néhány régészeti lelet; a feudális korszak hangulatát idézi néhány pénzdarab és fegyver; különösen érzékletes az ipari kapitalizmus kibontakozását – és ezzel a városiasodás útján meginduló Salgótarján fejlődését – illusztráló tárgyi anyag, a legnagyobb iparvállalatok szerzőimainak, műszereinek és termékeinek hatalmas választékából kiemelt néhány darab; s végül láthatjuk ismét, a már máshol is bemutatott, de itt ebben az összefüggésben új erővel ható két makettet is amely a régi és az új Salgótarjánt ábrázolja.

Jól sikerült megoldani a szövegek helyes arányát is. A leglényegesebb mondanivalót tömören összefoglaló kísérő szövegek sehol sem nyomják el a kiállítás legértékesebb, legfontosabb elemének, a képeknek a hatását. Ezt a hatást még elősegíti a megfelelő arányban alkalmazott néhány grafikon is, mely ugyanakkor az egész kiállítás összképének változatosságát, színességét is eredményesen szolgálja.

A bemutatott képanyag (nagyobb százalékban fényképek, kisebb részben dokumentummásolatok) szinte önmaguk helyett beszélve tárják a néző elé az elmúlt századok életét, Salgótarján nehéz múltjának és szemünk láttára kibontakozó jelenének főbb elemeit. A kis jobbágyfalu lakói 1705-ben azt kérik II. Rákóczi Ferentől – a kiállításon is bemutatott levélben, – hogy szabadítsa meg őket földesuruk, Vay Adám kegyetlenkedéseitől, mert különben kénytelenek lesznek elhagyni lakóhelyüket. Láthatjuk a néhány évtizeddel későbbi úrbérrendezés legfontosabb okmányait, majd a feudalizmus alkonyát jelző 1848-as forradalomnak a községet is érintő eseményeire utalnak a bemutatott dokumentumok. A hatalmas térképen szemléletesen jelentkezik a falu parasztlakosságának a tagosítás alkalmával kialakuló hátrányos helyzete.

Megsokasodnak a fényképek a nagy ipari fejlődés korszakát bemutató résznél, amely talán az egész kiállításnak – nem véletlenül – a legjelentősebb és egyben legszínesebb része.

Itt a már ismert képek mellett, amelyek gyári épületeket, üzemszerkezeteket, munkáscsoportokat ábrázolnak, szép számmal jelennek meg olyanok is, melyek először kerülnek a nyilvánosság elé. A kiállítás szerkesztői helyesen élték a képek didaktikus csoportosításából eredő lehetőségekkel is. Anélkül, hogy frázisnak tűnő igazságokat kellene kimondaniok, ragyogóan tudnak rámutatni a korszak nagy ellentéteire. Elég itt csak az acélgyári tisztí kasszinó ebéd utáni sziesztaját, valamint az ebédelő munkásokat ábrázoló képre, vagy a masszív üzemi épületek és a gyárak köré ragasztott nyomorúságos kolóniák képére utalnunk. Nagyon jó képet ad a kiállítás a századforduló „urbanizációjáról”, amelynek eredményeként születtek a Főutca egyemeletes kereskedőháza és a házak mögé zsúfolt bódék és sűrű tömkelege (ezek némelyike még szomorú emlékeztetőként várja a bontócsákányokat).

Sok érdekes momentum járul hozzá a munkásmozgalom hagyományainak felidezéséhez: a hivatalos írások, végzések, ítéletek és hasonlók mellett a szervezett munkásélet számomra apró jele, a tagsági könyvek, a bányászegyenruha, a hagyományos Prokop-ünnepek kancsója, a különféle alapszabályok hozzá a századforduló és a századelő munkáséleti, szakszervezeti életét.

Nem annyira a dokumentumok sokasága és a tárgyak tömege, hanem inkább egy hatásosan megszerkesztett montázs és az ehhez kapcsolódó anyag emlékeztet a várossá alakuló Salgótarján történetének kiemelkedő korszakára, az 1919-es Tanácsköztársaság napjaira.

A képek tükrében világossá válik a néző előtt az a tény is, hogy a várossá alakulás hivatalos aktusát követő időszak, a két háború közt eltelt negyedszázad tulajdonképpen megtorpanás a felfelé ívelő fejlődés útján, úgyszólván csak az államhatalom megszilárdítását célzó létesítmények, a csendőriskola, a rendőrkapitányság, a járásbíróház, az adóhivatal építése jelzik a „fejlődést”.

Kiemelt helyet kapott a képek sorában a város mai fejlődését bemutató anyag. Mint ahogy a várostörténeti kötetben, úgy itt is, a képek tematikája – úgy tűnik – kissé egyoldalúra sikerült: talán az építészet, a városrekonstrukció több teret kapott, mint erre szükség volna. E látszólagos egyoldalúságnak van azonban reális alapja: az utolsó évtizedek nagy fejlődését talán a legszembetűnőbben éppen a város külső képeinek bekövetkezett változások dokumentálják, így nem indokolatlan, ha a fejlődésnek ezt az elemét mutatja be a várostörténeti kötetben és a kiállításon is a legtöbb kép.

Mindezeket összevetve a múzeumi várostörténeti kiállítás a tudatformálás vizuális eszközeinek felhasználásával készült hatásos és szép munka, melyet mindenkinek meg kell néznie, aki egy kicsit is szívügyének tekinti Salgótarján sorsának alakulását.

Jól rezonál a kiállításon bemutatott kép- és tényanyagra az a kiadvány, melyet a Corvina kiadó jelentetett meg városalbumai sorában, szintén a várossá alakulás 50. évfordulójának alkalmából (Gink Károly: Salgótarján Bp. Corvina, 1972. 136 old.)

Mindaz, amit a múzeumi kiállítás egy szerves egységbe forrasztva, szakszerű elemzés folyamatosságával, didaktikus erővel jelent meg, ebben a kötetben a neves fotóművésznek lírával kimunkált elképzelései szerint láthatjuk: Salgótarján múltjáról, jelenéről és jövőjéről. A kötetben a szöveg, a magyarázat itt még kisebb/teret kapott, mint a kiállításon: csak a legszükségesebb információk közlésére szorítkozik, talán kissé túlzottan is elszakadva a képtől, hiszen a kötet szerkesztője a képaláírásokat különválasztva, a könyv elejére helyezte és ezzel némileg megnehezítette a kellő tájékozódást. Igaz, a megfelelő gondolati egységekbe csoportosított képanyag hatása a hozzátartozó szövegek nélkül úgyszólván semmit sem csökken.

A képanyag sokrétűsége azt engedné sejtetni, hogy a művész hosszú heteket időzött Salgótarjánban és huzamos megfigyelésének eredményeként tudott felvillantani annyiféle szint és rámutatni a város életének oly sok mozzanatára. Gink Károly azonban csak napokat töltött itt és a rutinos fotóművész lényegre tapintó érzékével így is sikerült jellemző momentumokat megragadnia: a múlt továbbélő árnyait (A tegnap és a Fabarakk az egyik régi bányászkolóniában, a Kolóniai háztetők), a fejlődés alapjait jelentő ipari bázis nagy jelentőségét (üzemi képek), a városrekonstrukciós folyamat látványos mozzanatait (Városnegyed a Karancs alján, Részletek az épülő Arany János úti lakótelepről, A Kun Béla lakótelep és még más kép). A kötetben – szemben a múzeumi kiállítás képanyagának kissé talán rideg objektívitásával és leszűkített tematikájával – Gink Károly képei révén hatásosan jelenik meg a város összképét is oly kedvezően alakító táj (Salgótarján a Karancsról, Látkép a tv-toronyból, A Vasőtövezetgyár, Városkörnyék, A vízvázastói tó, A tóstrand, stb), a táj és a város – kevés más településhez hasonlítható – egybeolvadása (Városnegyed a Karancs alján, Részlet az épülő Arany János úti lakótelepről, A Kun Béla telep, Részlet az új városközpontból). A kulturális élet több mozzanata, a művészetek kének már országosan is híre van (ilyenek az 50–82. szorszámmal jelölt felvételek), de mindenekelőtt és mindezek fölött az ember, a város lakója, a fiatalok és öregek, akik kedvéért és akinek a közreműködésével történt és történik itt minden. A művész látható élvezettel időz el a gyermekek, iskolások, sportolók, szórakozó, pihenő fiatalok és felnőttek változatos, arckifejezésein, sokatmondó és megnyugtató derűjén. A táj, az ember és az emberi alkotás összhangját oly remekül megteremtő képvalogatásból csak néhány vonatkozásban kérdőjelezhető meg a művész szándéka: talán a múzeumi kiállításban is észlelhető architektúra-centrizmus is kísért néha, az új házak jellegzetes vonalai, melyeket már oly sok kiadványból ismerhet az ország lakossága, itt egy-két alkalommal már-

már ismétlésként hatnak (Az épülő városközpont, A Művelődési Központ Somogyi József szobrával, Épülő toronyházak, A Tanácsköztársaság tér, stb.); az üzemi és egyéb felvételek formailag kiválóan megoldott egyike-másika talán kissé túlzottan általános, nehezen felismerhető helyi vonatkozású mondanivaló hordozója (amilyen pl. Az Öblösüveggyárban, a Kohászati Üzemek, a Kohászati Üzemek hideghengerművében c. képek); ugyanez mondható el néhány remekül megoldott művészfotóról, főként hagyományos stílusú tájképekről is, melyek ugyan hangulatilag jó hatásúak, de a várost bemutató szándéktól kissé távol állnak (ilyen pl. A Salgó-vár alatt, a Tavasz erdő, valamint a palócnapokra utaló felvételek, melyek nem is Salgótarjában készültek).

A változatos képanyag tematikájáról, elhithető erejű illusztratív jellegéről lehetne még beszélni. A színvonalas és sokrétű válogatásból talán csak egyet lehetne megemlíteni, mely előtt értelmetlenül állhat a kötetet lapozgató olvasó: a 120. számú felvétel ez, amelyről nehezen állapítható meg, hogy újfajta formalista törekvés, vagy csak egyszerűen technikai hiba terméke, nem is beszélve arról, hogy felismerhető tárgyának nincs köze a címben említett Kun Béla telephez.

Mindezek az észrevételek csak a féltő, szerető és nagyra értékelő néző megjegyzései, aki nagy örömmel vette kézbe a kötetet, örülve annak, hogy a városról ilyen, minden eddiginél teljesebb képet adó kiadvány született meg, amely – mint az előszó említi – „a befejezetlenség hangsúlyozásával” kíván tudósítást adni egy város születéséről. Mert valóban erről van szó: a város, melynek van ugyan már történelmi múltja is, erről beszél a múzeumi kiállítás olyan meggyőző erővel, tulajdonképpen most, a szemünk láttára születik igazán várossá és ezért olyan értékes, ha a képek segítségével rögzíteni tudjuk ennek a folyamatnak egyes állomásait.

SCHNEIDER MIKLOS

Veres Mihály: Őszi napsütés

Lányi Lóránt: Táncosnő

Veres Mihály: Aratás

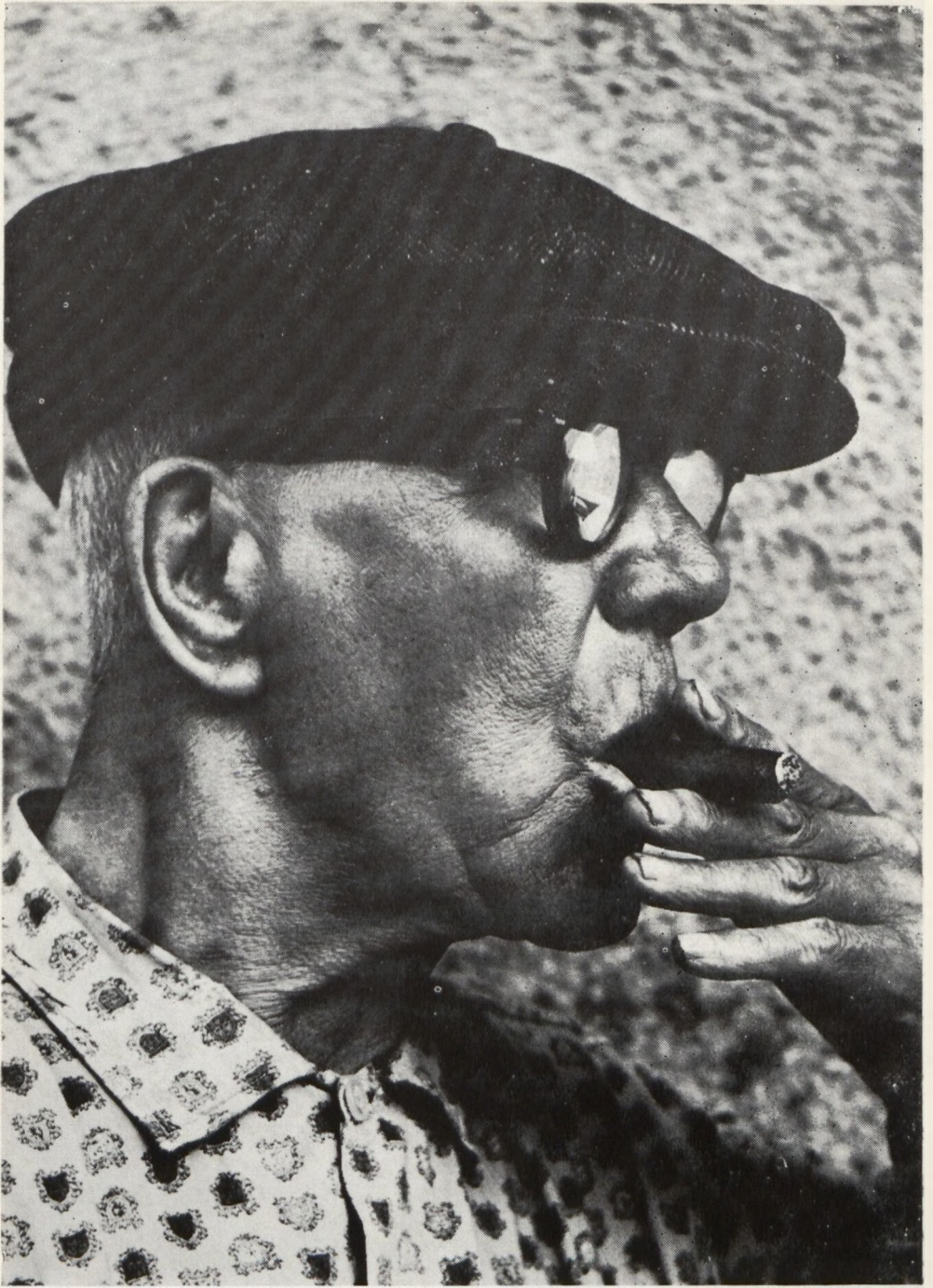

Koós Pál: Kurácsi mama

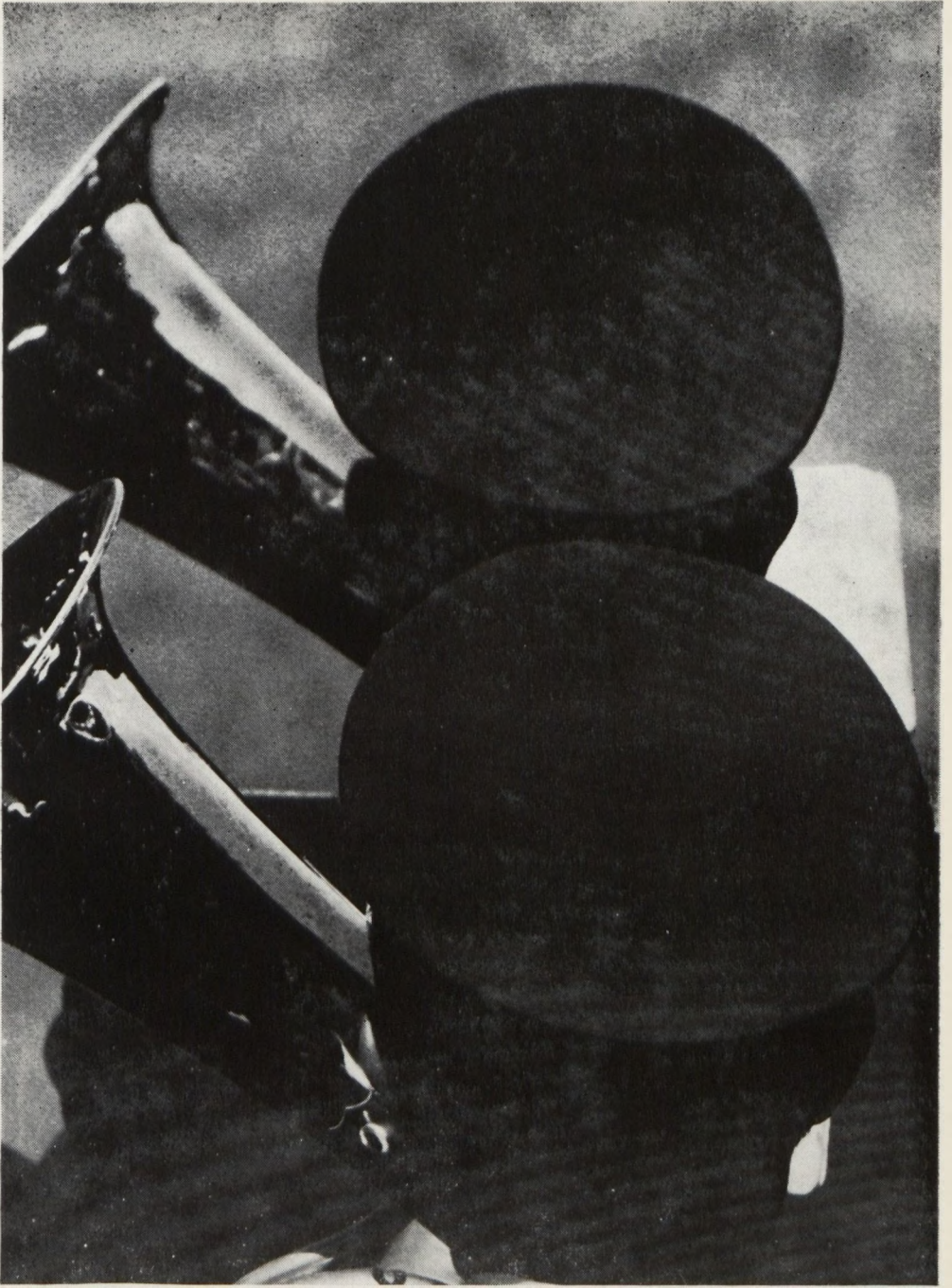

Brunczel Tibor: Variációk egy témára I-II.

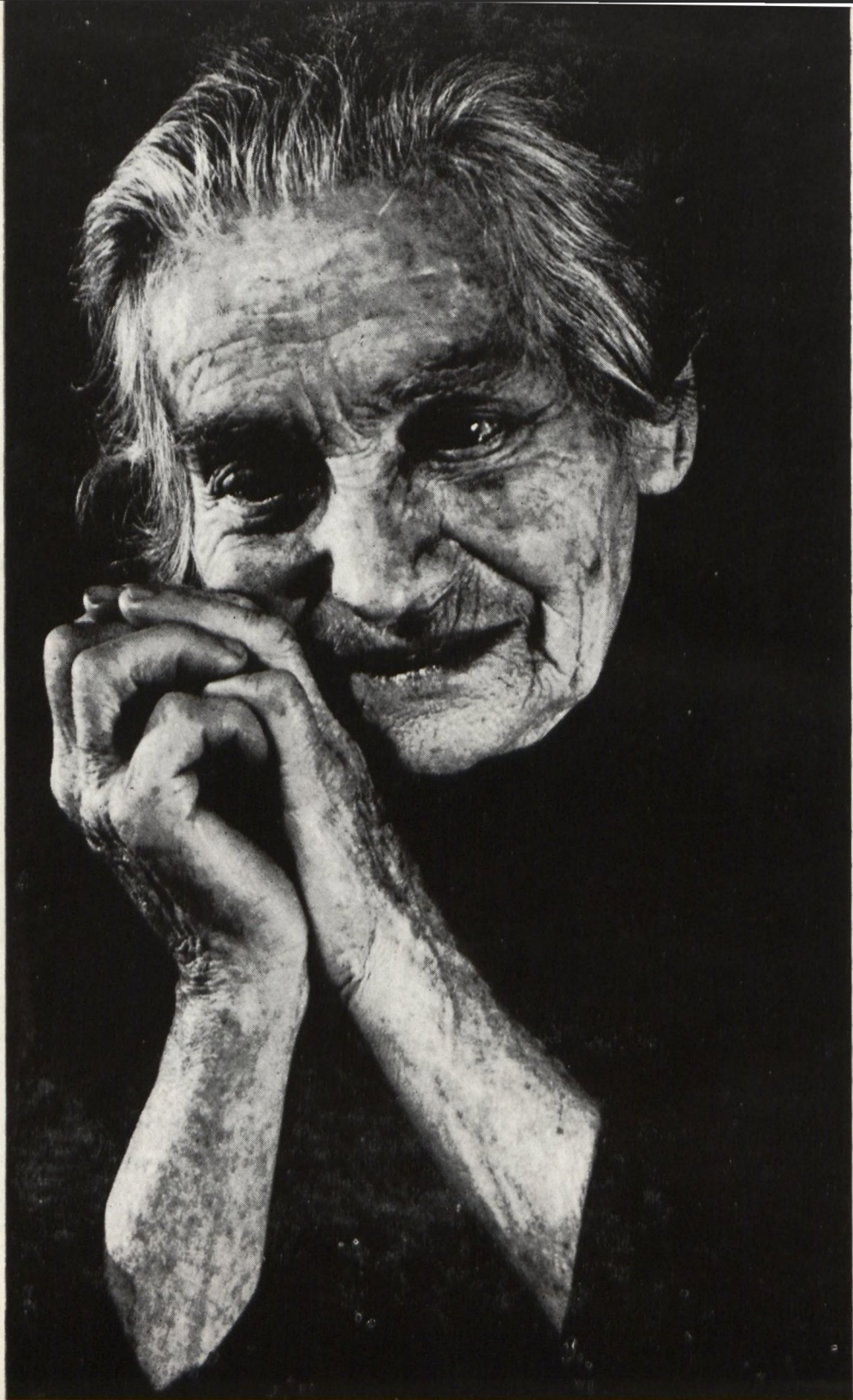

Herbst Rudolf: Kürti bácsi

Ispán Béla: Duett

Kovács Istvánné: Portré

